قەدىمقى كىتابلار تەتقىقات خەۋەرى

古籍研究通讯

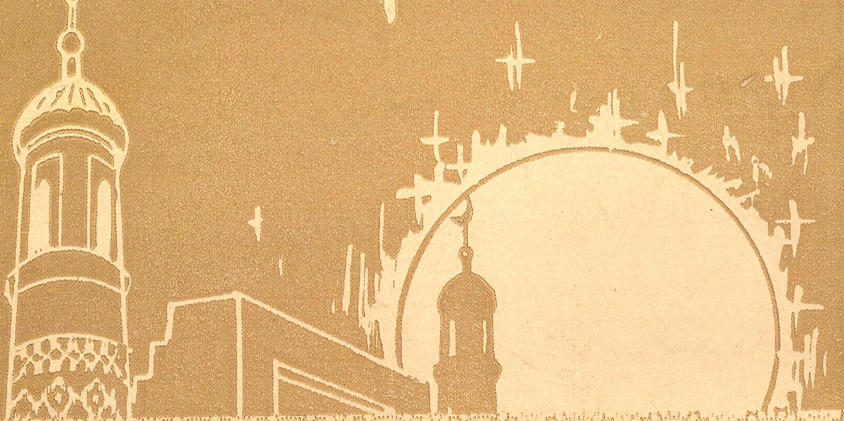

AltunOq

1

قەشقەر ۋىلايەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ قەدىمقى كىتابلىرىنى
يىغىش، رەتلەش، نەشر قىلىش ئىشخانىسى نەشر قىلدى

1984

قەدىمقى كىتاپلار تەتقىقات خەۋرى

1 - سان

1984

قەشقەر ۋىلايەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ قەدىمقى كىتاپلىرىنى
يىغىش، رەتلەش، نەشر قىلىش ئىشخانىسى

1984 - يىل، 9 - ئاي

مۇندەرىجە

تارىخى ئەمنىيە .... موللا مۇسا بىننى ئەيسا سايرامى 1

.... نەشرگە تەييارلىغۇچى: مەھەممەت زۇنۇن سىدىق

غازى ۋە ئۇنىڭ غەزەللىرى توغرىسىدا .... ئابدىرىھىم ئىسمايىل 32

غەزەللەر .... غازى 34

.... نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدىرىھىم ئىسمايىل

تەزكىرە خوجا مۇھەممەت شىرىپ بۇزرۇكۋار .... مەھەممەت سىدىق زەلىلى 39

.... نەشرگە تەييارلىغۇچى: سۇزۇك، ئۆمەر ئىسمايىل

مەھبۇبۇل قۇلۇب .... ئەلىشىر ناۋايى 74

.... نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدىرىھىم توختى

نەسىھەتى ئامە .... ئابدىقادىر بىننى ئابدىۋارىس قەشقەرى 79

.... نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئۆمەر ئوسمان

ئاپپاق خوجا ھەققىدە قىسقىچە مۇلاھىزە (ماقالە) .... ئابدىقادىر داۋۇت 84

ئاپتورلار دىققىتىگە 97

تارىخى ئەمىنىيە

موللا مۇسا بىننى ئەيسا سايرامى

مۇھەررىردىن: «تارىخى ئەمىنىيە» ـ موللا مۇسا بىننى ئەيسا سايرامىنىڭ ئىجادى ئەمگەكلىرى ئارىسىدا تارىخ ۋە ئەدەبىيات جەھەتتىكى ئىلمى قىممىتىنىڭ بىر قەدەر يۇقۇرىلىقى بىلەن جامائەتچىلىككە تونۇلغان داڭلىق ئەسەرلىرىدىن بىرى ھېساپلىنىدۇ.

ئۇ ھىجرىيە 1321 ـ يىلى (مىلادى 1903 ـ يىلى) يېزىلغان. ھىجرىيە 1322 ـ يىلى (مىلادى 1904 ـ يىلى) روس شەرقشۇناسلىرىدىن نىكولاي پانتوسوۋنىڭ نەشىرگە تەييارلىشى ئارقىسىدا، قازاندا «مەدرىسە ئۇلۇم» مەتبەسىدە بېسىلىپ چىققان.

كىتاپ 320 بەت، 2 داستان، بىر كىرىش سۆز، بىر خاتىمىدىن تەركىپ تاپقان بولۇپ، ئاپتور ئۇنىڭدا " موغۇلىستان يۇرتى " دەپ ئاتالغان شىنجاڭنىڭ (يەتتە شەھەرنىڭ) قەدىمدىن تارتىپ تاكى 19 ـ ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى ئومۇمى ئەھۋالى، يەنى تۆرك قەبىلىلىرىنىڭ كېلىپ چىقىشى، ئۇلارنىڭ خانلىق نەسەپلىرى، چىڭگىزخان دەۋرى ۋە بۇ دەۋردە شىنجاڭدا بولۇپ ئۆتكەن زور تارىخى ۋەقەلەر ھەم ئىجتىمائى ئۆزگۈرۈشلەر، خوجىلار، قالماقلار ۋە مانجۇلارنىڭ يەتتە شەھەرنى **ئۆزدىگە** بويسۇندۇرۇشى، خەلق ئاممىسىنىڭ مانجۇ ئىستىبدات ھاكىمىيىتىگە قارشى ئېلىپ بارغان ئازاتلىق قوزغىلىڭى، ياقۇپبەگ ھاكىمىيىتىنىڭ تىكلىنىشى ۋە غولاپ چۈشۈشى، شىنجاڭنىڭ ئىككىنچى قېتىم چوڭ كۆلەمدە بىرلىككە كەلتۈرۈلىشى قاتارلىق مەسىلىلەرنى تارىخى چىنلىققا ھۆرمەت قىلغان ئاساستا ئەتراپلىق، مۇكەممەل يورۇتۇپ بەرگەن.

كىتاپ گەرچە مەزمۇن ئېتىۋارى بىلەن شىنجاڭنىڭ 19 ـ ئەسىردىكى مۇپەسسەل تارىخى بولسىمۇ، بىراق ئۇ بەزى جەھەتلەردە دىنى ئەقىدىچىلىكتىن خالى بولالمىغان. ھەتتا ئۇنىڭدا خەلق ئۈستىدىكى زۇلۇمنى ھۆكۈمرانلارنى ئىنساپقا چاقىرىش يولى بىلەن بىر تەرەپ قىلىشقا ئۇرۇنۇشتەك پاسسىپ ئامىللارمۇ ئەكس ئەتكەن. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئاپتورنىڭ دۇنيا قارىشىۋە دەۋر چەكلىمىلىگى تۈپەيلىدىن كېلىپ چىققان بولۇپ، بۇنىڭغا ئەلۋەتتە تەنقىدى نۇقتىئىنەزەر بىلەن قاراشقا توغرا كېلىدۇ.

بىز تۆۋەندە يولداش مەھەممەت زۇنۇن سىدىق نەشرگە تەييارلىغان « تارىخى ئەمەنىيە » كىتاۋىنىڭ ئەينى تېكىستىنى بەردۇق. كىتابخانلار ۋە تەتقىقاتچى خادىملىرىمىز-نىڭ كىتاپنى ئوقۇش ۋە تەتقىق قىلىش جەريانىدا ئۇنىڭ تارىخى چىنلىقىغا ئۇيغۇن بول-مىغان تەرەپلىرىدىن ئىجابىي يوسۇندا پايدىلانغاندىن باشقا يۇقۇرىدا كۆرسىتىپ ئۆتۈلگەن پاسسىپ تەرەپلىرىنىڭ نەزەردىن ساقىت قىلماسلىقىنى ئۈمىت قىلىمىز.

ئىككىنچى ئادەم — نوھ پەيغەمبەردىن مۇشۇ كۈنگىچە بۇ موغۇلىستان ۋە يەتتە شەھەردە يۈز بەرگەن ئەھۋاللار، ھۆكۈمرانلىق قىلغان گۇرۇھلار، موغۇلىيە دەپ ئاتىلىشىدىكى سەۋەپ، مۇسۇلمان خانلارنىڭ نەسەبى، يەتتە شەھەرنىڭ خاقان چىنغا تەۋە بولۇشىدىكى ۋاقەلەرنىڭ ئومۇمى بايانى قوشۇلۇپ بىر مۇقەددىمە، ئىككى داستان، بىر خاتىمە بىلەن تامام قىلىندى.

نىكولاي پانتۇسوۋنىڭ ياردىمى بىلەن بېسىلىپ چىقتى.

قازان . 1323 - ھىجرى(1905 - مىلادى) مەدرىسە ئۇلۇم باسماخانىسىدا بېسىلدى.

بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم(1)

سان - ساناقسىز ماختاشلار ئۆز - ئۆزىدىن بار بولغان ئۇلۇغ تەڭرىگە خاس. ئۇ، كىشىلەر-نىڭ بىلىشىگە مۇمكىن بولمايدىغان ھىكمىتى بىلەن ئالەمدىكى ھەممە شەيئىلەرنى يوقلۇقتىن بار-لىققا كەلتۈردى. پۈتۈن ئالەمنىڭ پادىشاسى بولغان تەڭرىگە چەكسىز ئالقىشلار ياغدۇرىمەن. ئۇ، ئۆز قۇدرىتى بىلەن پادىشالىقنىڭ تاجىنى ئۆزى خالىغان كىشىنىڭ بېشىغا كەيدۈردى. خالىسا ئال-دى. پۈتۈن ئىنسانلار گۇرۇھىنىڭ ئىدارە قىلىنىشىنى ئىقتىدارلىق پادىشالارنىڭ تەدبىرى ۋە سىيا-سىتىگە باغلىدى.

رۇبائىي

زاتىڭكى سۈپاتى ئۇنىڭ قۇلۇۋۇللاھۇ ئەھەت،
ھەيبىكى بىللا تائامدۇر ئاللاھۇس سەمەت.
پەردىكى ئاڭا يوق ۋالىد نەۋەلەد،
ۋە تىرىكتۇر لەمىيەكۇن لەھو كۇپۇۋەن ئەھەت.(2)

تەڭرىنىڭ ئەلچىسى بولۇش شەرىپىگە ئىگە بولغان پەيغەمبىرىمىزگە پاك ۋە غەرەز-سىز سالام ۋە ياخشى تىلەكلىرىمىز چېچىلسۇن. خۇددى مەخپى غەزىنىدەك لاي ۋە سۇنىڭ ئارىسى-دىن ئاشكارا بولۇپ، پەيغەمبەرلىك تەختىگە سازاۋەر بولدى.

---

(1) ئايىغۇچى، كۆيۈنگۈچى تەڭرىنىڭ ئېتى بىلەن باشلايمەن.

(2) تەڭرىنىڭ سۈپىتى: بىر، تىرىك، ئەمما تاماق يېمەيدۇ، ھېچ كىمگە مۇھتاج بولمايدۇ، تۇغۇلمىغان ۋە تۇغمايدۇ، يەككە - يېگانە ھايات بولۇپ مەڭگۈ يوقالمايدۇ دەپ ئىشىنىدىلار.

Altunoq

ھەممە پەيغەمبەرلەرنىڭ پەيغەمبىرىگە يۈتمەس ـ تۈگىمەس رەھمەتلەر بولسۇن . چۈنكى تەڭ ـ رىم قۇرئاندا «پۈتۈن ئالەمگە سېنى رەھمەت قىلىپ ئەۋەتتىم» دېگەن ئىدى .

نەزم

شاھى ئەرەبى قىبلەئى ھاجات،
ئايىنە زات ئۆلدى مىرئاتى سۈپات .
كىم پەي راۋا ئەتسە ئاڭا ئەللو دەرەجات ،
لا زال ئەلەيھى زاكىيات سالاۋات . ①

پەيغەمبىرىمىزگە ھەممىدىن بۇرۇن دوس بولغان ھەزرىتى ئابابەكرىگە ؛ ئادالەتنىڭ ئاپتابى ھەزرىتى ئۆمەرگە ؛ سېخىلىق ، مۇلايىملىق ، ھايا ۋە نۇمۇسنىڭ كانى « قۇرئان » نى توپلاپ كىتاپ قىلىپ چىققۇچى ھەزرىتى ئوسمانغا ؛ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى تەڭرىنىڭ رازىلىقى ئۈچۈن بېغىشلىغان، ھېمىشە غالىبە قىلىدىغان ھەزرىتى ئېلىگە ؛ بارلىق مومىن مۇسۇلمانلارغە ، پەيغەمبىرىمىزنىڭ تاغىلىرى ھەمزە ھەم ئاببىاس رەزىيەللاھو ئەنھۇغا ،② ساھابىلەرگە ،③ پەيغەمبىرىمىزنىڭ ئايالىرىغا ۋە ئەۋلاتلىرىغا ھەمىشە ، مەڭگۈ ، كوپتىن ـ كوپ سالام ۋە رەھمەتلەر ئېيتىمەن .

جاھاندىكى ئەقىل ـ ئىدرەك ئىگىسى بولغان پەزىلەتلىك كىشىلەرنىڭ ساغلام نەزەرلىرىگە، دەۋرىمىزدىكى كامالەتكە يەتكەن ئالىملارنىڭ قوياشتەك نۇر چېچىپ تۇرىدىغان ئادالەتلىك پارا ـ سەتلىرىگە ، گۇنا ۋە خاتالىقلىرى نۇرغۇن، ئاجىزلارنىڭ ئاجىزى ، ئادەم ئەۋلادىنىڭ كەمتىرى ، ئىنسانلار گۇرۇھىنىڭ ئەڭ تۆۋىنى ، كىشىلەرنىڭ نەزەر دائىرىسىدىن تاشقىرى ، بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلار ـ دا نام ۋە نىشانسىز ياشاپ كېلىۋاتقان موللا مۇسا بىننى موللا ئەيسا سايرامى شۇنى بايان قىلىمەنكى، ئالىم ۋە پازىللارنى دوس تۇتقۇچى ، كەمبەغەل ئاجىزلارغا باش پانا بولغۇچى ، ئادالەت بە ـ لەن ئىش قىلغۇچى ، پۇقرالارنىڭ غېمىنى يىگۈچى مۇھەممەت ئىمىن باي ئاقساقال دادىخا بىننى مۇھەممەت ئالىمباي مەرغۇلانى (دۆلەت ۋە ئىسىم ـ نەسەبلىرى مەڭگۈ ئۆچمىسۇن) مەندەك كەمىنە ئاجىزغا خىتاپ قىلىپ " سەن گەپ سۆز ۋە تىل جەھەتتىن نادان ، پەم ـ پاراسەتتە چەكلىك ، خاتا ۋە نۇقسانلىرىڭ كۆپ بولسىمۇ ، بۇنىڭدىن بۇرۇن ئۆتكەن پادىشا ۋە سۇلتانلارنىڭ ياخشى

---

① ئەرەبلەرنىڭ پادىشاسى ۋە ھاجەتمەنلەر تەلمۈرۈپ قارايدىغان كىشى سەن . سۈپەتلىرىڭ ئىنسانىيەتكە ئەينەك بولدى . كىم سېنىڭ يولۇڭدا ماڭسا ئالىي دەرىجىگە ئىگە بولدى . ساڭا ئېيتقان سالام ۋە رەھمەتلەر ھەرگىز زايا كەتمەيدۇ .

② تەڭرى ئۇلاردىن رازى بولسۇن دېگەن مەنىدە .

③ ساھابە ـ پەيغەمبىرىمىز ھايات ۋاقتىدا ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ، خىزمىتىدە بولغان كىشىلەر »ساھابە« دەپ ئاتىلىدۇ .

ئەخلاق ، يامان سۈپەتلىرىدىن ئاز - تولا خەۋىرىڭ بار . شۇڭا بومۇغۇلىستان ① يۇرتى ۋە يەتتە شەھەر ② دە يۈز بەرگەن ئەھۋال-ۋاقەلەرنى ، بولۇپمۇ سەن بىلەن بىز ئەقلىمىزگە كېلىپ ئادەم قاتارىغا قوشۇلغانىمىزنىڭ بۇ تەرىپىدە ، كۇچالىق خوجالار بۇ يۇرتلاردا ھاكىمىيەت يۈرگۈزىۋاتقان غەيرى دىندىكىلەرگە ھۇجۇم قىلىپ غازات قىلغانلىقى ، ھاكىمىيەتنى تارتىپ ئېلىپ قانچىلىك ۋاقىت ھۆكۈمرانلىق قىلغانلىقى ۋە قاچان دۆلەت ئاپتابى ئۆچۈپ ، مەغلۇپ بولغانلىقى ، بۇ موغۇلىستان يۇرتى (يەتتە شەھەر)گە مۇھەممەت ياقۇپ بەگ (ئاتالىق غازى)نىڭ قاچان ھۆكۈمران بولغانلىقى ، ئۇ چاغدا قانداق ئاجايىپ - غارايىپ ۋەقەلەرنىڭ يۈز بەرگەنلىكى ، قاچان بىيجىڭ چېرىكلىرى كېلىپ بۇ يەتتە شەھەر خەلقىنىڭ بېشىدىكى ئىسلام قوياشى ئۆچۈپ ، ئۇنىڭ ئورنىغا زۇلمەت بۇلۇتلىرىنىڭ كۆتۈرۈلگەنلىكى ۋە باشقا ھادىسە ۋاقەلەر ئۈستىدە بىرەر كىشىنىڭ تارىخ يېزىپ يادىكار قالدۇرغانلىقى مەلۇم ئەمەس . شۇڭا بۇ كۇچالىق خوجالارنىڭ غازاتى ۋە ئاتالىق غازى (بەدۆلەت) ھۆكۈمرانلىقىنىڭ باشلىنىشىدىن تارتىپ ئاخىرىغىچە يۈز بەرگەن ھادىسە - ۋاقەلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىغان تارىخ كىتاۋى يېزىپ چىققىن ، خوجالارنىڭ قىلغان جەڭلىرى ۋە ئۇلارنىڭ يۇرتنى ئىدارە قىلىش ئەھۋالى ، ياقۇپ بەگنىڭ قىلغان غازاتلىرى ۋە ئەسكەرلەرگە قوماندانلىق قىلىش ئۇسۇللىرى ھەم ھۆكۈمرانلىقىنىڭ مەغلۇبىيىتى ھەققىدىكى ۋاقەلەر ، خالايىقلارنىڭ ئېسىدىن كۆتىرىلىپ ئۇنتۇلۇپ كەتمىسە ، بىزنىڭ نام-نەسەبلىرىمىزمۇ ئۇنتۇلۇپ كەتمەي مەڭگۈ يادىكار قالسا ، ئوقۇغان ۋە ئاڭلىغانلار ، غازىلەر ھەم شەھىتلەرنىڭ شۇنداقلا سەن ۋە بىزنىڭ ھەققىمىزگە دۇئا قىلسا ، كۆپچۈلۈكنىڭ دۇئالىرى ئىجابەت بولۇپ ، رەھمى شەپقەتلىك تەڭرىم گۇنالىرىمىزنى مەغپىرەت قىلىۋەتسە ئەجەپ ئەمەس . " باشقىلارنى ياخشى ئىش قىلىشقا دالالەت قىلغۇچى شۇ ئىشنى قىلغۇچىغا ئوخشاش ئەجىرگە ئىگە بولىدۇ. » دىگەن ھەدىسنىڭ روھى بويىچە " مەنمۇ بۇ خاسىيەتلىك ئىشنىڭ شاراپىتىدىن بەھرىمەن بولسام» دىدى.

ئەمما مەن بولسام كۈندىلىك تۇرمۇش غېمىگە گىرىپتار بولغۇچى ، خار - زارلىقتا ئېتىۋارسىز ھايات كۆچۈرگۈچى ئاجىز بىر كىشى تۇرۇپ ، بۇنداق ئالىي دەرىجىلىك ئۇلۇغ كىشىلەرنىڭ قىلغان جەڭلىرى ، يۇرت سوراپ پۇخرالارنى ئىدارە قىلغان ئەھۋالى ، بولۇپمۇ ياقۇپ بەگ ئاتالىق غازىدەك ئالەمگە داڭقى كەتكەن ، پادىشالىق شانۇ - شەۋكەت بىلەن پەخىرلەنگەن بىر كىشىنىڭ ھۆكۈمرانلىق سۈرگەن ۋاقەلىرى ئۈستىدە كىتاپ يېزىشقا ئېغىز ئېچىپ، قەلەم يۈرگۈزمەككە ھەددىم يوق . ھەم ئۇنداق جۈرئەت ۋە يۈرەك قابىلىيەت ۋە ئىقتىدارىمۇ يوق .

كۇچالىق خوجىلارنىڭ ئىسلام ئاچقان ۋاقتىدىن ھازىرغىچە 40 يىل ئۆتتۈپتۇ. بولغان ۋاقەلەر ، يۈز بەرگەن ھادىسىلەر كىشىلەرنىڭ خاتىرىلىرىدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتتى . شۇ ۋاقەلەرگە قاتناشقان، ياكى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن كىشىلەرنىڭ كۆپچىلىكى ئۆلۈپ تۈگىدى . بۇنداق خەلق ئارىسىدا تارقىلىپ يۈرگەن پارچە - پارچە ھىكايە ، قىسسەلەرنى توپلاپ ، بىر - بىرىگە سىپلىشتۇرۇپ، توغرىراقىنى تېپىپ چىقماق مېنىڭ قولۇمدىن كېلىدىغان ئاسان ئىش ئەمەس

① ئاپتور مۇشۇ ئەسەرىدە شىنجاڭنى موغۇلىستان دەپ ئاتايدۇ .
② خوتەن ، يەكەن ، قەشقەر ، ئۈچتۇرپان ، ئاقسۇ ، كۇچا ، تۇرپاندىن ئىبارەت يەتتە شەھەرنى كۆرسىتىدۇ .

دەپ، " سىپخى كىشلەر ئۆز رىنى قوبۇل قىلىدۇ ، " دىگەن ھەدىسنىڭ مەزمۇنى بويىچە ئۆزرە ئېيتتىم". بىر نەچچە جان دوس بۇرادەرلىرىم ، پېشقەدەم يار ـ ئاشنالىرىم يېغىلىپ ، " ۋاقتىمنى غەنىمەت بىلىپ ، مۇھەممەت ئىمىن دادخانىڭ بۇيرۇقىغا ئەمەل قىلىپ ، تەگرىنىڭ رازىلىقى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ بېشى ۋە جېنىنى پىدا قىلغان شەھىتلارنىڭ ۋاقە ـ ھادىسلىرىنى توپلاپ كىتاپ قىلساڭ، بۇ كىتاپنى ئوقۇغان كىشلەر ، شەھىتلەرنىڭ ئىسىملىرىنى ياد ئەيلەپ ئۇلارنىڭ روھىغا دۇئا قىلسا " ياخشى ئىش قىلغۇچىغا تەگرىم زور ئەجرى بېرىدۇ . كىشلەرمۇ ياخشى سۈپەت بىلەن ئۇلارنى ماختايدۇ" ، دىگەن ھەدىسنىڭ روھىغا ئاساسەن سەنمۇ قۇرۇق قالمايسەن " دىدى .

يار ـ بۇرادەرلىرىمنىڭ بۇ تەلەپلىرىنى ھەقىقەت دەپ بىلىپ، ئۇلارنىڭ سوز گەۋھەرلىرىنى تاشقا ئۇرۇپ ئېتىۋارسىز قالدۇرۇشنى مۇناسىپ كۆرمەي، مۇشۇنداق زور كىتاپنى يېزىپ چىقىشنى ئۈستۈمگە ئېلىپ ، ئۆزەمنى باشقىلارنىڭ مالامەت (تەنە ۋە زاڭلىق قىلىش) ئوقىغا نىشانە قىلىدىم .

« قىلىنغان ئىلتىماس سىپخى كىشلەرنىڭ ھوزورىدا قوبۇل بولىدۇ . " دىگەن ھەدىسنىڭ مەزمۇنى بويىچە مەيلى ئاڭلىق ، مەيلى ئاڭسىز ئۆتكۈزگەن كەمچىلىك، خاتالىقلىرىمنى ئوقۇغان ۋە ئىشىتكەنلەرنىڭ ئەپۇ ئېتىمكى بىلەن يېپىپ ، سىپخى قەلەملىرى بىلەن تۈزۈتۈشلىرىنى ئۈمىت قىلىمەن .

چۈنكى ياخشى ئىشقا " تەگرىم كاتتا ئەجرى ئاتا قىلىدۇ . خالايىقمۇ رەھمەت بايان قىلىدۇ" دىگەن ھەدىسنىڭ مەزمۇنى بويىچە مەن كىمىنىگە ئاز. تولا بەھرى يېتىپ قالسا ئەجەپ ئەمەس، دىگەن ئارزۇ بىلەن ئەۋۋەلىنى ئىشەشلىك تارىخ كىتاپلىرىنىڭ مەزمۇنىدىن پايدىلىنىپ، ئاخىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ـ بىلگەن ، ئۆز قۇلىقى بىلەن ئاڭلىغان كىشلەردىن سۈرۈشتۈرۈپ سوراپ ، مۇجمەل ، ئېنىقسىز ، پارچە ـ پۇرات ھىكايە، قىسسە، رىۋايەتلەرنى سېلىشتۇرۇپ ، راس ۋە ئېنىقلىرىنى تاللاپ قەغەز يۈزىگە يېزىپ چىقتىم .

بۇ كىتاپنىڭ يېزىلىشىغا سەۋەپ بولغان بىرى ، "مۇھەممەت ئىمىن دادخا " دىگەن كىشى، يەنە بىرى ، بۇ كىتاپنى يېزىشقا كىرىشكەن ۋاقتىمدا بۇ يۇرتلاردا دۈشمەنلىك ، ئاداۋەت ، پاراكەندىچىلىك تۈگەپ،تىنچلىق ۋە خاتىرجەملىك قارار تاپقان ئىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ كىتاپنى « تارىخى ئەمنىيە » دەپ ئاتىدىم ۋە بىر مۇقەددىمە، ئىككى داستان ھەم بىر خاتىمە بىلەن تاماملىغا يەتكۈزمەكنى خىيال ۋە ئارزۇ قىلدىم .

دىيانەتلىك ئاپتورلار ۋە يازغۇچىلار بۇ كىتاپنى كۆرگەندە، ياكى ئوقۇغاندا مەن كىمىنە خارو ـ زار ، ئېتىۋارسىز ناچار كىشىنى ئىجابەتلىك دۇئا بىلەن ئەسلىرىگە ئېلىشلىرىنى ، ئۇنتۇپ قالماسلىقلىرىنى ئىلتىماس قىلىپ ، قولۇمغا قەلەم ئېلىپ يېزىشنى باشلىدىم .

ئۇلۇغ تەگرىم سىپخىلىق سۈپىتىگىنىڭ ھۆرمىتى بىلەن مېنىڭ مۇشۇ ئىشىمنى ئاسان قىلىشىڭنى ئىلتىماس قىلىمەن . چۈنكى سەن ئەڭ سىپخى ، ئەڭ رەھىم قىلغۇچى سەن . تەگرى ـ ئىلتىماس قىلغۇچىلارنىڭ ئىلتىماسىنى جەزمەن ئىجابەت قىلغۇچىدۇر .

مۇقەددىمە

„ئىككىنچى ئادەم„ دەپ ئاتالغان نوھ پەيغەمبەردىن تارتىپ ھازىرغىچە بۇ موغۇلىستان (يەتتە شەھەر) يۇرتىنىڭ ئەھۋالى، بولغان ۋاقىئەلىرى ۋە بۇ يۇرتقا كەلگەنلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىق قىلغانلىقى، موغۇلىيە دەپ ئاتىلىشىنىڭ سەۋەپلىرى، بۇ يەردە ئۆتكەن مۇسۇلمان خانلىرىنىڭ نەسەبى ھەم خاقان چىنىنىڭ موغۇلىستان خەلقىنى بويسۇندۇرغانلىقىنىڭ ئومۇمى بايانى

ھۆرمەتلىك دوست ۋە ھەمشەھەرلىك بۇرادەرلەرنىڭ ئالى قولاقلىرىغا ئېنىق ھەم روشەن بولغايكىم بۇ يەتتە شەھەرنى قەدىمقى تارىخى كىتاپلاردە « موغۇلىستان » دەپ ئاتاپتۇ . بۇ شەھەرلەردە شۇ چاغلاردا يېزىلغان كونا ۋەسىقە ، ھۆججەتلەر موغۇلىستان ھىساۋىدا، دەپ يېزىلۇپتۇ . نىمە ئۈچۈن «موغۇلىستان » دەپ ئاتالدى؟ قايسى زاماندىن باشلاپ ئىسلام دۆلىتىگە مۇشەررەپ بولدى؟ پادىشالىرى قايسى مىللەت ؟ قايسى مەزھەپتە ؟ خاقان چىنىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكىلى نەچچە يىل بولدى ؟ قاتارلىق مەسىلىلەر قەدىمقى تارىخ كىتاپلىرىدىن پايدىلىنىپ قىسقىچە بايان قىلىنىسا بۇ كىتاپنى يېزىشتىكى مەقسەت روشەن ۋە ئىنىق بولمايدىغانلىقىنى ھىس قىلدىم . چۈنكى ھەر قانداق سۆز قىلغۇچى ، سۆزنىڭ بېشىنى ئوچۇق سۆزلىمەي، ئاخىرىغا قانچە كۈچىغان بىلەن ئوقۇغان ۋە ئاڭلىغانلار " ئايىغى بار بېشى يوق " دەپ قاراپ ئېتىۋار قىلمايدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن مۇناسىۋەتلىك جايلارنى « رەۋزەتىسسافا »،« تارىخ رەشىدى » ، «شەجەرىخىيە » ① گە ئوخشاش تارىخ كىتاپلىرىدىن تاللاپ ئېلىپ كىرگۈزۈلدى .

ۋاقىئەنى ھەزرىتى نوھ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇبارەك ئىسمى شەرىپلىرى بىلەن باشلايمەن.

ئادەمى سانى يەنى ئىككىنچى ئادەم دەپ ئاتالغان نوھ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام سۇنىڭ ئازاۋىدا يەنى تۇپان بالاسى ئىچىدە قالغان چاغلىرىدا تەڭرىنىڭ ئەمرى بىلەن كىمە ياساپ ، بۇ كىمىگە ھەر جىنىس ، ھەر تۈرلۈك مەخلۇقاتتىن بىر جۈپتىن سالدى . ئاقىۋەت كېمىنى جۇد تاغىنىڭ ئۈستىدە توختاتتى . ئادەم ئەۋلادىدىن سەكسەن كىشى سالامەت قالدى . سۇنىڭ جەبىرى - جاپاسىدىن باشقىلارنىڭ ھەممىسى ھالاك بولدى . سالامەت قالغانلارنىڭ ئارىسىدا نوھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۈچ ئوغلى ۋە ئۇلارنىڭ خوتۇنلىرى بار ئىدى . شۇنىڭدىن كېيىن يەر يۈزىدىكى ھەممە ئىنسان گۇرۇھى ۋە ئادەم ئەۋلادى نوھ ئەلەيھىسسالامنىڭ شۇ ئۈچ ئوغلىنىڭ ئۇرۇغىدىن تارقالدى.

نوھ ئەلەيھىسسالامنى " ئادەمى سانى " يەنى ئىككىنچى ئادەم دەپ ئاتاشتىكى سەۋەپ ، ھەزرىتى ئادەم ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەۋلادىدىن ، باشقا ھېچ كىشى قالمىغان ئىدى . نوھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۈچ ئوغۇللىرىنىڭ ئىسمى - سام ، ھام ۋە ياپەس ئىدى . بەزى رىۋايەتلەردە بۇلارنى " پەيغەمبەر " دەپمۇ ئېيتىدۇ .

پۈتۈن ئەرەبىستان خەلقى ۋە بارلىق پەيغەمبەرلەر سام ئەۋلادىدىن ، پۈتۈن زەڭگىبار ، ھەبەش ، سۇدان زىمىنلىرىدىكى خەلقلەر ھام ئەۋلادىدىن ، پۈتۈن شانۇ - شەۋكەتلىك ئۇلۇغ پادىشالار ۋە تۈركلەر ياپەس ئەۋلادىدىن دىيىلىدۇ . چۈنكى ياپەستىن ئون بىر ئوغۇل دۇنياغا كەلدى. چوڭ ئوغلىنىڭ ئىسمى " تۈرك " ئىدى . پۈتۈن تۈرك مۇغۇل - قىپچاقلار تۈركنىڭ نەسلىدىن پەيدا بولغان . ئەمما تۈركنى شۇ زاماندا " ياپەس ئوغلان " دەپ ئاتاپتى . بەزى تارىخ كىتاپلىرىدا ياپەس ئوغلانى كيومورس بىلەن بىر ئەسىردە ئۆتكەن دەيدۇ .

① [illegible] تارىخى كىتاپلىرىنىڭ نامى

ياپەسنىڭ ئىككىنچى ئوغلى چىن ، ئۇنىڭ ئوغلى ماچىن بولۇپ ، پۈتۈن چىن ماچىن خەلقى شۇنىڭ نەسلىگە مەنسۇپ .

ئۈچىنچى ئوغلى روس بولۇپ پۈتۈن روس ، ناسارا - ئىسلاۋىيانلار روسنىڭ ئۇرۇغىدىن تارالغان . قالغان ئوغۇللىرىنى بىر - بىرلەپ بايان قىلساق ، گەپ ئۇزۇرۇپ كېتىدۇ . گەپنىڭ خۇلاسىسى شۇكى : سام ئەلەيھىسسالامنى غەرپ تەرەپكە ، هامنى جەنۇپ تەرەپكە ، هەزرىتى ياپەسنى شەرق تەرەپكە بۇيرىدى .

ياپەسنىڭ ئەۋلادى ناهايىتى تېز كۆپەيدى. ئەمما سۇ بار يەردە ئوت يوق ، ئوت بار يەردە سۇ يوق ، تەڭلىكتە قالدى . بۇ ئەهۋالنى ئاتىلىرى نوه ئەلەيھىسسالامغا ئەرز قىلدى . نوه ئەلەيھىسسالام تەڭرىنىڭ دەرگاهىغا ئىلتىجا قىلدى .

ئىلتىجاسى ئىجابەت بولۇپ جىبرائىل ئەلەيھىسسالام ① دىن ئىسمى ئەزەم (ئۇلۇغ ئىسىملار) نى ئۆۋەتتى . بۇ ئىسمى ئەزەمنى تاشقا ئويۇپ ياپەسكە بەردى . قاچان خالىسا شۇ چاغدا يامغۇر ياغاتتى . بۇ تاشنى ئەرەپ تىلىدا " هەجرۇلمەتەر » دەيدۇ. تۈرك تىلىدا " يادا تېشى » نامى بىلەن مەشهۇر . بۇ تاش ياپەسكە تەۋە زېمىندا كارغا كېلىدۇ . سامغا تەۋە بولغان ئەرەبىستان زېمىندا كارغا كەلمەيدۇ .

يۇرتنى ئاباد ، پاراۋان قىلماق ئۈچۈن تەڭرىم ئۆزىگە خاس قۇدرىتى بىلەن نوه ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەۋلادىدىن ئۇزۇن ۋاقىت ئۆلۈم ئاپىتىنى كۆتىرىۋەتتى . شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ ئەۋلادى كۆپىيىپ ، تۈركۈم - تۈركۈم ، گورۇه - گورۇه بولدى . هەر گورۇه بىر خىل تىلدا سۆزلىشىپ، يەنە بىر گورۇه بىلەن سۆزلەشمەكچى بولسا تىلماچ (تەرجىمان) ئارقىلىق سۆزلىشەتتى. ياپەس هايات چېغىدىلا ئۇنىڭ ئەۋلادى ئوتتۇز يەتتە تىلدا سۆزلىشەتتى . ئۆز ئارا تىلماچ ئىشلىتەتتى دېيىلىدۇ .

نوه ئەلەيھىسسالامنىڭ ئوغلى ياپەس ، ئۇنىڭ ئوغلى تۈرك ، ئۇنىڭ ئوغلى ئىلغەخان ، ئۇنىڭ ئوغلى زىب باتوي خان ، ئۇنىڭ ئوغلى كۆيۈكخان ، ئۇنىڭ ئوغلى ئېلىنجەخان ئىدى .

ئېلىنجەخان ناهايىتى ئۇلۇغ دۆلەت ئىگىسى ، باي - پاراۋان كىشى ئىدى. دۆلەت ۋە بايلىقىنىڭ كۆپلىكىدىن كۆرەڭلەپ، ئاتا ۋە ئەجداتلىرىنىڭ دىنىنى تاشلاپ، قاراڭغۇ يولغا مېڭىپ، تەڭرىگە شېرىك كەلتۈردى. تەڭرىگە شېرىك كەلتۈرۈش يولىغا ماڭغان خان ، پادىشالارنىڭ تۇنجىسى ئېلىنجە خاندۇر.

ئېلىنجە خاندىن قوشكېزەك بىر جۈپ ئوغۇل ۋۇجۇتقا كەلدى . بىرسىنىڭ ئېتىنى "موغۇل" بىرسىنىڭ ئېتىنى "تاتار» قويدى. ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا يۇرتنى ئىككى ئوغلىغا تەقسىم قىلىپ، چېگرالىرىنى توختام قىلىپ ئايرىپ بەردى. موغۇل خانغا تەقسىم قىلىپ بېرىلگەن زېمىنلەر "موغۇلىستان» ، تاتار خانغا بۆلۈپ بېرىلگەن زېمىنلەر "تاتارىستان» دەپ ئاتالدى. هەر قايسى ئۆز يۇرتلىرىغا باشلىق - خان بولدى.

ئېلىنجە خاننىڭ ئوغلى موغۇلخان، ئۇنىڭ ئوغلى قاراخان، ئۇنىڭ ئوغلى ئوغۇزخان، ئۇنىڭ ئوغلى كۈن خان، ئۇنىڭ ئوغلى ئاي خان، ئۇنىڭ ئوغلى يۇلتۇزخان، ئۇنىڭ ئوغلى دېڭىزخان، ئۇنـ

① تەڭرىنىڭ ۋەھىيسىنى پەيغەمبەرلەرگە يەتكۈزىدىغان پەرىشتە.

AltunOq

نىڭ ئوغلى مەڭلى خان، ئۇنىڭ ئوغلى ئىلخان ئىدى. پادىشاھى پىرىدونىنىڭ ئوغلى تۇرخان بىلەن ئىلخان ئۆز ئارا ئەلچىلەر ۋە خەت-ئالاقىلەر ئەۋەتىشىپ مۇناسىۋەت قىلىشقان ئىكەن. بۇنىڭدىن ئىلخان بىلەن تۇرخاننىڭ زاماندا ش ئىكەنلىكىنى بىلگىلى بولىدۇ.

موغۇلخان ئەۋلادىدىن سەككىزخان ناھايىتى زور پادىشا بولۇپ ئۆتتى. ئەمما 9- غا نۆۋەت كەلگەندە موغۇل خان بىلەن تاتارخان ئارىسىغا ئاداۋەت چۈشۈپ، ئاخىرى ئاداۋەت جېدەل ۋە دۈشمەنلىككە ئايلاندى. ئىككى ئوتتۇرىدا جەڭ - ماجىرالار يۈز بەردى. نەتىجىدە تاتارلار ئۈستۈنلۈك قازىنىپ غالىپ كەلدى. موغۇللارنى ئۆلتۈرۈپ يەر - يۈزىدە ئۇرۇق ئەۋلادىنى قويمىدى.

بىر راۋايەتتە ئىلخان ئۆزى، يەنە بىر راۋايەتتە بىرەر سەۋەپ بىلەن ئوغلى قىيان خان، ئىككى ئەر، ئىككى ئايال تۇتۇلۇپ قېلىپ، بىر ئات، بىر موزايلىق ئىنەك، ئۈچ قوي، بىر ئەچكۈنى ئېلىپ كۆزدىن يىراق بىر تاغنىڭ جىلغىسىغا قېچىپ بېرىپ، ئۆمرىنى ئۆتكۈزدى. تاغ جىلغىسىنىڭ ئاغزىنى چىڭ ئېتىۋېلىپ، نەچچە ئەۋلات، بەلكى نەچچە قەرنە، نەچچە مىڭ يىل ئۆتكىچە جىلغا ئىچىدە ياشىدى. بارا - بارا ئەۋلاتلىرى ۋە چارۋىلىرى كۆپىيىپ جىلغا ئىچىگە پاتماي قالدى. ئاسان ئاستىدىكى زېمىننىڭ ھەممىسى مۇشۇ دەپ خىيال قىلىشقان ئىدى. بۇ جاينىڭ ئىسمىنى «ئەركىنە قۇن» دەپ ئاتايتتى. ئىلاجىسىزلىقتىن تاغ جىلغىسىنىڭ ئېتىۋەتكەن ئاغزىنى ئېچىپ چىقتى.

دېمەك، موغۇلخان ئەۋلادىدىن سەككىزخان پادىشا بولۇپ ئۆمرىنى شۇ يوسۇندا ئۆتكۈزدى. توققۇزىنچىسىغا كەلگەندە ھالاك بولۇپ تۈگەشتى. شۇڭلاشقا ئاشۇ خانلارنىڭ ياخشى ئۆتكەن زامانلىرىنى تەبرىكلەيدىغان خوشاللىق كۈنلىرىدە پادىشا ۋە ئۇلۇغلار ئارىسىدا تارتۇق - سوۋغا قىلىش لازىم كەلسە، ھەر قانداق نەرسىنى توققۇز - توققۇزدىن قىلىپ سوۋغا قىلاتتى. ئەمەلىيەتتە سەككىزنى بىر توققۇز دەپ ئاتايتتى. شانۇ - شەۋكەتلىك پادىشانىڭ ھوزۇرىدىلا ئەمەس بەلكى ئادەتتىكى ئامما، ئەر - ئايال، پۇقرالار ئۆز ئارا بېرىش - كېلىش قىلىشسا ئاز دېگەندە سەككىز نان ئېلىپ كېلىپ بىر توققۇز نان دەپ ئاتايتتى ھەم سەككىز ناننى توققۇز نانغا تەڭ دەپ ھېساپلايتتى. تا ھازىرغىچە بۇ رەسمى قائىدە جارى بولۇپ داۋاملىشىپ كەلمەكتە.

شۇ زاماندا ئىلخاننىڭ ئەۋلادىدىن "ئەلئەنقىۋا" ئاتلىق ئەرگە تەگمىگەن بىر ئايال خان ئىدى.

بىر كېچىسى بۇ ئايال ياتقان ئاق ئۆينىڭ تۈڭلۈكىدىن قۇياش نۇرىغا ئوخشاش بىر يورۇقلۇق چۈشتى. بۇنىڭ بىلەن ئەلئەنقىۋاغا خۇشلۇق لەززىتى ھاسىل بولدى ھەم تەڭرىنىڭ قۇدرىتى بىلەن ھامىلدار (ئېغىر بوي) بولۇپ قالدى. ھەزرىتى بۈۋى مەريەمۇ[1] خۇددى شۇنداق بولۇپ ھەزرىتى ئەيسا پەيغەمبەر ۋۇجۇتقا كەلدى. بۇنداق ئىشلار تەڭرىنىڭ قۇدرىتى ئالدىدا ناھايىتى ئاسان. چۈنكى "تەڭرى نەرسىنى خالىسا ۋە نەرسىنى بۇيرىسا بولماي قالمايدۇ" دېگەن ئايەت[2]، تەڭرىنىڭ ئۆزىگە خاس سۈپىتىدىن ئىبارەت.

لېكىن خان ئوردىسى ئىچىدىكى ئەمەلدارلار ئارىسىدا گەپ - سۆز، پىتنە - پاسات پەيدا

[1] بۈۋى مەريەم— ئەيسا پەيغەمبەرنىڭ ئانىسى بولۇپ، تەڭرىنىڭ قۇدرىتى بىلەن ئەيسا پەيغەمبەرنى ئاتىسىز تۇغقان دېيىلىدۇ.

[2] ئايەت — قۇرئاننىڭ سۆزى، ئايەت دېيىلىدۇ.

بولغان بولسىمۇ، ۋاقەنىڭ ئەھمىيىتىنى كۆزى بىلەن كۆرگەنلىكتىن خانغا بولغان ئىشەنچ يېڭىۋاشتىن كۈچايدى.

ئەلئەنقۇۋا ئوغۇل تۇغۇپ «بوزەنجىرخان» دەپ ئات قويدى. بوزەنجىرخان چوڭ پادىشا بولۇپ ئېمىر ئابامۇسلىم[1] بىلەن دوس ئىدى، بۇنىڭدىن مەلۇم بولدىكى، بوزەنجىرخان ئابا مۇسلىم بىلەن زامانداش ئىكەن.

بوزەنجىرخانىنىڭ ئوغلى بۇقاخان، ئۇنىڭ ئوغلى دومىن خان، ئۇنىڭ ئوغلى قىدۇخان، ئۇنىڭ ئوغلى باي سەنقەرخان، ئۇنىڭ ئوغلى دومنەخان، ئۇنىڭ ئوغلى قۇبلىخان. دومنەخاندىن قوشكېزەك بىر جۈپ ئوغۇل ۋۇجۇتقا كەلدى. كىچىك ئوغلى قاجۇلىخان چۈش كۆردى. كۆرگەن چۈشىنى دادىسىغا بايان قىلىپ ئېيتتىكى: «بۈگۈن كېچە ئاكام قۇبلىخانىنىڭ ئېتىكىدىن بىر قوياش چىقىپ، ئاسمانغا كۆتىرىلىپ، ھەممە ئالەمنى يورۇتتى. كېيىن ئولتۇرۇپ كەتتى، ئۇنىڭدىن كېيىن يەنە بىر نەچچە قوياش پەيدا بولۇپ، بىر ـ بىرلەپ كىرىپ كەتتى. بۇ ئىش بىر نەچچە قېتىم تەكرارلاندى. ئاخىرى يۇلتۇزلۇق كېچىدەك يورۇق بولۇپ تۇرغان چاغدا، مېنىڭ ئېتىكىمدىن بىر قوياش چىقىپ، ھەممە جاھاننى يورۇتتى. ئاخىرى ئولتۇرۇپ كەتتى. يەنە بىر نەچچە قوياش پەيدا بولۇپ ھەر قايسى تەرەپنى يورۇتتى. مۇشۇنداق ئەھۋال بىلەن ئۇزۇن مۇددەت ئۆتتى. كېيىن ئويغانسام چۈشۈم ئىكەن» دېدى.

دادىسىمۇ مۇشۇنداق ۋاقەلەرگە دۇچ كەلگەن ئىدى. مۇلاھىزە قىلىپ كۆرۈپ، پۈتۈن ئوردا ئەمەلدارلىرىنى يىغىپ، ئۇلارغا ئوغلىنىڭ كۆرگەن چۈشىنى تەپسىلى بايان قىلدى. ئوردا ئەمەلدارلىرى مۇلاھىزە قىلىشقاندىن كېيىن، «قۇبلى خانىنىڭ ئەۋلادىدىن بىر شەۋكەتلىك پادىشا ۋۇجۇتقا كېلىدىكەن. پۈتۈن ئالەم ئۇنىڭغا بويسۇنۇپ خاتىرجەم ياشايدىكەن. كېيىن چىققان قوياشلار پەرزەنتلىرى بولۇپ، كەينى ـ كەينىدىن دۇنياغا كېلىپ، ھەر بىرسى ھەر تەرەپكە پادىشا بولۇپ دەۋران سۈرۈپ، ئۆتىدىكەن، چۈش كۆرگەن قاجۇلى خانىنىڭ نەسلىدىن ناھايىتى شەۋكەتلىك ئۇلۇغ بىر پادىشا ۋۇجۇتقا كېلىدىكەن. ئۇنىڭ ئەۋلادلىرىنىڭ ياخشى خىسلەتلىرىدىن يەر يۈزى ئاۋات ۋە ئاباشات بولىدىكەن» دەپ تەبىر[2] بەردى. بۇنى ئاڭلاپ ھەممە كىشى خۇشال ـ خورام بولدى. دومنەخان ـ ئوغلۇم قۇبلىخان مەندىن كېيىن ئەۋلادتىن ـ ئەۋلادقىچە پادىشا بولسۇن، قاجۇلى خانىنىڭ ئەۋلادى ۋەزىرلىك ئورنىدا تۇرۇپ مەملىكەت ئىشلىرىدىن خەۋەر ئالسۇن. مۇشۇ مەزمۇندا خەت پۈتۈلسۇن، دەپ ئەمىر قىلدى. خەت يېزىلىپ تەييار بولغاندىن كېيىن خان باشلىق پۈتۈن ۋەزىر ـ ۋۇزرا، ئەمىر ـ ئۆمرالەر خەتكە مۆھۈر (تامغا)لىرىنى بېسىپ، خەزىنىگە تاپشۇردى. مۇشۇ ۋەسىقە (توختام خەت) خانلارنىڭ خەزىنىلىرىدە تا سۇلتان سەئىد خانىنىڭ زامانلىرىغىچە ساقلىنىپ، بەلگۈلىمىلىرى ئىجرا بولۇپ كەلگەن ئىكەن. بۇ خەتنى قالماق (مونغۇل) تىلىدا «پارامىن» دەپ ئاتىلىدۇ.

قۇبلى خانىنىڭ ئوغلى بوزنان خان، ئۇنىڭ ئوغلى يىسۇ باھادىرخان، ئۇنىڭ ئوغلى پادىشاھى چىڭگىز قائان ئىدى. چىڭگىزخان تارىخ (ھىجرىيە) نىڭ بەشيۈز توقسان سەككىزىدە[3] پادىشا-

---

[1] ئابا مۇسلىم ـ ئىران پادىشالىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

[2] تەبىر ـ كۆرگەن چۈشنىڭ ئەھمىيىتىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىغا بېرىلگەن باھا.

[3] مىلادى 1202 ـ يىلىغا توغرا كېلىدۇ.

لىق تەختىدە ئولتۇردى. پايى تەختلىرى قارا - قۇرۇمدىكى "كىلوران" دىگەن يەر ئىدى، شۇچاغدا خەنزۇ (جۇڭگو) نىڭ خىنى تاڭ خاڭ بولۇپ، پايتەختى "خان بالىخ" ① ئىدى. خەنزۇتىلىدا خان بالىخنى "جۇڭدۇ" دەيدۇ.

تاڭ خانلىقىنىڭ ئۈستىگە چىڭگىزخان چېرىك (ئەسكەر) تارتىپ بېرىپ، نۇرغۇن شەھەرلىرىنى ئالدى. ئاخىرى تاڭ خان تەسلىم بولۇپ، دوستلۇق ئىپادىسىنى بىلدۈرۈپ قىزىنى بەردى. چىڭگىزخان شۇنىڭغا رازى بولۇپ، تاڭ خانىنىڭ قىزىنى خوتۇنلۇققا ئېلىپ ياندى.

شەرقتە خانبالىختىن تارتىپ شىمالدا قازان② شەھەرىگىچە بولغان زېمىننى "تاتارىستان" دەپ ئاتاشتىكى سەۋەب، چىڭگىزخان قازان شەھەرىگە ھۆكۈمرانلىق قىلىپ تۇرغان چاغلىرىدا ئېلىپ بارغان تاتار ئەسكەرلىرى غەلىبە قازىنىپ، شۇ جايلاردا ئولتۇراقلىشىپ قالغانلىقى ئۈچۈن، غەلىبە قىلغۇچىلارنىڭ نامى بىلەن "تاتارىستان" دەپ ئاتالغان بولۇشى مۇمكىن.

كېيىن بۈيۈك ئېمىر تومۇركوراگان ھۆكۈمرانلىق قىلغان چاغلاردا تاتارلارنى كۆچۈرۈپ، ئۆز يۇرتلىرىغا ئېلىپ كەلدى، دېيىلىدۇ.

چىڭگىزخان غەرپ تەرەپتە رۇم، مەۋسىل، باغدات، جەنۇپ تەرەپتە ئۆز يايچان دەرياسى، سىندى، كابىل، بەدەخشان غىچە ھەم تاتارىستاننى قولغا كىرگۈزۈپ يىگىرمە بەش يىل پادىشا بولدى. يەتمىش ئۈچ يىل ئۆمۈر كۆردى.

پارامىندىكى بەلگىلىمە بويىچە قاراچانۇيان ۋەزىر بولدى. قاراچانۇيان بۈيۈك ئېمىر تومۇركوراگاننىڭ بەشىنچى ئاتىسى ئىدى. چۈنكى، ئېمىر تۆمۈرنىڭ ئاتىسى ئېمىر تاراغاي، ئۇنىڭ ئاتىسى ئېمىر توكول، ئۇنىڭ ئاتىسى ئېمىر ئېلىنگىز، ئۇنىڭ ئاتىسى ئېمىر ئىجىل باھادىر، ئۇنىڭ ئاتىسى ئېمىر قاراچانويان باھادىر، ئۇنىڭ ئاتىسى ئېمىر سوغۇنچىن، ئۇنىڭ ئاتىسى ئېمىر بەرەدۇق باھادىر، ئۇنىڭ ئاتىسى ئېمىر ئىردىمچىن بەرلاس، ئۇنىڭ ئاتىسى قاچۇلى باھادىر، ئۇنىڭ ئاتىسى دومنەخاندىن ئىبارەت. بۈيۈك ئېمىر تۆمۈرنىڭ سەككىزىنچى ئاتىسى بىلەن چىڭگىزخاننىڭ تۆتىنچى ئاتىسى بىر ئىدى. خانلىق قۇبلى خان ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادىغا، ۋەزىرلىك قاچۇلى باھادىر ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادىغا بەلگىلىنىپ پارامىن يېزىلغانلىقى ئۈچۈن، بۈيۈك ئېمىر تومۇركوراگان ھەر قانچە پادىشا بولغان بىلەن يەنىلا خىزمەتچى، بۇيرۇقنى ئىجرا قىلغۇچى دەرىجىسىدە ئىدى. پارامىننىڭ بەلگۈلىمىسىنى ئۆزگەرتەلمەي بىر نەچچە ئەۋلادىچە شۇنداق ئۆتتى.

مىرزا ئۇلۇغ بەگنىڭ زامانلىرىدا ئوۋەيسخان③ نىڭ ئوغلى يۇنۇس خان④ ئولجا تەرىقىسىدە قولغا چۈشتى. ئۇنى شىرازغا⑤ پالىدى. يۇنۇس خان ھۈنەر- كەسپ قىلىپ "يۇنۇس ئۇستا" دەپ نام چىقىرىپ مەشھۇر بولدى. ئوتتۇز نەچچە يىل ئۆتكەندىن كېيىن سۇلتان سەئىد مىرزا ھۆكۈمرانلىق قىلىپ تەختىگە چىققاندا، شىرازغا ئادەم ئەۋەتىپ يۇنۇس خاننى ئالدۇرۇپ كېلىپ "مۇندىن كېيىن مېنى

---

① خانبالىق — بېيجىڭنى كۆرسىتىدۇ.

② قازان- سوۋېت ئىتتىپاقىغا قاراشلىق ھازىرقى تاتارىستاننىڭ مەركىزى

③ ئوۋەيسخان — موغۇلىستان خانلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

④ يۇنۇسخان — موغۇلىستان خانلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

⑤ شىراز- ئىراندىكى بىر شەھەر

دوستىبىلگەيلا، خىزمەتچى قاتارىدا كۆرمىگەيلا، مەنمۇ ئۆز ئالدىمغا پادىشا»، دېگەندەك نۇرغۇن گەپ ـ سۆزلەرنى ئوتتۇرىغا سالدى. يۇنۇس خان ماقۇل بولۇپ: سۇلتان سەئىد مىرزىنى ”خان“ دەپ ئاتىدى. سۇلتان سەئىد مىرزا يۇنۇس خانغا بىر مۇنچە موغۇللارنى قوشۇپ، موغۇلىستانغا خان قىلىپ تەيىنلەپ ئەۋەتتى. ئاخىرى خۇدايارخان① غىچە ئەمىر تۆمۈر ئەۋلاتلىرىنىمۇ ”خان“ دەپ ئاتايدىغان بولدى.

چىڭگىزخاننىڭ جۇچى خان، چىغتايخان، ئۆكتايخان، تولۇيخان دەپ تۆرت ئوغلى بولۇپ، پۈتۈن مەملىكىتىنى ئوغۇللىرىغا تەقسىم قىلىپ بەردى. چىغتاي خانغا ئامۇ دەرياسىدىن تارتىپ پەرغانە ۋىلايىتى ۋە موغۇلىستان يۇرتلىرى تەقسىم بولدى. شۇ سەۋەپتىن بۇ تەرەپتىكى خەلقلەرنى ” چىغتاي “ دەپ ئاتايدىغان بولدى. ئۆكتايخاننى ئۆز ئورنىغا ئولتۇرغۇزۇپ، قالغان بالىلىرىنى ئۇنىڭ بۇيرۇغىغا بويسۇنۇشقا يارلىق قىلدى. ھىلاكوخان ـ مەشھۇر تولۇيخاننىڭ ئوغلى، چىڭگىزخاننىڭ نەۋرىسى بولۇپ، ۋەقەلىرىمۇ نۇرغۇن، ئامما بۇ يەردە موغۇلىستان خانلىرىنىڭ ئەھۋالىنى يېزىش مەخسەت قىلىنغانلىقى ئۈچۈن ھىلاكوخاننىڭ ۋاقەلىرى سۆزلەنمىدى.

چىغتايخاننىڭ ئوغلى ماموكاي، ئۇنىڭ ئوغلى سىرقرا باھادىر، ئۇنىڭ ئوغلى بۇراقخان ئىدى. بۇراقخان ـ ئىسلام دىنىگە مۇشەررەپ② بولۇپ ” سۇلتان غىياسىددىن «دېگەن لەقەم بىلەن ئاتالدى. پايتەختى تاشكەنت شەھىرى بولۇپ، ياش ۋاپات بولدى ۋە ئىسلام پادىشالىرى ئىچىدە راۋاج تاپالمىغانلارنىڭ بىرى بولدى. بۇراقخاننىڭ ئوغلى دۇۋاخان، ئۇنىڭ ئوغلى ئىسان بۇغاخان، ئۇنىڭ ئوغلى تۇغلۇق تۆمۈرخان ئىدى.

تۇغلۇق تۆمۈرخان يىگىرمە تورت يېشىدا مەۋلانا ئەرشىددىن③ نىڭ دەۋەت قىلىشى بىلەن مۇسۇلمان بولدى. تارىخى ھىجرىيىنىڭ يەتتە يۈز ئاتمىش ئالتىسى④ ئوتتۇز تورت يېشىدا ۋاپات بولۇپ پايتەختى ئىلىدا دەپنە قىلىندى.

مەغپۇرخان، خانلىق تەختىدە ئولتۇرغان چاغدا ھەرقايسى يۇرت ئۆز ئالدىغا، باشقا ـ باشقا بولۇپ كەتتى. تۇغلۇق تۆمۈرخان ماۋرە ئۇننەھرى شەھەرلىرىنى ”ئاتا مىراسىم“ دەپ تونۇپ، ئۆزىنىڭ بۇيرۇغىغا بويسۇندۇرۇشنى مەقسەت قىلىپ، سەمەرقەنتكە باردى. بۇ چاغدا ئەمىر تۆمۈر كوراگان شەھرى سەبزىدە ھاكىم ئىدى. تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ ئالدىغا چىقىپ، ھۆرمەت بىلەن كۈتىۋالدى. پارامىننىڭ بەلگۈلىمىسى بويىچە تۇغلۇق تۆمۈرخان ئوغلى ئىلياس غوجىنى سەمەرقەنت خانلىق تەختىدە ئولتۇرغۇزۇپ، ئەمىر تۆمۈر كوراگاننى ئۇنىڭغا ۋەزىر قىلىپ بەلگۈلىدى. تاقۇنىدۇزغىچە بولغان زىمىننى قولغا كىرگۈزۈپ، ئۆز پايتەختىگە قايتىپ كەلدى. شۇ كۈندىن تارتىپ خالايىق ئارىسىدا، بولۇپمۇ ئىلى شەھرىدە ئىسلام دىنى قانات يايدى.

ئەمما پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ بىشارىتى⑤ بىلەن ئەبۇ نەسرى سامانى⑥ تارىخى ھىجرىيىنىڭ ئۈچيۈز ئوتتۇز ئىككىنچى يىلى⑦ قەشقەر ۋىلايىتىگە كەلدى. بۇ چاغدا قەشقەردە بۇغرا‐

① خۇدايارخان ـ تۈركىستان پادىشالىرىدىن ئەڭ ئاخىرقى بىرىنىڭ ئىسمى.
② مۇشەررەپ ـ شەرەپلىك مەنسىيات بىلەن قوبۇل قىلىش.
③ مەۋلانا ئەرشىددىن ـ بۇخارالىق مەۋلانا جالالىددىننىڭ ئوغلى.
④ مىلادى [illegible] ـ يىلغا توغرا كېلىدۇ.
⑤ بىشارەت ـ چۈشىدە ئورۇش يالى خوشخەۋەر بېرىش.
⑥ ئەبۇ نەسرى سامانى ـ سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننى ئىسلامغا دەۋەت قىلغان كىشى.
⑦ مىلادى 1267 ـ يىلغا توغرى كېلىدۇ.

خانلاردىن سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ دادىسى ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈۋاتقان بولۇپ، سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان ئون ئۈچ ياشلاردا ئىدى. تەڭرىنىڭ كۆڭلىگە ئىنساپ بېرىشى، ئەبۇ نەسر سامانىنىڭ دەۋەت قىلىشى بىلەن مۇسۇلمان بولدى، ھاكىمىيەتنىمۇ قولىغا كىرگۈزدى. ھەممە خالايىق سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ دەۋەت قىلىشى ۋە تىرىشىشى بىلەن يەتتە شەھەردە ئىسلام ئاشكارا بولدى. ئەمما خوتەننىڭ خېنى (ئۇلۇغى) بويسۇنماي قىرىق يىلدىن كېيىن مۇسۇلمان بولدى، دېيىلىدۇ. " تۈركلەردىن ھەممىدىن بۇرۇن مۇسۇلمان بولغۇچى سۇتۇق بولىدۇ» دېگەن ھەدىس ① سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان ئۈچۈن ئېيتىلغان. سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننى ئاپراسىيابنىڭ ئەۋلادى، دېيىلىدۇ. قەبرىسى ئاتۇشتا بولۇپ، كىشىلەر ئۇلۇغ بىلىپ زىيارەت قىلىدۇ.

تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ ئوغلى خىزىر خوجاخان ئاتىسىنىڭ ئورنىدا پايتەختتە ئولتاردى. بۇ چاغدا قۇمۇل، تۇرپان باشقا دىندا بولۇپ خىزىر خوجاخاننىڭ قولىدا ئىسلام دىنىغا كىردى. خىزىر خوجاخان بېيجىن تەرەپكە غازات ② قىلىپ بېرىپ، خەنزۇلارنىڭ نۇرغۇن شەھەرلىرىنى بويسۇندۇرۇپ، ئاخىر شېھىت بولدى. جەسىدى تۇرپانغا دەپنە قىلىنىدى. موغۇلىستاننىڭ پايتەختى ياركەنت بىلەن تۇرپاندۇر.

خىزىر خوجاخاننىڭ ئوغلى مۇھەممەتخان، ئۇنىڭ ئوغلى شىر ئەلىخان، ئۇنىڭ ئوغلى ئۇۋەيەس خان، ئۇنىڭ ئوغلى يۇنۇس خاندۇر.

يۇنۇسخان ـ دىيانەتلىك، ئالىم، مۇسۇلمان كىشى بولۇپ، پايتەختى تاشكەنت، خوجا ئوبەيدۇللا ئەھرارنىڭ ئىخلاسمەن مۇرىدى ئىدى .

سۇلتان سەئىد مىرزانىڭ ئوغۇللىرى مىرزا مەھمۇت ۋە مىرزا ئەھمەتلەر مەلۇم سەۋەپلەر بىلەن تاشكەنتكە بېرىپ قالدى. خوجا ئەھرار ئالدىغا چىقىپ قارشى ئالدى. ئاتتىن چۈشۈپ شۇ يەردە ئولتۇرۇشتى. ئەمما خوجا ئەھرار نەملىك بار، پاك ئەمەس يەردە ئولتۇرۇپ قالغان ئوخشايمەن، دەپ كۆڭلىگە گۇمان چۈشتى. مىرزىلار بۇ ئەھۋالنى سېزىپ دەرھال ئېتىگىدە قۇرۇق توپا ئېلىپ كېلىپ تۆكۈپ پاكىزلەپ بەردى. خوجا ئەھرار بۇلارنىڭ ئىخلاسىغا ئاپىرىن ئېيتىپ، خۇشال بولۇپ دۇئا قىلدى. شۇ چاغلاردا بەزى بولاڭچى ـ قاراقچىلار موغۇلىستان ئادەملىرىنى ئېلىپ قېچىپ باشقا يۇرتلاردا ساتىدىكەن. خوجا ئەھرار بۇ ئىشتىن ۋاقىپ بولۇپ "دىيانەتلىك مۇسۇلمان پادىشالارنىڭ پۇقرالىرىنى ساتقىلى دۇرۇس بولمايدۇ، بۇنىڭدىن كېيىن ئېلىپ ساتىدىغان ئىشلار بولمىسۇن. يۇرت ھاكىملىرى قاتتىق مەنئى قىلسۇن» دەپ شەرىئەتنىڭ ئەمرىنى جارى قىلدى. شۇ كۈندىن باشلاپ موغۇلىستان ئادەملىرىنى ئېلىپ ساتىدىغان ئىش تۈگىدى.

يۇنۇسخاننىڭ ئوغلى ئەھمەت خان بولۇپ ئاقسۇدا دەپنە قىلىنىدى. بۇيەر "ئالتۇنلۇق» دەپ ئاتالدى. چۈنكى مۇڭغۇللار خاننىڭ جەسىدى بار يەرنى ئىززەت قىلىپ، ھۆرمەتلەش يۈزىسىدىن "ئالتۇن» دەپ ئاتايتتى. خان ـ بەگلەرنىڭ بۇيرۇقلىرىنىمۇ ئىززەت قىلىپ "ئالتۇن دەستەك» ③ "ئالتۇن نىشان» دەيتتى. ئەخمەتخاننىڭ تاغىسى ئىسەن بۇغاخانمۇ ئاقسۇ ئالتۇنلۇققا دەپنە قىلىنىپ، ئىككى خاننىڭ جەسىدى بىر جايدا بولدى.

① ھەدىس ـ مۇھەممەت پەيغەمبەرنىڭ سۆزلىرى ھەدىس دېيىلىدۇ.
② غازات ـ دىن ئۈچۈن قىلىنغان جەڭ غازات دېيىلىدۇ.
③ دەستەك ـ ھەممە كىشى بىردەك ئەمەل قىلىشقا تېگىشلىك بۇيرۇق.

AltunOq

ئەخمەت خاننىڭ ئوغلى سۇلتان سەئىدخان بولۇپ كابۇل شەھرىدە ئىمىر تۆمۈر كوراگاننىڭ ئەۋلادى بابۇر شاھنىڭ قېشىدا تۇراتتى. بىر نەچچە كىشى بىلەن ئەنجان ۋىلايىتىگە كېلىپ، ئۈچ يىل ھۆكۈم سۈردى. ئۇندىن كېيىن يەتتە شەھەرگە بېرىشنى مەسلىھەت قىلىپ، دوغلات، دوختوي، بارلاس، چاراس قاتارلىق توققۇز قەبىلىدىن داڭلىق باتۇرلاردىن تۆرت مىڭ يەتتە يۈز كىشىنى تاللاپ بىللە ئېلىپ، قەشقەرگە كەلدى. بۇ چاغدا يەتتە شەھەرگە ئىمىر خۇدايدات ئەۋلادىدىن مىرزا ئابابەكرى پادىشا بولۇپ، قىرىق سەككىز يىل پادىشالىق قىلغان ئىدى. سۇلتان سەئىدخان بىلەن مىرزا ئابابەكرى ئارىسىدا ئۇرۇش، جەڭ بولۇپ، مىرزا ئابابەكرى يېڭىلىپ قېچىپ كەتتى.

سۇلتان سەئىدخان بۇ يەتتە شەھەرنىڭ پادىشالىق تەختىدە ئولتۇردى.

مىرزا ئابابەكرىنىڭ خەزىنە، مال ـ مۈلۈك، چارۋا، باغ ـ باراڭلىرى ناھايىتى كۆپ، يۇرت خەلقىگە تولا زۇلۇم سالغان ئىدى. بىر كىشىدىن ئازراق گۇنا ئۆتكەن بولسا، ئۇ كىشىنى ئۆلتۈرۈپ، ئۇرۇق ـ تۇققانلىرىنىڭ پۈتۈن مال ـ مۈلكىنى قويماي سۈپۈرۈپ ئالاتتى.

ئاقسۇ خەلقىنى ئەخمەت خانغا ياردەملەشتى دەپ ئۆلتۈرۈپ، قالغانلىرىنى قەشقەر، يەكەن، خوتەن تەرەپلەرگە كۆچۈرۈۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن ئاقسۇ دىيارى 16 يىل ۋەيرانە، ئادەمسىز، بوش ـ بىكار بولۇپ قالدى.

تارىختا ھېچقاچان مىرزا ئابابەكرىدەك زالىم پادىشا ئۆتمىگەن بولۇشى مۇمكىن. ھەر كىشى مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئەھۋالىنى بىلىشنى ئارزۇ ـ ھەۋەس قىلسا «تارىخ رەشىدى» نى ئوقۇپ كۆرسە كۇپايە قىلىدۇ.

سۇلتان سەئىدخان پادىشالىق تەختىدە ئولتۇرغاندىن كېيىن، ھەر قايسى شەھەرلەرگە كۆچۈپ كەتكەن ئاقسۇلۇقلارنى ۋە ئاقسۇدا ئولتۇراقلىشىشنى خالىغان كىشىلەرنى كۆچۈرۈپ كېلىپ، يەنە ئاۋات قىلدى.

ئاقسۇ خەلقى جاي ـ جايلاردىن كۆچۈپ كەلگەن تەپرىقە[1] كىشىلەر بولغاچقا، ئۆز ئارا ئىتتىپاق ئەمەس، دېيىلىدۇ.

سۇلتان سەئىدخان مىرزا ئابابەكرىنىڭ خەزىنە، مال ـ مۈلۈكلىرىنى ئەسكەرلىرىگە تەقسىم قىلىپ بەردى، ھەممىسى دۇنيادىن ھاجەتسىز بولدى.

«تارىخ رەشىدى» نىڭ ئاپتورى مىرزا ھەيدەر كوراگان شۇ كىتابىدا "شۇ چاغدا مەن ئون ئالتە ـ ئون يەتتە ياشتا ئىدىم. مال دۇنياغا ئانچە قىزىقمايتتىم، شۇنداق تۇرۇقلۇق ماڭا ئون يەتتە مىڭ قوي تەقسىم قىلىپ بەردى. پۇل ـ مالغا مەيلى بار كىشىلەر قانچىلىك ئالغاندۇر؟ غەنىمەت ئېلىنغان مال، ئولجىنىڭ كۆپلىكىنى شۇنىڭدىن قىياس قىلسا بولىدۇ" دەپ يازغان.

مەغپىرەتلىك، سېخى سۇلتان سەئىدخان، مۇسۇلمانلارنىڭ ئاجىز، گاداي، خاراپ بولۇپ كەتكەنلىكىنى ۋە ئەسكەرلىرىنىڭ مال دۇنيادىن ھاجەتسىز بولغانلىقىنى پەھىم قىلىپ بۇ يەتتە شەھەر خەلقىدىن تۆلەيدىغان ئون يىللىق باجنى كۆتۈرىۋەتتى. "ئون يىلغىچە پۇقرالاردىن بىر نەرسە ئېلىنمىسۇن، ئالۋاڭ ـ ياساق سېلىنمىسۇن، پۇقرالارمۇ بىر نەرسە بەرمىسۇن" دەپ يارلىق چۈشۈردى. بەش

---

(1) تەپرىقە ـ پارچە ـ پارچە، باشقا ـ باشقا.

يىلغىچە ئەسكەرلەرنىڭ ئەھۋالى ئوبدان ئۆتتى. بەش يىلدىن كېيىن ئەھۋال خاراپلاشقىلى باشلىدى. ئوردا ئەمەلدارلىرى مەسلىھەت قىلىشىپ، ئۆتنە ـ قەرز ئالدى. بۇنىڭ بىلەن ئالتىنچى يىلنى ئۆتكۈزدى. بۇنىڭلىق بىلەن ئەھۋال يەنە ئوڭشالمىدى. خان ئۆز ئەمىردىن يانىسا، يۇرت خەلقىگە بىر نەرسە دېگىلى بولمىسا، دەپ پۈتۈن دۆلەت ئەركانلىرى يەنى ئوردا ئەمەلدارلىرى يىغىلىپ مەسلىھەت قىلىشتى. ئاقىۋەتتە تۆرت يىلنى ئارتۇق ھېساپ قىلىپ "بىزلەر بۇ شەھەرگە كەلگىلى ئون يىل بولدى. مەسىلەن، بۇ يىل كالا يىلى كىرىدى. يۇرت خەلقىدىن باج ئالساق» دەپ خانغا ئىلتىماس قىلدى. خان بۇ ئىلتىماسنى قوبۇل قىلىپ، پۇقرالاردىن شەرىئەت ھۆكمىگە مۇۋاپىق باج ـ خىراج ئېلىشقا يارلىق چۈشۈردى. خاننىڭ يارلىق، ئەمىر ـ پەرمانلىرىغىمۇ تۆرت يىلنى قوشۇپ ھېساپلىغان يىل يېزىلدى. پۇقرالارمۇ شۇ ھېساپنى قوبۇل قىلدى. بۇ شەھەرنىڭ يىل ھېساۋى باشقا شەھەرلەردىن تۆرت يىل ئىلگىرى بولماقلىقىنىڭ سەۋەبى شۇنىڭدىن ئىبارەت.

سۇلتان سەئىدخان يىگىرمە يەتتە يىل پادىشالىق قىلىپ، تارىخ ھىجرىيىنىڭ توققۇزيۈز ئوتتۇز توققۇزىنچى يىلى① قىرىق يەتتە يېشىدا ۋاپات بولۇپ، ياركەنتكە دەپنە قىلىندى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئوغلى ئابدىرەشىتخان خان بولدى.

ئابدىرەشىتخان ناھايىتى غەيرەتلىك، سېخىلىقتا تەڭدىشى يوق، ئۆلىما، پەزىلەتلىك شائىر كىشى ئىدى. پارس، تۈركتىللىرىدا ياخشى شېئىر يازاتتى. مۇزىكا ئىلمىدا پىساغورس ئىككىنچى ئىدى. ② «ئىشرەت ئەنگىزى» ③ناملىق بىر مۇقام ئىجات قىلدى. ئۆز ۋاقتىدا خوجا مەھەممەت شىرىپ پىر دېگەن (ئىشان) كىشى كەلگەن ئىدى. ئۇنىڭغا مۇرىد بولدى. مىرزا مۇھەممەت ھۆسەيىن كوراگاننىڭ ئوغلى مىرزا ھەيدەر ئابدىرەشىت خاننىڭ نامىدىن بىر تارىخ كىتاۋىنى يېزىپ، ئىسمىنى «تارىخى رەشىدى» قويدى. يىگىرمە يەتتە يىل پادىشالىق قىلىپ، تارىخى ھىجرىيىنىڭ توققۇز يۈز ئاتمىش يەتتىسى④ قىرىق توققۇز يېشىدا ۋاپات بولدى. ياركەنتكە دەپنە قىلىندى. ئورنىغا ئوغلى ئابدىكېرىمخان خان بولدى. ئادىللىق بىلەن يۇرتنى ئاۋات قىلدى. زۇلۇم ـ زورلۇقنى يوق قىلدى. بۇ چاغدا ئىنىسى مۇھەممەتخان ئاقسۇغا، يەنە بىر ئىنىسى سوپى سۇلتان قەشقەرگە ھاكىم ئىدى. ئوتتۇز ئۈچ يىل پادىشا بولۇپ تارىخى ھىجرىيىنىڭ بىر مىڭىنچى⑤ يىلى ۋاپات بولۇپ ياركەنتكە دەپنە قىلىندى.

ئابدىكېرىم خان ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئىنىسى مۇھەممەت خاننى ياركەنتكە ئېلىپكېلىپ، خانلىق تەختىدە ئولتۇرغۇزدى. مۇھەممەتخان ھەم پادىشا ھەم دەرۋىش كىشى ئىدى. پادىشا بولۇپ سەككىز يىل ئۆتكەندە ۋىلايەت تەرىپىدىن ھەق يولغا يېتەكلىگۈچىنىڭ ۋارىسى، يەنى مەخدۇم ئەزەمنىڭ ئوغلى خوجا مۇھەممەت ئىسھاق ياركەنتكە كەلدى.

مۇھەممەتخان ئىشەنچ بىلدۈرۈپ مۇرىد بولدى. كۆپ ياخشى ئىشلار ۋۇجۇتقا كەلدى. ئۇنى بايان قىلساق سۆز ئۇزۇرۇپ كېتىدۇ.

①مىلادى 1528 ـ يىلغا توغرا كېلىدۇ.

②پىساغورس ـ مىلادىدىن بۇرۇن ئۆتكەن مۇزىكاشۇناس

③«ئىشرەت ئەنگىزى» ئالاھىدە مۇزىكاشۇناس ئاماننىسا خانىم [illegible] سۇلتان ئابدىرەشىدخان نامىغا يېزىلغان قالغان.

④مىلادىيە 1556 ـ يىلغا توغرا كېلىدۇ.

⑤مىلادىيە 1586 ـ يىلغا توغرا كېلىدۇ.

مۇھەممەت خان يەكەنگە يېقىن كۆمۈر كۆۋرۈكتە، [illegible] يىل ھۆكۈمرانلىق قىلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئىرغىلى ئۇ باشىدىن [illegible]، خان بولدى، بۇ كىشىنى ئۆز سادەدىلىرى شەھىت قىلدى. ئۇنىڭ [illegible] ئىرغىلى [illegible] سۇلتان، خان بولدى [illegible] يىل ھۆكۈمرانلىق قىلىپ يېڭىۋ [illegible] ئىدى. شۇنىڭدىن كېيىن خانزادىلەر ئۆز ئارا پادىشا بولۇش [illegible] چاغلاردا قوشۇمۇدىن تارتىپ بۇكۈۋرىچە [illegible] ئىرغىلى ئابدۇرېھىم خان پادىشا ئىدى.

سۇلتان [illegible] شەھىرى [illegible] بەدەخشان، شىمالدا [illegible] كۆل، چەتئەللەر [illegible] پادىشا بولۇپ، ھۆكۈمرانلىق قىلىپ كەلگەن ئىدى.

تارىخى ھىجرىيىنىڭ بىر مىڭ [illegible] يىلى [illegible] سۇلتان ئابدۇرېشىت خاننىڭ توققۇزىنچى ئوغلى ئابدۇللاخان [illegible] ۋارىسلىق قىلىپ خانلىق تەختىدە [illegible] يىل ھۆكۈمرانلىق قىلدى. [illegible] رەھىمسىز، زالىم، ئاچكۆز، كۆرەلمەس [illegible] خان [illegible] ئەۋلادىدىن [illegible] دۆلەتپەرۋەر [illegible] بۇيرۇقلىرىنى [illegible] قوغلىۋەتتى.

بىر [illegible] ئۆلتۈرۈپ، [illegible] ئىبراھىم سۇلتان ۋە [illegible] سۇلتاننىڭ [illegible] پەرزەنتلىرى [illegible] يادىكار دادىلىرىدىن [illegible] ئابدۇرېھىم [illegible] ھاكىم قىلدى. [illegible] ئابدۇللاخان [illegible] قىرغىزلارغا [illegible] قىرغىزلاردىن [illegible] ئابدۇرېھىم [illegible] كۆماندىرلىق [illegible] ئارام [illegible] تارىخى ھىجرىيىنىڭ بىر مىڭ سەكسىزىنچى يىلى [illegible] ئوغلى [illegible] خاننى ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ "مەككىگە بېرىپ ھەج قىلىپ كېلىمەن" دەپ [illegible] چىقتى.

يولباسخان بىر نەچچە يىل ھۆكۈمرانلىق قىلىپ ئاتىسىدىن ئۆلتى. ئۇنىڭدىن كېيىن تاغىسى [illegible] ئوغلى [illegible] ھۆكۈمرانلىق قىلدى. يۇرت ۋە [illegible] خورلۇق [illegible] ئۆز ھالى [illegible] ئۆچۈردى.

مۇشۇ دەۋردە [illegible] ئوغلى خوجا يۈسۈپ خوجام ۋە ئوغلى خوجا [illegible] ئىسمى "ھەزرىتى ئاپپاق" [illegible] پەيدا بولدى. بىرنەچچە ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن خوجا يۈسۈپ خوجام بۇ [illegible] سەپەر قىلىپ قەشقەرگە دەپنە قىلىندى.

ئىسمائىلخان [illegible] يىل ھۆكۈمرانلىق قىلىپ [illegible] سەپەر قىلدى. ھاكىمىيەت [illegible] خاننىڭ قولىغا ئۆتتى. بۇ چاغدا خوجا [illegible] ئەۋلادلىرىدىن خوجا [illegible]

[illegible] 1 [illegible] ـ يىلغا توغرا كېلىدۇ.

[illegible] 1653 ـ يىلغا توغرا كېلىدۇ.

(3) مىلادىيە 1668 ـ يىلغا توغرا كېلىدۇ.

سەججادە نىشىن ① ئورنىنى ئىگەللەپ تۇرغان چاغ ئىدى. ھۆكۈمەت ئىشلىرىغا ئارىلاشتى . قالماق (موڭغۇل) ھۆكۈمرانلىرىنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئېتىپ ياردەم تەلەپ قىلدى. بۇنىڭ بىلەن سەئىدىيە خاندانلىقىنىڭ دۆلەت چېرىكى ئۈچۈشكە باشلىدى. موڭغۇللارنىڭ تاجاۋۇزچىلىق نەپسى يوغۇناپ، نۇرغۇن چېرىك ـ ئەسكەر ئېۋەتىپمۇ يەتتە شەھەر خەلقىنى بويسۇندۇرالمىدى. يەتتە شەھەر خەلقى موڭغۇللارنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا بويسۇنۇشنى نومۇس دەپ بىلدى. يەتتە شەھەر خەلقىنىڭ خوجىلارغا ئىخلاس قىلىدىغانلىقىدىن پايدىلىنىپ موڭغۇللار خوجىلار بىلەن بىرلىشىپ ھۆكۈمرانلىق قىلىشقا پۈتۈشتى. ھەر شەھەردە موڭغۇلدىن بىر باش نازارەتچى ۋە بىر نەچچە ئەمەلدار تۇرىدىغان بولدى. ھەر يىلى يەتتە شەھەر خەلقى ئىلىغا نۇرغۇن ساندا خام ـ ماتا ئېۋەتىپ، موڭغۇللارغا باج تۆلىدى.

دانىيال خوجىدىن كېيىن ئەبەيدۇللا خوجا باشلىق بولدى. شۇنىڭ بىلەن نەۋلاتمۇ ـ ئەۋلات شۇ يوسۇندا داۋاملىشىپ كېتىۋەدى. ئەبەيدۇللا خوجىدىن كېيىن ئوغلى ياقۇپ خوجا، يۈسۈپ خوجا، خامۇش خوجىلار ئىتتىپاقلىشىپ يۇرتدارچىلىقتىن خەۋەر ئېلىپ تۇردى. ياقۇپ خوجا پايتەختتى ياركەندە، يۈسۈپ خوجا قەشقەردە، خامۇش خوجا ئاقسۇدا تۇراتتى.

مۇشۇ ۋاقىتلاردا ئىلىدا موڭغۇللاردىن "قونتەيجى" دىگەن پادىشا بولۇپ قۇمۇل، قازاقىستان، موڭغۇلىيە، قىرغىزىستان، تۈركىستان ② چىمكەنت، سايرام، موغۇلىستان يۇرتلىرىغا ھۆكۈمران ئىكەن. خوجىلارمۇ قونتەيجىنىڭ ئەمرى ـ پەرمانىغا بويسۇنۇپ، ھەر يىلى بىر، ياكى ئىككى قېتىم نۇرغۇن سوۋغا ـ سالام، تارتۇق ـ پىشكەشلەرنى ئېلىپ، ئىلىغا بېرىپ، قونتەيجىگە كۆرۈنۈش قىلىپ، رۇقسەت بەرگەندە قايتىپ كېلىدىكەن . قونتەيجى ھەر قايسى خوجىنىڭ بىردىن ئوغلىنى ئىلىگە ئېلىپ چىقىپ، بورون ئورنىدا تۇرغۇزىدىكەن . مۇشۇنداق ئەھۋالدا بىر نەچچە يىل ئۆتتى.

يۈسۈپ خوجا ناھايىتى چارە ـ تەدبىرلىك كىشى بولۇپ، نۇرغۇن سوۋغا ـ سالام، تارتۇق ـ پىشكەشلەر بىلەن ئىلىغا چىقىپ، قونتەيجىنىڭ نەزىرىدىن ئۆتۈپ بىر نەچچە يىل تۇردى . ئاندىن نۇرغۇن ئىلاج ، تەدبىر بىلەن ئىلىدا بورون تۇتۇپ تۇرغان خوجىزادىلەرنى ئېلىپ كېتىشكە قونتەيجىدىن بۇيرۇق ئېلىپ، ئاقسۇغا قاراپ يولغا چىقىپ، مۇز داۋانغا كەلدى . بۇ چاغدا قونتەيجى ھېلىقى بۇيرۇقىدىن يېنىۋېلىپ، خوجىلارنى ياندۇرۇپ كېلىشكە ئادەم ئېۋەتتى . خوجىلار مۇز داۋاندىن ئۆزلىرى ئۆتىۋالغاندىن كېيىن، توساپ تۇرۇپ باشقىلارنى ئۆتكۈزمەي، ئاقسۇغا يېتىپ كەلدى . دەرھال شەھەر ـ شەھەرگە ئەھۋالنى بايان قىلىپ ، شەھەردە تۇرىۋاتقان موڭغۇللارنى ئۆلتۈرۈپ ، " شەھەرنى غەيرى دىنىدىكىلەردىن تازىلاڭلار " دىگەن مەزمۇندا خەت ئېۋەتتى . بۇ چاغدا خوجىلارنى "ئاق خان"، موڭغۇللارنى "قارا خان" دەپ ئاتايتتى . نەتىجىدە خوجىلار ، موڭغۇللارنى ئۆلتۈرۈپ يەر بىلەن يەكسان قىلدى. يەتتە شەھەر موڭغۇللارغا ئىتائەت قىلىشتىن قۇتۇلۇپ ئىسلام ئاشكارا بولدى. راۋايەتلەرگە قارىغاندا موڭغۇللار ئۆزلىرىنى راسلاپ بۇ تەرەپكە ئەسكەر ئېۋەتىپ، ئىنتىقام ئېلىش پۇرسىتىنى تاپقىچە قونتەيجى ئۆلدى. ئورنىغا ئوغلى داباچى ئولتاردى.

---

① [illegible] كوز قارىشى بويىچە ئەڭ يۇقۇرى دەرىجىدىكى [illegible] ئورۇن.

② تۈركىستان ـ ئاپتور ھازىرقى ئۆزبېكىستاننى كوزدە تۇتىدۇ.

قۇنتەيجىنىڭ كىچىك خوتۇنىدىن بىر ئوغلى بولۇپ، ئۇنىڭ ئۇرۇق-تۇققان، قەۋمى- قېرىنداشلىرى كۆپ ئىدى. بۇلار كىچىك ئوغلىنى خان قىلماقچى بولۇپ، داباچىغا قارشى چىقتى. ئوتتۇرىدا ئۇرۇش-جېدەل بولدى. دۆلەت ئەرباپلىرىمۇ ئىككىگە بۆلۈندى. ئەمما كىچىك ئوغلى تەرەپ تەڭ كېلەلمەي يېڭىلىپ قالدى. بۇلار "ئامۇرسانا" دىگەن بىر موڭغۇلنى بېيجىڭگە ئەۋەتىپ، خانغا مۇنداق دەپ ئەرز قىلدى. "موڭغۇلىستاننىڭ خانلىقى ماڭا تېگىشلىك ئىدى، ئەمما باشقا كىشى تارتىپ كەتتى. ماڭا ياردەم قىلىپ ئەسكەر بەرسىڭىز، موڭغۇلىستاننى چىن خانلىقىغا تەۋە قىلاتتىم". شۇ چاغدا كاڭشى [1] خان بولۇپ، موڭغۇلىستاننى قولغا كىرگۈزۈشنى ئويلايتتى. شۇڭلاشقا ئامۇرسانانىڭ ئەرزىگە ناھايىتى خوش بولۇپ، نۇرغۇن چېرىك ئەۋەتتى. داباچى كاڭشىنىڭ چېرىكلىرىگە تەڭ كېلەلمەي، خەزىنە - دەپىنە، مال - مۈلۈكلىرىدىن قولىغا چىققانلىرىنى ئېلىپ، ئۈچيۈزچە تەييارتاپ ئەمەلدارلىرى بىلەن بىللە ئىلىدىن قېچىپ چىقتى. قەيەرگە بېرىشىنى بىلەلمەي بېشى قاتتى. شۇ چاغدا ئۇچتۇرپانغا قۇنتەيجىنىڭ پەرمانى بىلەن بەلگۈلەنگەن خوجاسى بەگ دىگەن كىشى ھاكىم ئىدى. شۇنىڭدىن ۋاپا تەمە قىلىپ ئۇچتۇرپانغا كەلدى. خوجاسى بەگ ناھايىتى مەككار كىشى ئىدى. داباچىنىڭ كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ ئالدىغا چىقىپ، ئىززەتلەپ ئوردىسىغا، ئادەملىرىنى باشقا جايغا چۈشۈردى. كاتتا زىياپەت قىلىپ، زىياپەت ئۈستىدە داباچىنى ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرىنى جايى - جايىدا تۇتۇپ باغلىدى. "كاڭشىنىڭ چېرىكلىرىگە بۇنىڭدىن ياخشى سوۋغا بولمايدۇ" دەپ خوجاسى بەگ داباچىنى ئادەملىرى بىلەن ئېلىپ يولغا چىقىپ، تېكەسكە بارغاندا كاڭشىنىڭ چېرىكلىرى بىلەن ئۇچراشتى. ۋەقەنى بىر - بىرلەپ بايان قىلدى. چېرىكلەرنىڭ باشلىقى "ياخشى ئىش قىلىپ ۋاقتىدا ئېلىپ كەپسىز، داباچى ئۇلۇغ خاننىڭ چوڭ دۈشمىنى. ئۆزىڭىز ئېلىپ بېرىپ، قىلغان خىزمىتىڭىزنى ئۇلۇغ خانغا مەلۇم قىلىپ يېنىپ كېلىڭ" دەپ مەخسۇس خەت بىلەن ئادەم قوشۇپ بېيجىڭگە يولغا سالدى. بېيجىڭگە بارغاندىن كېيىن كاڭشى خان خوجاسى بەككە ۋاڭلىق مەنسەپ بېرىپ پەرمان چۈشۈردى. شۇندىن تارتىپ نەۋرىسى قادىر بەككىچە ۋاڭ بولۇپ ئۆتتى.

كاڭشىنىڭ چېرىكلىرى ئىلىنى ئالغاندىن كېيىن، يەتتە شەھەرنى قولغا كىرگۈزۈشنىڭ تەييارلىقىغا كىرىشتى. بۇ چاغدا يەتتە شەھەرگە ئىسھاق خوجا ئەۋلادلىرىدىن يۈسۈپخوجا ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتاتتى. ئىسھاق خوجىنىڭ ئەۋلادلىرى بىلەن ئاپپاق خوجىنىڭ ئەۋلادلىرى كېلىشەلمەي ئوتتۇرىدا ئاداۋەت بولۇپ، ئاپپاق خوجىنىڭ ئەۋلادلىرى ئىسمايىل خان بىلەن ئىلىغا چىقىپ كەتكەن ئىدى. يەتتە شەھەر خەلقىمۇ ئىككىگە بۆلۈنۈپ، بەزىلىرى ئىسھاق خوجىنىڭ ئەۋلادلىرىغا، بەزىلىرى ئاپپاق خوجا ئەۋلادلىرىغا ئەگىشىپ، ئېتىقات قىلىپ مۇرىت بولغان ئىدى. ئىلىنىڭ بەزى ئاتاقلىق كىشىلىرى كاڭشى خاننىڭ چېرىكلىرىگە مۇنداق مەسلىھەت كۆرسەتتى: "قەشقەردىكى يۈسۈپ خوجا ناھايىتى تەدبىرلىك كىشى، ئىلىدا ئاپپاق خوجىنىڭ ئەۋلادلىرى بار. شۇلاردىن بىرنى "خوجا" ياساپ بىللە ئېلىپ بارمىساڭلار، يەتتە شەھەرنى قولغا كىرگۈزۈشكە تەس بولىدۇ. خان چېرىكلىرى كۆپ زىيانغا ئۇچرايدۇ." بۇ مەسلىھەت كاڭشىنىڭ چېرىكلىرىگە ناھايىتى ياقتى. ئىلىدىكى ئاپپاق خوجا ئەۋلادلىرىدىن بۇرھانىدىن خوجىنى خوجا تىكلەپ، بىللە ئېلىپ، ئاقسۇغا بار-

---

(1) كاڭشى — ماۋەرائۇننەھرنىڭ 7 - قېتىملىق خانى.

Altunoq

دى . ئۇ يەردىن ئۇچتۇرپانغا ئۆتۈپ ، ئۇچتۇرپاننىمۇ قولىغا كىرگۈزدى . بۇ چاغدا قەشقەردىكى يۈسۈپ خوجا ، ئۆزىنى سەئدى خوجىنى باش قىلىپ، تۇرغۇن ئەسكەر بىلەن كاشغەرنىڭ چېرىكلىرىنى [illegible] ئۇچتۇرپانغا ئەۋەتتى . ئۇچتۇرپاندا تۇرغان [illegible] - جەڭلەر بولدى. ئاخىرى يۈسۈپ خوجىنىڭ ئەسكەرلىرى يېڭىلىپ ياركەنتكە يانىدى. شۇ چاغدا يۈسۈپ خوجا كېسەل ئىدى، ئەسكەرلىرى قايتىپ بارغىچە ۋاپات بولدى . كاشغەر خانىنىڭ چېرىكلىرى ياركەنتتىن قوغلاپ بېرىپ قەشقەرنى ئالدى . ئۇندىن ئۆتۈپ، يەكەن ، خوتەن نى قولىغا كىرگۈزدى. ياقۇپ خوجا باشلىق ئىسھاق خوجىنىڭ ئەۋلادلىرىنى قوغلاپ شېھىت قىلدى. شۇنىڭ بىلەن يەنە ئالتەشەھەر [illegible] چىن خانلىقىغا تەسلىم ۋە تاۋە بولدى.

ھىجرىيىنىڭ بىر مىڭ ئىككى يۈز [illegible] يىلى [illegible] دا [illegible] راشىدىن خوجا باش كۆتۈرۈپ چىقىپ، كاپىرلارنى [illegible] قىلىپ، [illegible] ئىسلام [illegible].

[illegible] قىسقىسى، بۇ [illegible] بايان قىلىنمىزدەك، ھىجرىيىنىڭ بىر مىڭ [illegible] يىلى ئابدۇللاخان پادىشاھلىقى [illegible] ئاپتۇرۇپ [illegible] . ئابدۇللا خاننىڭ قانچە يىل ھۆكۈمرانلىق قىلغانلىقى مەلۇم ئەمەس . ئۇنىڭدىن كېيىن [illegible] ئەختەك چىقىپ 12 يىل ھۆكۈمرانلىق قىلدى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن [illegible] ھۆكۈمرانلىق قىلدى . ئۇنىڭدىن كېيىن [illegible] خوجىلارنىڭ قولىغا ئۆتتى. بۇلارنىڭ ھۆكۈم سۈرگەن ۋاقتى [illegible] كاشغەر خانىنىڭ چېرىكلىرى يەتتە شەھەرگە قاچان كەلدى؟ قانچە يىل ھۆكۈمرانلىق قىلدى؟ بۇلارنىڭ ۋاقتى [illegible] ئەمەس، ئەمما ئابدۇللا خاندىن كېيىن راشىدىن خوجا باش كۆتۈرۈپ چىققانغا قەدەر [illegible] يۈز يىل ئۆتۈپتۇ . [illegible] ئۆتكەن خان - پادىشاھلارنىڭ تارىخى [illegible] . ئابدۇللا خاندىن كېيىن خان ئەۋلادلىرى [illegible] ھۆكۈم سۈرگەن ۋاقتى [illegible] يىل، [illegible] بولسا ئەللىك يىل [illegible] . مۇشۇ [illegible] يەتتە شەھەرنى چىن خانلىقى بىر يۈز ئەللىك ياكى بىر يۈز [illegible] يىل [illegible] بولۇشى مۇمكىن. بۇ [illegible] ھادىسەلەرنىڭ ئەھۋالىنى [illegible] ئەۋدىرى بار ، [illegible] بىر [illegible] كۈتۈپخانىلىرىدا [illegible] بولۇپ كەتكەن [illegible] ساقلىنىپ قالغان بولۇشى مۇمكىن.

يەنە [illegible] خوجىلار [illegible] كېيىن، [illegible] - ھەركىتى [illegible] كۆز [illegible] بولۇۋاتىدۇ. [illegible] "بورى" [illegible] بۆرى [illegible] ئىپادىلىگەندەك، پۇقرالارنىڭ مال - مۈلكى [illegible] ھۇجۇم قىلىپ، [illegible] ئاتقۇ، زۇلۇم-

① مىلادى 1864 - يىلغا توغرا كېلىدۇ.

چاپا قىلدى. خالايىق بۇلارغا «ئىنىشىشاق» دەپ ئات قويدى. ئاتا ـ بوۋىسىدىن تارتىپ خانلىقتا ئىبادەت بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئىسلاملىق قىلىپ ماياتنى ئۆتكۈزگەن خوجىلار بۇرۇنقى ئىدارە قىلىش ئىشىنى، دۆلەت ۋە سىياسەت ئائىتلىرىنى بىلمەيتتى. شۇڭلاشقا ئەمەلدىكى ھالى خاراب بولۇپ، چىدىغۇچىلىكى قالمىدى.

بۇرۇندىن يۇرت سوراپ كەلگەن، خوجىلار دەۋرىدە خار بولۇپ، پۇقرا بولۇپ قالغان بىر نەچچە كىشى يىغىلىپ مەسلىھەت قىلىشتى. ئەزەلدىن يۇرتنى ئىدارە قىلغان، ھۆكۈمەت ئىشىنى بىلىدىغانلار چەتكە قېقىلىپ بولۇپ ـ پۇچقاقتا قالدى. ھۆكۈمەت ئىشىنى بىلمەيدىغان، بولۇپ ـ پۇچقاق تىكلەر خان بولۇپ ھۆكۈمەت بېشىغا چىقتى. شۇڭلاشقا يۇرت ، خەلق خانىۋەيران بولدى. بىز بىر نەچچە ئادەم چىن خانلىقىنىڭ ھوزۇرىغا بېرىپ، ئەرز ـ ھال ئېيتىپ چېرىك تەلەپ قىلساق، ئەگەر چېرىك بەرسە ، كېلىپ خوجىلاردىن ھاكىمىيەتنى تارتىپ ئېلىپ، چىن خانلىقىغا تەۋە بولساق، شۇ چاغدا يۇرتىمىز ئاۋات، ئەۋلادلىرىمىز خاتىرجەم بولىدۇ، دېيىشىپ يەتتە كىشى يولغا چىقتى. چىن خانلىقىنىڭ چېگرا ئارالىقلىرىدىن ئۆتۈپ، ئاقىۋەت يېتىپ بېرىپ ، خان بىلەن كۆرۈشۈپ ئەرز ـ ھال ئېيتتى. چىن خانلىقى بۇلارنىڭ ئەرزىنى قوبۇل قىلىپ، نۇرغۇن چېرىك بىلەن قايتۇردى. بۇلار كېلىپ يەتتە شەھەرنى ئۇرۇش ـ جەڭ قىلماي ئالدى. بۇ يەتتە كىشىنىڭ قىلغان خىزمىتىنىڭ بەدىلىگە ۋاڭ، گۇڭ، بەگ، بەيسى قاتارلىق چوڭ ئۇنۋان بېرىپ، بىردىن شەھەرگە ھاكىم قىلدى. يەنە ھەر بىرسىگە بەرىسۇ تەقسىم قىلىپ بېرىپ، بىر نەچچە ئۆيلۈكتىن دېخاننى يانچى قىلىپ تەيىنلەپ بەرگەننىڭ ئۈستىگە، ھەر يىلى ھۆكۈمەت خەزىنىسىدىن نۇرغۇن كۆمۈش مۇئاش بېرىشنى بەلگىلىدى. ئۇششاق ئالدا كاتتا بوتقا يامىلىپ، بۇ يەتتە كىشىنىڭ بۇت (ھەيكەل) لىرىنى ياساپ توختىتىپ، «بۇلار بولسا يەتتە شەھەرنىڭ ئىگىسى ۋە ئاسىرىغۇچىسى، يەتتە شەھەر تەۋەسىگە ئۆتكەن ھەر قانداق مەنسەپدار، بەگلەر بۇ بوتقانىنى يوقلاپ ئۆتسۇن» دەپ چىن خانلىقى پەرمان چۈشۈردى. شۇندىن تارتىپ ھاكىمىيەت مۇسۇلمانلار قولىغا ئۆتكىچە بۇتقانا بار بولۇپ، بۇ يەردىن ئۆتكەن ھەر قانداق مەنسەپدار ياكى پۇقرا، ئېلىپ ساتارلار بۇتقانىغا بېرىپ، ھەتتا قونۇپ ئۆزرە سىي بويىچە قەغەز كويدۇرۇپ، باش ئۇرۇپ، مەدەت تىلەپ ئاندىن قايتىدىكەن. ئۇنداق قىلمىغانلار جازاغا تارتىلىدىكەن. بۇت قويۇلغان ئۆينى «ئۇلۇغ ئۆي» دەپ ئاتايتتى. ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرى ئۆزلىرىنى «ئۇلۇغ ئۆي» كىشىلىرىنىڭ ئەۋلادى بىز، دەپ ناھايىتى پەخىرلىنەتتى. تاچانكى ھاكىمىيەت مۇسۇلمانلارنىڭ قولىغا ئۆتتى، شۇ كۈندىن باشلاپ، بۇ بەگلەرنىڭ ئەۋلادلىرىمۇ يەنە پۇقرالىق كوچىسىغا كىرىپ قالدى. ئارىدىن ئون نەچچە يىل ئۆتكەندىن كېيىن، دانجۇلار كېلىپ ھاكىمىيەتنى تارتىپ ئالدى. بۇ چاغدا يۇقۇرىدا ئېيتىلغان يەتتە كىشىگە مەنسەپ ، ھوقۇق ئىنئام قىلغان خاننىڭ ئوغلى خان ئىكەن. «يەتتە شەھەردە مېنىڭ ئاتامغا خىزمەت قىلغان بىر قىسىم كىشىلەر بار ئىدى، ئۇلارنىڭ ئۆزى بارمۇ؟ ياكى ئەۋلادلىرى بارمۇ؟ سۈرۈشتۈرۈپ ماڭا مەلۇم قىلىنسۇن» دەپ پەرمان كەلدى. بۇلارمۇ ئەۋۋەلقى خان بەرگەن يارلىقلىرىنى ساقلىغان ئىكەن. ئۆزلىرىنى مەلۇم قىلىپ، ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ مەنسەپلىرىنى يەنە تاپتى. دەۋرىن خان تەرىپىدىن توختىتىلغان مۇئاشلىرىنى ئېلىپ تۇردى. ئۈچ يىلدا بىر قېتىم بېيجىڭگە بېرىپ، خانغا تازىم بەجا كەلتۈرۈپ، ئاندىن ئىززەت ـ ھۆرمەت، خۇشال ـ خۇرام قايتىپ كېلىدىكەن ئىكەن. نەچچە يىل، نەچچە ئەۋلاد شۇ تەرىقىدە ئۆتتى. بۇ ئىشلار روشەن، مەلۇم ئەمەس.

چىن خانلىقىنىڭ چىرىكلىكى ۋە ئۇلۇغلىقىنى شۇنىڭدىن بىلىش لازىمكى، بىر قېتىم خىزمەت قىلىپ، نەچچە ئەۋلات مۇئاش ئېلىپ يەپ يېتىپتۇ. ئەگەر… ھەممە پادىشالارنىڭ ھەقىقى پادىشاھى سەن. بەندىلىرىڭنىڭ ئەلىك - ئاتمىش يىل ئىچىدە بىرەر قېتىم قىلغان بەندىچىلىك، ئىبادەتلىرىنى دەرگاھىڭدا قوبۇل قىلىپ، ئىلگىرى - ئاخىر قىلغان گۇنالىرىنى ئەپۇ قىلىپ، بېھىشكە كىرىشنى نىسىپ قىلساڭ سەن ئۈچۈن ھېچقانچە ئىش ئەمەس. چۈنكى بەندىلىرىڭنى ھەممىدىن بەك ئايىغۇچى ۋە كۆيۈنگۈچى كەرەملىك سېخى سەن. كىشىلەرنىڭ تىلەك - ئارزۇلىرىنى ئىجابەت قىلغۇچىسەن. ئامىن!

جاھانگىر خوجىنىڭ يەتتە شەھەرنى قولغا كىرگۈزگەنلىكى، مۇھەممەت ئېلى خان كېلىپ، قەشقەرنى ئالغانلىقى، نۇرغۇن مانجۇ چىرىكلىرى كېلىپ، يەتتە شەھەرنى يەنە تارتىۋېلىپ، جاھانگىر خوجا باشلىق بىر مۇنچە مۇسۇلمانلارنى ئەسىر قىلىپ، بېيجىڭگە ئېلىپ كەلگەنلىكى، مۇھەممەت ئېلى خان ئەلچى ئەۋەتىپ ئەسىرلەرنى چىن خانلىقىدىن تىلەپ قايتۇرۇپ كەلگەنلىكىنىڭ بايانى

راۋايەت قىلغۇچىلار ۋە خەۋەر بەرگۈچىلەرنىڭ ئەسەرلىرىدىن مەلۇم بولىشىچە، ھىجرىيىنىڭ بىر مىڭ ئىككى يۈز ئوتتۇز توققۇزىنچى يىلى [1] مۇھەممەت ئېلىخان ئومەر خان ئوغلى (خۇدا رەھمەت قىلسۇن) قوقەند ۋە پەرغانە ۋىلايەتلىرىدە خانلىق تەختىگە چىقىپ، ھۆكۈمرانلىق قىلىشقا باشلىدى. ھىجرىيىنىڭ بىر مىڭ ئىككى يۈز قىرىق سەككىزىنچى يىلىغا [2] كەلگەندە جاھانگىر خوجا قوقەندلىك ۋە قەشقەرلىك ئىخلاسمەنلىرىدىن بىر نەچچە مىڭ كىشىنى يىغىپ ئەگەشتۈرۈپ، پەرغانىدىن قېچىپ چىقىپ، موغۇلىستان شەھەرلىرىدىن قەشقەرگە كەلدى. قەشقەر ۋىلايىتىنى قولغا كىرگۈزۈپ خان بولۇش نىيىتىدە، قەشقەرگە ھۆكۈمرانلىق قىلىپ تۇرغان مانجۇ چىرىكلىرىنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ قورشىۋالدى. بۇ ئەھۋالنى مۇھەممەت ئېلىخان ئاڭلاپ، غەزىۋى كېلىپ، غەيرىتى ئۆرلەپ، دۆلەت ئەربابلىرىنى يىغىپ مەسلىھەت قىلىشتى. پۈتۈن ئالەمنىڭ تەڭرىسى بىزگە ئاتا قىلىپ بەرگەن پادىشالىقنى ياخشى يۈرگۈزمەي، سۇسلۇق ۋە بىخۇتلۇق قىلىش، ھۆكۈمەتدارچىلىق ۋە پادىشالىققا لايىق ئىش ئەمەس. بىر بۆلگۈنچى بىر نەچچە باشباشتاق ئادەملەرنى توپلاپ قەشقەرگە بېرىپ، كاپىرلارنى قورشاپ، ۋىلايەت ئېلىشنى داۋا قىلىپ، خانلىق ناغرىسىنى چېلىپ، ئەسكەر كەشلىك قىلماقچى بولۇپتۇ. بۇنىڭدا يول قويۇشقا بولمايدۇ. يەنە بىرى، جاھانگىر خوجا قەشقەرنى قولغا كىرگۈزسە، كاپىرلار نەچچە يىللاردىن بىرى يىغىپ توپلىغان خەزىنە - مال - مۈلۈكلەر باش - باشتاق ئادەملەرنىڭ قولىغا چۈ-

[1] مىلادى 1819 - يىلىغا توغرى كېلىدۇ.
[2] مىلادى 1826 - يىلىغا توغرا كېلىدۇ.

شۇپ زايا بولۇپ كېتىدۇ . چىن خانلىقى بولسا چوڭ پادىشا، بېيجىڭدىن كاپىرلار يەنە كېلىپ قەشقەرنى بېسىۋالسا ئۇلارغا غەزىنە ، مال ـ مۈلۈك لازىم بولىدۇ . ئەگەر مانجۇلار كۈچلۈك كېلىپ ، جاھانگىر خوجا يېڭىلىپ قالسا بىز تەرەپكە قېچىپ كېلىدۇ . ئۇ چاغدا چىن خانلىقى بىزگە گەپ ـ سۆز قىلالماي قالىدۇ. شۇڭا مەسلىھەتىمنىڭ ياخشىسى شۇكى، بىزمۇ قەشقەرگە ئەسكەر ئېلىپ بارايلى ، غەلىبە قىلىپ شەھەرنى ئالالىساق ناھايىتى ياخشى . ئەگەر ئالالمىساق غازات ـ جەڭ قىلغاننىڭ ساۋابىغا ئىگە بولىمىز، دېيىشىپ ئۈچ مىڭ ئەسكەر بىلەن مۇھەممەت ئېلىخان قەشقەرگە كەلدى . جاھانگىر خوجا نەچچە مىڭ ئادەم بىلەن ئالدىغا چىقىپ كۆرۈشۈپ، پادىشالىق قائىدە ـ يوسۇنلىرى بويىچە تازىم قىلىپ، ئىززەت ـ ھۆرمىتى بىلەن بىر چوڭ باققا چۈشۈردى. بۇ چاغدا قەشقەرنىڭ مانجۇ چېرىكلىرى تۇرغان خەنزۇ شەھىرىدە يەرلىك ئاھالە تۇرىدىغان شەھەرنىڭ ئىچىدە ئىدى. ئەتىسى جاھانگىر خوجا مۇھاسىرە، قورشاش ئىشىنى مۇھەممەت ئېلىخانغا ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، مۇھاسىرىگە قاتناشقان قەشقەرلىقلەرنى ياندۇرۇپ ئالدى . مۇھەممەت ئېلىخاننىڭ بۇيرۇقى بىلەن قوقەند ۋە ئەنجاندىن كەلگەن ئەسكەرلەر مۇھاسىرىنى كۈچەيتىپ، خەنزۇ شەھىرىنىڭ سېپىلىنىڭ تۆۋىگە دورا كۆمۈپ ئوت ياقتى . بۇنىڭ بىلەن سېپىلنىڭ بىر تەرىپى ھاۋاغا كۆتۈرۈلۈپ ، كۈننىڭ نۇرىنى توساپ ، ئالەمنى ئىس ـ تۈتەك بېسىپ، قاراڭغۇچىلىق بولدى. بۇ چاغدا باتۇر ئەسكەرلەر خۇددى پەرۋانە ئۆزىنى ئوتقا ئۇرغاندەك، شەھەر سېپىلىغا ئۆزىنى ئاتتى . كاپىرلار: "مۇسۇلمان ئەسكەرلىرى سېپىلنىڭ بۇزۇلغان يېرىدىن ھۇجۇم قىلىدىغان ئوخشايدۇ" دەپ ئويلاپ يولنى توساپ قارشىلىقنى كۈچەيتىپ توپ ، زەمبىرەكلەرنى ئاتتى . تاشقىرىدىن مۇھەممەت ئېلىخاننىڭ ئەسكەرلىرىمۇ توپ ، زەمبىرەك ئاتتى . كاپىر ۋە مۇسۇلمانلار ئارىلىشىپ، بىر ـ بىرى بىلەن قۇچاقلىشىپ ناھايىتى قاتتىق جەڭ قىلىشتى. مۇسۇلمان ئەسكەرلەر سېپىلنىڭ ھەر تەرىپىگە شوتا قويۇپ خۇددى داۋازدەك سېپىلغا چىقتى . كاپىرلار مىلتىق ، تاش ، كېسەك ئېتىپ، ئوت تاشلاپ، ئۈچ قېتىم سېپىلدىن قوغلاپ چۈشۈردى . جەڭ تۆتىنچى كۈنىگە قەدەم قويغاندا مۇھەممەت ئېلىخان قارىسا ئۆلۈك ، شېھىتلەرنىڭ جەسەتلىرى ، يارىدار ، زەخىمدارلارنىڭ كۆپلىكىدىن سېپىلغا بارىدىغان يول قالماپتۇ . بۇنى كۆرۈپ ، مۇھەممەت ئېلىخاننىڭ دىلى ئېرىپ يىغلاپ كەتتى . يارىدارلارنى قوشۇن ئىچىگە ئېلىپ كەلدى . ئۆلۈكلەرنى ئاپپاق خوجا مازىرىغا ئېلىپ چىقىپ كۆمۈپ دەپنە قىلدى . نائىلاج مۇھاسىرىدىن قولىنى تارتىپ ئەسكەرلىرىگە ئارقىسىغا يېنىشقا بۇيرۇق بېرىپ، بىر ھەپتە ئارام ئالغاندىن كېيىن، مۇھاسىرە ئىشىنى جاھانگىر خوجىغا تاپشۇرۇپ، ئۆزىنىڭ پايتەختى قوقەندگە قايتىپ كەتتى .

بىر ئايدىن كېيىن ھەممە قىيىن ئىشلارنى ئاسان قىلغۇچى تەڭرىنىڭ رەھمىتى بىلەن جاھانگىر خوجا مانجۇ چېرىكلىرى تۇرغان شەھەرنى تارتىۋالدى . بۇ غالىبىيەت خەۋىرىنى مۇھەممەت ئېلىخانغا يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئالاھىدە خەت يېزىپ ، تۇرغۇن سوغا ـ سالاملارنى قوشۇپ، ئىشەنچلىك خىزمەتچىلەردىن قوقەندگە ئەۋەتتى. شۇنداق قىلىپ جاھانگىر خوجا قەشقەر، يېڭىسار، ياركەن، مارالبېشىلارنى قولغا ئېلىپ ، خوتەننى مۇھاسىرە قىلدى . ئاقسۇغا ئەۋەتكەن ئەسكەرلىرى ئاقسۇ دەرياسىنىڭ بويىغا يېتىپ بېرىپ، بەزىلىرى دەريادىن ئۆتتى . ئەتە تاڭ ئاتقاندا ئاقسۇنى ئالىمىز دەپ غەم تارتماي ئۇخلاشتى .

ئەمما بۇ چاغدا ئەپكەردىن تۇرغۇن مانجۇ چېرىكلەرى ياردەمگە چىقىپ، ئاقسۇغا يېتىپ كەلگەن ئىدى. مانجۇ چېرىكلىرى ئاقسۇ شەھىرىدىن چىقىپ، مۇللا خۇدايىم قۇلنىڭ [illegible] جاھانگىر [illegible] جەڭ [illegible] غۇن مانجۇ چېرىكلىرى [illegible] يەنە بىر قېتىم [illegible] ئالدى.

مانجۇ چېرىكلىرىنىڭ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] چېرىكلەر [illegible] ئۈچ [illegible] قىلىش [illegible] ۋەتتا ياغدا [illegible] قىلىش [illegible] ئىلىپ [illegible] ھەرگە، ئاقسۇ [illegible] ئۆزلىرىنىڭ [illegible] [illegible] ئېلىپ [illegible] گەنلى چىن خانلىقىنىڭ [illegible] شىنجاڭدىن تامامەن قوغلاپ چىقىرىلدى.

گەپنىڭ قىسقىسى شۇكى: مانجۇ چېرىكلىرىنىڭ باشلىقى [illegible] دېگەن كىشى بولۇپ، ئۇنى كوچارلىق [illegible] بەگنىڭ [illegible] ئازات بەگ [illegible] باشلاپ [illegible] دى، جاھانگىر خوجا [illegible] ئازات بەگ [illegible] دى. جاھانگىر خوجا [illegible] مانجۇ چېرىكلىرىنىڭ باشلىقىنىڭ [illegible] غا ئېلىپ بار» دېدى. ئازات بەگ «ئۆزلىرىنى باشلاپ [illegible]» دەپ [illegible] رىپ، ئۆزى ئېيتتى. بۇ چاغدا جاھانگىر [illegible] ئۆزىنىڭ [illegible] ئۆزى [illegible] «مۇشۇ ياغلىقنىڭ [illegible] تۇتۇپ ئېلىپ بارغىن» دېگەندە، ئازات بەگ ماقۇل دەپتۇ جاھانگىر خوجىنى ئاي چاڭچۇننىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى. [illegible] جاھانگىر خوجىنى ئازات بەگ تۇتۇپ كەلدى» دېگەن مەزمۇندا ئېلان چىقىرىپ [illegible] «جاھانگىر خوجىنى [illegible] ئۆزەڭ ئېلىپ [illegible] ئۇلۇغ خانغا [illegible] قىلىپ يان» دەپ ئادەم [illegible] ئازات بەگنى يولغا سالدى.

بەزى رىۋايەتلەردە جاھانگىر خوجىنى [illegible] ئېلىپ [illegible] ماڭۇم قىلغاندىن كېيىن، خان [illegible] [illegible] رىۋايەتتە [illegible] [illegible] ئۆز ئەجىلى بىلەن ۋاپات بولدى، دېيىلىدۇ.

ئەمەلىيەتتە [illegible] رىۋايەت شۇكى: ئازات بەگ جاھانگىر خوجىنى [illegible] ئېلىپ بارغانلىقى ئۈچۈن، چىن خانلىقى ئازات بەگنىڭ ئۆزىگە «ۋاڭ» [illegible] [illegible] يامبۇ مۇكاپات بەرگەنلىكى، پەرمان چۈشۈردى. ئازات بەگدىن كېيىن ئوغلى [illegible] ۋاڭ بولدى. [illegible] ئازات بەگنىڭ ئەۋلادى [illegible] ئەۋلادلىرى [illegible] ئۆزلۈكىدىن ۋاڭ بولۇپ، [illegible] ئېلىپ تۇردى. بۇ چاغدا ئازات بەگ [illegible] بەگ [illegible] بولغان ئىكەن.

AltunOq

[illegible] [illegible] قۇتقازغان، پاكى خىزمەت قىلغان كەنتلەرنى [illegible] ، [illegible] ھال - ھەۋاللار ، چاقىرىلىرىنى بۇز- لاپ، تولىغا [illegible] ، مۇقام - قىز، كىچىك بالىلارنى ئۇنىغا ۋە ئەسىر قىلىپ، [illegible] [illegible] ئېلىپ بېرىپ، ماڭغۇلارنىڭ ئىشى- لەتىپ، خەزىنىسىنى [illegible] پادىشا مۇھەممەت ئېلخان (نەبى- رىسى تۇغلۇق تۆمۈر) [illegible] [illegible] موغۇلخان بىر ھەدەپ [illegible] [illegible] ، ئەرزى- مەنا [illegible] [illegible] قويۇلدى . كىچىك بالىلار ۋە [illegible] قويۇپ [illegible] ، [illegible] ئۇقاپ ئەلەيھىسسالام [illegible] « ئىشاق- ساقال » [illegible] ، ئەگەر يەنە يا- مان [illegible] ، [illegible] ، [illegible] مەزمۇنلار يېزىلدى . [illegible] [illegible] - [illegible] خانقا سېلىندى . خان توبول قىلىپ ، ئەسىر قىلىپ ماڭغۇلارغا [illegible] ، قىرىپ، باش ، [illegible] - خىرتۇن ھەممە كى- شىنى ئۆز [illegible] مەنزىل- دىن - [illegible] ، [illegible] - [illegible] - تاماق بېرىپ، ئۆز ۋەتىنىگە يولغا سالدى ، [illegible] ئۆلۈپ، ماڭغۇلار [illegible] بالا تاپقان ئىكەن، مۇ- شۇ بالىلار [illegible] قالماي كېلىشتى .

ئەسىر قىلىنغان [illegible] - [illegible] ، ئۆز ۋەتەنلىرىگە قايتىپ كەل- گەنلىرىگە خوش بولۇپ ، چوڭ - كىچىك ھەممىسى [illegible] « نازۇگۇم » [illegible] ئىجات قىلىپ، ناھايىتى مۇڭلۇق ئاۋاز [illegible] [illegible] ، [illegible] ناخشىنى ئاڭلاپ، [illegible] [illegible] - زارە قىلىشىپتۇ، شۇنىڭدىن باشلاپ « نازۇگۇم » ناخشىسى [illegible] تارقىلىپتۇ .

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ھازىرغى- چە ئىجرا بولۇپ كېلىۋاتىدۇ .

ئاخىرى موھەممەت ئېلخان بۇ دۇنيا بىلەن خوشلىشىپ ئاخىرەتكە سەپەر قىلدى . ئورنىغا خۇدايارخان تەختكە چىقتى . بىر مۇددەت [illegible] بىر قىسىم [illegible] ۋە تۇپىلاڭچىلار خۇدايارخاننى [illegible] ، [illegible] تەختكە [illegible] ، [illegible] ئاغاقچىپ كەت- تى . [illegible] [illegible] قىزىل [illegible] پادىشا بولغۇسى كېلىپ ، ئەترابىغا [illegible] [illegible] ، [illegible] [illegible] [illegible] پەيدا قىلدى . [illegible] [illegible] [illegible] - كۆڭگە [illegible] بۇزۇلەندى .

ھىجىرىنىڭ بىر مىڭ ئىككى يۈز يەتمىشىنچى يىلى[1] تاشكەنت ھاكىمى قانائەت شاھ دىگەن تاجىكنىڭ مەسلىھەتى بىلەن خۇدايارخاننى بۇخارادىن ئېلىپ كېلىپ، ئىككىنچى قېتىم خانلىق تەختىگە ئولتۇرغۇزدى .

جاھانگىر خوجا دەۋرىدىن تا ھازىرغىچە قەشقەر، بەلكى يەتتە شەھەر چىن خانلىقىنىڭ قولىدا بولۇپ كەلدى . ئەمما شۇ ئارىدا ۋەلىخان تۆرەم كېلىپ قەشقەر شەھرىنى قورشاپ مۇھاسىرىگە ئالدى. يېزا - سەھرالارنى ئۆزىگە قارىتىپ، يامان ئىش قىلغان، خەلقنى ئەزگەن زالىملارنى ئۆلتۈرۈپ، كاپىر ۋە زالىم مۇسۇلمانلارنىڭ باشلىرىنى قوشۇپ ئارىلاش قىلىپ، ئالتە جايغا ئادەم كاللىسىدىن مۇنار قوپاردى . رىۋايەت قىلغۇچىلار بۇ مۇنارنىڭ ئېگىزلىگى ئونگەز كېلەتتى، دەيدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن يەنە نۇرغۇن مانجۇ ، قالماق چېرىكلىرى كېلىپ تارتىپ ئېلىپ، ناھايىتى نۇرغۇن ئادەملەرنى قىرىپ ئۆلتۈردى . ئۇنىڭدىن كېيىن كاتتا خان تۆرەم ، كىچىك خان تۆرەملەر كېلىپ، قەشقەرنى ئۈچ ئاي قورشاپ مۇھاسىرىگە ئېلىپ ، ئالالماي ئاخىرى ئۆز جايلىرىغا قايتىپ كەتتى . بۇلارنىڭ قىسسە ھېكايىلىرىنى تەپسىلى بايان قىلسام سۆزۈم ئۇزۇرۇپ كېتىپ ئەسلى مەقسەتتىن يىراقلىشىپ كېتەرمىكىن دەپ، خاھىشىمنىڭ تېزگىنىنى مەقسەت يولىغا تارتتىم . ئۇلارنىڭ قىسسەسىدىن قايتتىم.

خاقان چىننىڭ قەدىم زاماندا مۇسۇلمان بولغانلىغى ، تۇڭگانلارنىڭ چىن مەملىكىتىدە ئولتۇراقلىشىپ قالغانلىغى، خەنزۇلار بىلەن تۇڭگانلار ئوتتۇرىسىدا جېدەل - ماجرا يۈز بېرىپ چىن دۆلىتىگە زىيان زەخمەت يەتكەنلىگىنىڭ ۋە مۇقەددىمىنىڭ تۈگىگەنلىگىنىڭ بايانى

ھىجىرىينىڭ بىر مىڭ ئىككى يۈز سەكسەن بىرى[2] ، يىلان يىلى سەۋرى پەسلىنىڭ ئاخىرى ، مۇھەررەم ئېيىنىڭ بىرى، شەنبە كۈنى كېچىسىدە ، كۇچاردا ئولتۇراقلىشىپ قالغان يەرلىك تۇڭگانلاردىن ماشۇر ئاخۇن ، مالوك شەمسىدىن خەلپىلەر باشلىق بىر مۇنچە تۇڭگانلار كوچە - شاك كۆيدۈرۈپ، ئىسىرىق يېقىپ ئىسيان كۆتەردى . كۇچاردا ھۆكۈمرانلىق قىلىپ تۇرغان مانجۇ ئەمەلدارلىرى ۋە چېرىكلەرنى ئۆلتۈرۈپ، چىن خانلىقىغا بويسۇنۇشتىن باش تارتتى . ئالدى بىلەن تۇڭگانلارنىڭ چىن خانلىقىغا بويسۇنۇشتىن باش تارتقانلىقىغا باھانە بولغان بىر سەۋەپ ۋە بىر ئىشنى نەقلى قىلغۇچى ھەم رىۋايەت قىلغۇچىلارنىڭ سۆزى بويىچە بۇ قەغەزگە يېزىشنى زۆرۈر تاپتىم . ئەمما ھەر ئادەم ھەر قىسمى نەقلى، رىۋايەت قىلىپ، مەزمۇنى بىر - بىرىگە ماس كەلمەيدۇ . شۇنىڭ ئىچىدىن ئىشەنچلىك ، ئەقىلغا سىغىدىغان توغرىراقلىرىنى تاللاپ ئېلىپ تۆۋەندە بايان قىلدىم .

(1) مىلادى 1854 - يىلىغا توغرا كېلىدۇ.

(2) مىلادى 1865 - يىلىغا توغرا كېلىدۇ.

بۇرۇنقى زاماندا، خاقان چىنىدە ئادالەتلىك، پۇقراپەرۋەر «تاڭ ۋاڭ خان» دېگەن خان بولۇپ، كېچىلەرنىڭ بىر كېچىسى چۈش كۆرسە، خاننىڭ ئوردىسىغا بىر ئەژدىھا پەيدا بولۇپ، ئوردىنىڭ تۈرۈكىگە يۆگىشىۋېلىپ خاننى دەم تارتقىلى تۇرۇپتۇ. شۇ ھالەتتە ئۈستىگە يېشىل چاپان كەيگەن، بېشىغا ئاق سەللە يۆگىگەن، ھەيۋەتلىك بىر كىشى پەيدا بولۇپ، قولىدىكى ھاسا بىلەن ئەژدىھانى بىرنى ئۇرسا، ئەژدىھا ئىككى پارچە بولۇپ، ئۆلۈپتۇ. خان قورقۇپ ئويغىنىپ كېتىپتۇ. ئەتىسى ۋەزىر ۋە ئوردا ئەمەلدارلىرىنى چاقىرىپ، كېچىسى كۆرگەن چۈشىنى بىر-بىرلەپ بايان قىلىپ، تەبىرىنى سوراپتۇ. ۋەزىرلەردىن دانىراق بىرسى - «مۇشۇ كۈنلەردە قىبلە تەرەپتە خۇددى ئۆزلىرى چۈشلىرىدە كۆرگەندەك بىر كىشى پەيدا بولۇپ، پەيغەمبەرلىك داۋاسى قىلىۋاتقانمىش، كۆرگەنلىرى شۇ كىشى بولغاي، تەكلىپ قىلىپ ئېلىپ كېلىشكە كىشى ئەۋەتسەك» دەپتۇ. خان قوشۇلۇپ نۇرغۇن تاۋار - دۇردۇن، چاي، سوۋغا - سالاملارنى تەييارلاپ، ئەمەلدارلار ئىچىدىن قابىلىيەتلىك، ئىشەنچلىك بىر ئادەمنى باشلىق قىلىپ، نۇرغۇن ئالتۇن - كۈمۈش يول راسخودى بېرىپ، تەكلىپ قىلىپ ئېلىپ كېلىشكە ئەۋەتىپتۇ. بۇلار يۇرتمۇ - يۇرت، شەھەرمۇ-شەھەر ئۇزۇن يوللارنى بېسىپ، ئاخىرى خان چۈشىدە كۆرگەن سۈپەتتىكى كىشىگە يەنى ئاخىر زاماننىڭ پەيغەمبىرىگە (مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامغا) ئۇچرىشىپ، ۋاقەنى بىر - بىرلەپ بايان قىلىپ، بۇ يەرگە كېلىشتىكى سەۋەپ-مەقسەتلىرىنى ئېيتىپتۇ. بىر نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، پەيغەمبىرى ئاخىر زامان بىر پارچە خەت يېزىپ، خاقان چىندىن كەلگەن كىشىگە بېرىپ «سىزگە رۇقسەت، ئەمدى قايتىپ كېتىڭ» دەپتۇ. بۇ كىشى ئېيتىپتۇكى «مەن ئۆزلىرىنى تەكلىپ قىلىپ ئېلىپ كېتىشكە كەلگەن ئىدىم» - دەپتۇ. پەيغەمبىرى ئاخىر زامان جاۋاپ بېرىپ «سىز مۇشۇ خەتنى ئېلىپ كېتىۋېرىڭ، يولدا ئاچماڭ. پادىشايىڭىز ئۆز قولى بىلەن ئاچسۇن. شۇ چاغدا مەن ھازىر بولىمەن» دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن خاقان چىندىن كەلگەن كىشىلەر قايتىپ، بىر مۇنچە ۋاقىت يول يۈرۈپ، بىر يەرگە كەلگەندە، شەيتان ئازدۇرۇپ، خەتنى ئېچىپ كۆرۈشكە قىزىقتۇرۇپتۇ. ئاقىۋەت شەيتاننىڭ كەينىگە كىرىپ، خەتنى شۇنداق ئېچىشىغىلا خەتنىڭ ئىچىدىن پەيغەمبىرى ئاخىر زامان چىقىپ، غايىپ بولۇپ كەتكەنلىكىنى شۇنداق رۇشەن كۆرۈنۈپتۇ. بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ ناھايىتى پۇشايمان قىلىپتۇ. ئەمما ئورنىغا كەلمەپتۇ. خەتنى ئەسلىدىكىدەك يەملەپ، خاننىڭ ئالدىغا ئېلىپ كېلىپ، كۆرگەن - بىلگەن ۋاقەلىرىنى بىر-بىرلەپ بايان قىلىپتۇ. خان خەتنى ئېلىپ ئېچىپ كۆرسە بۇ خەتچىن چە (خەنزۇچە) يېزىلغان ئىكەن. خان ھەيران قىلىپ «بۇ خەتنى كىم يازدى؟» دەپ سوراپتۇ. خەتنى ئېلىپ كەلگەن كىشى «بىلمەيمەن» دەپ جاۋاپ بېرىپتۇ. دەرۋەقە بۇلار خەتنى كىمنىڭ يازغانلىقىنى كۆرمىگەن ئىدى. خان: «خەتنى كىم ئاچتى؟ راستىنى دېسەڭ گۇناھىڭدىن ئۆتىمەن، يالغان ئېيتساڭ ھەرگىز تىرىك قويمايمەن» دەپتۇ. بۇ چاغدا ئىلاجىسىزلىقتىن خەتنى ئېلىپ كەلگەن كىشى راستىنى ئېيتىشقا مەجبۇر بوپتۇ. ئادالەتلىك پادىشا «گۇناھىڭدىن ئۆتتۇم، ئەمما قىلغان گۇناھىڭ ئۈچۈن يەنە بېرىپ، يا ئۆزىنى تەكلىپ قىلىپ ئېلىپ كەل، يا باشقىدىن خەت ئېلىپ كەل» دەپ ئەمرى قىلىپ قايتا يولغا سېلىپتۇ. بۇلار يەنە بىر مۇنچە ۋاقىت يول مېڭىپ، نۇرغۇن جاپا - مۇشەققەتلەرنى تارتىپ يېتىپ بېرىپ، پەيغەمبىرى ئاخىر زامان بىلەن كۆرۈشۈپتۇ. پەيغەمبىرى ئاخىر زامان كۆرۈپلا «شەيتاننىڭ كەينىگە كىرىپ، ئۆزۈڭگىمۇ قىلدىڭ، پادىشايىڭغىمۇ قىلدىڭ» دەپتۇ ھەم «پاس»، «قاس»

"ئاس» نامىنى ئۈچ نەپەر ئۇلۇغ كىشىنى بەلگىلەپ، يەنە يەتتە كىشىنى ئۇلارغا ھەمراھ قىلىپ، جەمئىي ئون كىشىنى خاقان چىننىڭ ئەلچىلىرىگە قوشۇپ يولغا سالىپتۇ. بۇلار يۇرتمۇ - يۇرت، شەھەرمۇ - شەھەر يول يۈرۈپ، دەشتى باياۋانلارنى كېزىپ «جابۇلسۇن» كە يېتىپ كەلگەندە "پاس" دېگەن كىشى ۋاپات بولۇپ، شۇ يەرگە دەپنە قىلىپتۇ. مازىرى ھېلىمۇ بار. جابۇلقۇندىن ئۆتكەندىن كېيىن " ئاس " دېگەن كىشى ۋاپات بولۇپ، شۇ يەرگە دەپنە قىلىنىپتۇ. مازىرى ھېلىمۇ مەشھۇر.

خاقان چىننىڭ ئەلچىلىرى " ئاس " دېگەن كىشى بىلەن قوشۇلۇپ، قالغان سەككىز كىشىنى ئېلىپ، خاننىڭ پايتەختىگە يېتىپ بارغاندا، خان ئالدىغا ئادەم ئەۋەتىپ، ئىززەت - ھۆرمەت بىلەن شەھەرگە ئېلىپ كىرىپ كۆرۈشۈپتۇ. ئەمما "مەن تەكلىپ قىلغان كىشىنىڭ ئۆزى كەلمەپتۇ" دەپ خاننىڭ كۆڭلى يېرىم بولۇپتۇ. ئىمان ئېيتىپ مۇسۇلمان بولۇش - بولماسلىق ئۈستىدە ۋەزىرلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپتۇ. خاننىڭ ئون ئىككى ۋەزىرى بولۇپ، بۇلارنىڭ بەزىلىرى مۇسۇلمان بولۇشقا قوشۇلۇپ، بەزىلىرى قوشۇلماپتۇ. ئەمما خاننىڭ ئۆزى ۋەزىرلىرىدىن يوشۇرۇن ئىمان ئېيتىپ مۇسۇلمانلىق شەرىپىگە ئىگە بولۇپتۇ. ئېلىپ كەلگەن سەككىز كىشىنىڭ تىلىنى چىن خەلقى بىلمەي، چىن خەلقىنىڭ تىلىنى بۇ سەككىز كىشى بىلمەي ناھايىتى تەڭلىكتە قېلىپ، بۇ ئازغىنە ئادەم غېرىبسىنىپ قاپتۇ. خان - "قەيەردىن بولسىمۇن بۇلارنىڭ تىلىنى بىلىپ، ئۇلپەت بولىدىغان ئادەم تېپىپ كېلىڭلار" دەپ پەرمان چۈشۈرۈپتۇ. خاننىڭ ئەلچىلىك بىر ئادىمى خەنزۇ خەلقىدىن سەكسەن ئۆيلۈك كىشىنى ئېلىپ سەمەرقەنت دۆلىتىگە بېرىپ، ئۇ يەردىن سەكسەن ئۆيلۈك ئادەمگە قىرىق نەپەر مۇسۇلماننى تەگىشىپ ئېلىپ قايتىپ كەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ھېلىقى سەككىز كىشى قوشۇلۇپ، قىرىق سەككىز نەپەر كىشى بوپتۇ.

سەمەرقەند پادىشاھى ھېلىقى سەكسەن ئۆيلۈك ئادەملەرگە كەڭرى بىر يايلاقنى كۆرسىتىپ بېرىپتۇ. بۇلار شۇ يەرلەردە ئولتۇراقلىشىپ، كۈندىن - كۈنگە ئەۋلادى كۆپىيىپتۇ. خەنزۇ قىپچاقلىرى (تۇڭگانلار) شۇلارنىڭ ئەۋلادى دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

يەنە بىر رىۋايەتتە، پەيغەمبىرى ئاخىر زامان ۋاقتىدا سەمەرقەند دۆلىتى ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلمىغان، ئەمما شۇ چاغدا ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىپ پەيغەمبىرى ئاخىر زاماننىڭ شەرىئەتلىرىنى تەلتۆكۈس ئىجرا قىلىۋاتقان بىر ئۇلۇغ كىشى بار ئىدى. تۇڭگانلار شۇ كىشىنىڭ ئەۋلادى بولۇپ، پەيغەمبىرى ئاخىر زاماننىڭ ۋاقتىدىن تارتىپ بار ئىدى، دېيىلىدۇ.

يەنە بىر رىۋايەتتە، پۈتۈن تۇڭگانلار يۇقىرىدا بايان قىلىپ ئۆتۈلگەن قىرىق سەككىز نەپەر كىشىنىڭ ئەۋلادىدىن تارالغان. يۇرت - يۇرت، شەھەر - شەھەرلەردىكى خەنزۇ خەلقى يوشۇرۇن ھالدا ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىپ مۇسۇلمان بولغان. ئەمما تۇڭگانلار ئىسلام دىنىنى تاشلاپ، بالدۇرقى خەنزۇ دىنىغا قايتمىغان. شۇڭلاشقا تۇڭگانلارنىڭ سانى ناھايىتى كۆپ، دېيىلىدۇ. ھەقىقىي ئەھۋالنى بىلگۈچى تەڭرىنىڭ ئۆزىدۇر.

بەخت دۆلەتلىك خاقان چىن مۇسۇلمانلىق شەرىپىگە ئىگە بولغاندىن كېيىن " ھەر كىشى ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىپ مۇسۇلمان بولسىمۇ ئىختىيارى، ئاتا بوۋىلىرىمىزنىڭ دىن - يوسۇن-

لىرىدىن چىقمايمىز دەپ مۇسۇلمانلار بىلىمسىنۇ ئىختىيارى " دەپ يۇرت ـ يۇرتتا ، شەھەر ـ شە-ھەرگە يارلىق چۈشۈردى .

خاقان چىڭگىزنىڭ يۇرتىدىن تارتىپ ئىجرا قىلىپ كېلىۋاتقان قائىدە ـ قانۇنى شۇنداق ئىدىكى، تەۋە پۇقرالىرى قايسى دىندا بولسا شۇ ئېتىقاد بىلەن ئىش ئېرىق بولۇپ، ئۇلارنى ئۇ، پاكى بۇ دىنغا تەكلىپ ۋە دەۋەت قىلمايتتى . ھەركىم ئۆز دىنى ، ئۆز مەزھىپىدە مەھكەم تۇرۇپ يۇرۋەرسە بولاتتى .

خاقان چىن ئۆز دۆلىتىگە كەلگەن مۇسۇلمان مۇساپىرلارنى رام قىلىپ ، ئىچىمكىدە تۇرۇپ قىيامەتتا كۆپ تىرىكچىلىكلىرىنى كۆرسىتىپ ، نورغۇن ئار ـ نايىل، ياش ـ قېرىلارنى يىغىپ، ئۆز رەسمى ـ قائىدىسى بويىچە چوڭ ئوي ـ تاماشا ئۆتكۈزۈشكە يارلىق چۈشۈردى . مۇسۇلمانلارغا بولسا " مۇشۇ ئويۇن ـ تاماشاغا كەلگەن چوڭ ـ كىچىك، خوتۇن ـ قىزلاردىن قايسىسى سىلەرنىڭ كۆڭلۈڭلارغا ياقسا شۇنى سىلەرگە بۇيرۇپ بېرىمىز. ئەگەر سىلەرگە يارىغان ئېرى، ياكى با-لىسى بولسىمۇ رۇخسەت قىلىمىز " دەپ ئەمىر قىلدى، ئىرسولىلار خانىمىنىڭ ئەمرى بويىچە كۆڭ-لىگە ياراشقانى ۋە ئۆزى خالىغانى تۇتتى . ئىسلام شەرىئىتى بويىچە ئۆز ئەمرىنە ئېلىپ، ئۆي تۇتۇپ، ئولتۇراقلىشىپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن بۇلار " تۇڭگان " دەپ ئاتالدى. لېكىن ئېرى بار ئايال ، يېشى كىچىك قىزلارنى ئۆز ئەمرىگە ئالغانلىقتا خەنزۇ پۇقرالار نارازى بولۇپ، بۇلار "سۇ خۇي ـ خۇي " ئىكەن دېدى . بۇ سۆزنىڭ مەنىسى "ئۆزى يوق " (يوقسىز) دېگەن بولۇپ، شۇندىن باشلاپ خەنزۇلار بىلەن تۇڭگانلار جېدەل ـ ماجىرا قىلىشىپ قالسا " سۇ خۇي ـ خۇي " دەپ، دەشنام، ھاقارەت قىلىدىغان بولدى. ئەلنىڭ خەنزۇ پۇقرالىرى بىر تۇڭگان بىلەن تەڭ كۆرەتتى. بىر تۇڭگان ئەلنىڭ تۈزلۈك ئېرى ئۆلتەرىسە، ۋاپا كىرلىشىپ ئارىسىدىن. تۇڭگانلارنىڭ چىرقىچىلىق قىلىپ، خەنزۇلارنى كۆزىگە ئىلمىغانلىقتىن ئاۋۇ تىرىكچىلىكلارغا ئاشۇنداق خاتىرە ـ رۇيابە قى-لىنغانلىقتىن بولدى.

خان بىر نەچچە يىلدىن كېيىن، بۇ دۇنياغا سەپەر قىلدى . ئورنىدا ـ خانلىق تەختىدە ـ ئوغلى ئولتۇردى. بىر نەچچە ئەۋلادقىچە ئىسلام دىنىنىڭ راۋاجى بىلەن ئۆتتى. ئەمما ئاخىردا ئېلىپ، خان ئەزغا يولىدىن ئېزىپ، ئىسلامدىكى دىنغا يېنىپ كەتتى ، قايسى بۇ ئادەمدىن ئۆتتى، مازىرى مەشھۇر. شۇنداق بىلەن بىر نەچچە قەدەم، بىر نەچچە يۈز يىل ئۆتكەنچە تۇڭگانلار دەردىن ئۆتتى. ئېچىملىكى چاغدا "شىنجاڭ" دېگەن ۋىلايەتنىڭ كىچىككىنە شەھىرىدىكى تۇڭگانلار مەدرىسىدە ئوقۇغان خانىشا بىنا قىلىپ، بىر مۇنچە بىنام زامانى خاندىن سوراپ ئېلىپ، سۇ چىقىرىپ ئاۋات قىلىپ، ئېرىلىق يەرلەرگە ئاپاردۇرۇپ، خانىقاغا ۋەخپى قىلدى. مۇسۇلمانى شۇ مەدرىسىدە ئوقۇغان ئالىملارغا بەردى. بۇ ۋەخپى يەرگە ئېرىشكەن زىرائەتلەرگە خەنزۇلارنىڭ تۇڭ-گۈزلىرى كىرىپ يەپ بۇزۇپتۇ، بىر نەچچە قېتىم ھەيدەپ چىقىرىپتۇ. جېدەل ـ ماجىرالار بولۇپتۇ. ئاخىرى بوغدايىنى خامان قىلىپ، يۇمشۇتۇپ چەچ قىلغاندا، يەنە تۇڭگۇزلار كىرىپ، چەچىنى يەپتۇ. تۇڭگۇزنىڭ ئىگىسى خەنزۇلار بىلەن تۇڭگانلار ماجىرا قىلىشىپ، بىر ـ بىرىنى ئۇرۇپ يىقىتىپ قويۇپتۇ. تۇڭگۇز ئىگىسى خەنزۇغا يەنە بىر مۇنچە خەنزۇلار ھامى، يار ـ يۆلەك بولۇپتۇ. تۇڭ-گانلارغا مەدرىسىدە ئوقۇۋاتقان تالىپ تۇڭگانلار ھامى، يار ـ يۆلەك بولۇپ، جېدەل چىرقىرىتىپ ۋە قەنى شەھەر باشلىقى، ئاڭلاپ جېدەلنى پەسەيتىپ قويۇپ، ئۆزىنىڭ كاتىپىغا مەلۇم قىلىپ، مۇنداق

AltunOq

دەپ خەت يېزىپ ئېۋەتىپتۇ. "بۇ ۋەخىپى يەرنى نەچچە يىلدىن بېرى تېرىپ، ھوسۇلىنى ئال-
دى. ئەمدى يەرنى خان بېجىغا ھىساپلاپ ئېلىپ، سېتىپ پۇلىنى خەزىنىگە ئالساق». بۇنىڭغا كات-
تىسى قوشۇلۇپتۇ. يەرنى ساتىدىغان بولۇپ، ئۈستىگە ئادەم چىقىپ ئۆلچەپ، نەرق توختىتىۋاتقاندا
مەدرىستىكى مولىلارۋە تۇڭگانلار قوزغۇلۇپ چىقىپ، يەر ساتقىلى چىققان مەنسەپدار ۋە خىزمەت-
چىلەرنى قوغلاپ شەھەرگە يېقىنلاشقاندا، شەھەرنىڭ دەرۋازىسىنى ئېتىۋېلىپ، ئىككى ئوتتۇردا ئۇر-
ۇش - جەڭ بولۇپتۇ. تۇڭگانلار گۇرۇھى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، ئىچىدە "مافۇلۇڭ" دەپ بىر ئا-
تاغلىق ئۆلۈماسى بار ئىكەن. ئۇنى "خان" لىققا تايىن قىلىشىپتۇ. "چىڭجۇڭ"دىگەن كاتتا بىرشە-
ھەرنى بىنا قىلىپ، خاننى شۇ شەھەردە پادىشالىق تەختىدە ئولتۇرغۇزۇپ، ھەر تەرەپكە ھۆكۈمرانلىق
يۈرگۈزۈپتۇ.

بۇ چاغ خاقان چىنىنىڭ مەملىكىتىگە ئېنگىلىز - نىسارالار تاجاۋۇز قىلىپ كېلىپ، بىرما ۋىلا-
يىتى ۋە يەتىمىش ئىككى شەھەرنى بېسىۋېلىپ ۋەيران قىلغان. بىر تەرەپتە «ئۇسۇڭكۇي چەن موزا»
خانلىق تالىشىۋاتقان، بىر تەرەپتە تۇڭگانلار جىدەل چىقىرىۋاتقان ۋاقىت ئىكەن.
ئاقىۋەت تۇڭگانلار چىڭجۇدا تۇرالماي، چەت ياقا - يۇرتلارغا كېتىشنى مەسلىھەت قىلىشىپ،
غەرپ تەرەپكە يۈزلەندى. بۇ ئىش خانغا مەلۇم بولۇپ، خان غەرپ تەرەپتىكى ۋىلايەتلەرنىڭ باش-
لىقلىرىغا "تۇرغۇن تۇڭگانلار بىر مۇنچە ۋەدىلەرنى بېرىپ نەسىھەت قىلسا قىمۇ ئۇنىماي، ئىتائەتتىن
دىن چىقىپ، ئۆزىنىڭ ئەيىبى ۋە بىشەدەپلىكىدىن قورقۇپ تۇرالماي، غەرپ تەرەپكە ماڭدى. ئۇ تە-
رەپكە بارسا، شۇ ۋىلايەتلەردىكى تۇڭگانلارمۇ ئۇلارغا قوشۇلۇپ پۇقرالارغا زىيان كەلتۈرۈش ئېھ-
تىمالى بار، مۇشۇ يارلىقنى كۆرگەندىن كېيىن شەھەرلەردىكى تۇڭگانلارنى ئۆلتۈرۈپ، يو-
قۇتۇپ ماڭا ئۇچىرىنى بېرىڭلار." دەپ يارلىق چۈشۈردى. ئىلىنىڭ جاڭجۇنى (گېنرالى) بۇ يارلىقنى
تاپشۇرۇپ ئېلىپ ھەيران بولۇپ، مەسلىھەت قىلىشىپ "بۇ تۇڭگانلار تولا خەلق، خۇي - پەيلىمۇ
باشقىچە بولۇپ قالدى. خاننىڭ يارلىغىنىڭ ئازراقلا پۇرىغىنى ئالسا، بىز ئاخشامدا يوقىتىمىز دى -
گىچە، ئۇلار ئەتتىگىنى قوزغىلىشى مۇمكىن. ئىچكىرىدىن كېلىدىغان تۇڭگانلارنىڭ ۋاقتى ئۇزۇن. ئۇ-
نىڭغىچە تۇڭگانلارنىڭ باشلىقلىرىنى قىچقىرىپ كېلىپ، مۇلايىم سۆزلەر بىلەن پەندى نەسىھەت قى-
لىپ توختام تۈزۈشسەك ئۇلارنىڭمۇ كۆڭلى خاتىرجەم بولۇپ پۇقرادارچىلىقىنى قىلىدۇ"دىيىشتى. شۇ-
نىڭ بىلەن تۇڭگانلارنىڭ چوڭلىرىدىن بىر نەچچە كىشىنى قىچقىرىپ كېلىپ، زىيا پەت بېرىپ، پەندى-
نەسىھەت قىلدى. ھەم ئەھدى-پەيمان، ۋەدە-توختاملار تۈزۈشتى. لېكىن تۇڭگانلار خاتىرجەم بولال-
ماي كېچىلىرى ئۇخلىمىدى. مازارلاردا تۈنەپ، نەزىرە قىلىپ، بىر ئايدا بىر قېتىم غۇسلى تاھارەت
قىلمايدىغانلىرىمۇ ھەر كۈنى نەچچە قېتىم غۇسلى - تاھارەت قىلىپ، كۈندىن - كۈنگە غەم - ئەندى-
شىسى كۆپىيىپ كەتتى.

جاڭجۇن تۇڭگانلارنىڭ خۇي - پەيلىگە قاراپ، خاننىڭ يارلىغىنى ئىجرا قىلماقچى بولۇپ، شە-
ھەر - شەھەرنىڭ ئامبال (شەنجاڭ - ھاكىم) لىرىغا "پالانى كۈن، پالانى سائەتتە تۇڭگان تايىپى-
سىنى قەتلى - ئام قىلىپ ئۆلتۈرۈڭلار" دەپ بۇيرۇق چۈشۈردى.

ئۇرۇمچىدە سودا لويى دىگەن تۇڭگان مانجۇلار ئىچىدە مەنسەپدار بولۇپ، ئۇنىڭ ئوغلى
ئۆتەڭدە كاتىپ ئىكەن. بۇ كاتىپ قەتلى - ئام قىلىش بۇيرۇغىنىڭ مەزمۇنىدىن ۋاقىپ بولۇپ، دادى-
سىغا خەۋەر بېرىپتۇ. دادىسى شەھەر - شەھەرلەردىكى تۇڭگانلارنىڭ چوڭلىرىغا جاڭجۇننىڭ بۇيرۇ-

جىنىڭ مەزمۇنىنى مەلۇم قىلىپ خەت ئېۋەتىپ، جاڭجۇنىنىڭ بۇيرىقىنى بېسىپ قويۇپتۇ. سودالويىنىڭ خېتىنى تاپشۇرۇپ ئېلىش بىلەن تەڭ كوچىدىكى تۇڭگانلار بۇزۇلۇپ، مانجۇلار ئولتۇراقلاشقان جايغا ئوت قويۇپ، مانجۇلارنى ئۆلتۈرۈپتۇ.

خاقان چىننىڭ دۆلىتىگە زىيان ـ زەخمەت يەتكەنلىكىنىڭ يەنە بىر سەۋەبلىرى ھەققىدەمۇنداق نەقلى ـ رىۋايەت قىلىدۇ.

داۋگۇاڭنىڭ خانلىق زامانىدا خاقان چىن مەملىكىتى ناھايىتى تىنچ ، ئاۋات ، مەمۇرچىلىق بولغان ئىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن شىڭ فۇخان تەختكە چىققاندىن كېيىن، زاۋاللىققا يۈز تۇتتى. پەرەڭلەر نۇرغۇن شەھەرلىرىنى ئېلىپ، تاراج ـ پارات قىلىپ، خوجايىن بولىۋالدى. يەنە بىر تەرەپتىن قارا خىتايلار خانلىق تالىشىپ، خاقاندىن يۈز ئۆرۈپ، جەڭگى ـ جىدەل توختىمىدى. تۇڭگانلار ئۆز ئىچىدىن خان تەيىنلەپ خاقان چىنغا بويسۇنمىدى. ئەتراپلاردىكى خوشنا پادىشالارمۇ ھەر بىرى بىر تۈرلۈك سۆز پەيدا قىلىپ، خاقان چىننى ئارامىدا قويمىدى. شۇنىڭ بىلەن خاقان چىن مەملىكىتى ۋە ئۇنىڭ پۇقرا ـ خەلقلىرىنىڭ بېشىدىن تىنچلىق ۋە خاتىرجەملىك كۆتىرىلىپ كەتتى.

خاقان چىن بۇ تەرەپتىكى شەھەرلەرنى كوۋەي (قاپقانىڭ سىرتى) دەپ ئاتايدىكەن. يۇقۇرقىدەك پاراكەندىچىلىك بىلەن كوۋەيدىن خەۋەر ئالالمىدى. بەلكى كوۋەيگە تەۋە يۇرتلاردىكى مەنسەپدار چېرىكلەرگە "مۇنىڭدىن كېيىن 'كولىياڭ' يەنى تەمىنات ئېۋەتەلمەيمەن. نەچچە يىللاردىن بېرى، خەزىنىدىن تەمىنات ئەۋەتىپ بېرىپ، نۇرغۇن خەزىنىلەرنى سەرپ ئېتىپ، كوۋەيدىكى مەنسەپدار ـ چېرىكلەرنى باقتىم. ئەمما خەزىنىگە ھېچقانداق مەنپەئەت ـ پايدا يەتمىدى. كوۋەينى تاشلاپ قايتىپ كېلىڭلار" دەپ يارلىق چۈشۈردى. ئەمما بۇ تەرەپتىكى مانجۇلارنىڭ چوڭى جاڭجۇن، مۇسۇلمانلارنىڭ چوڭى، قۇمۇل ۋېڭى ئەھمەتۋاڭ بەگ قاتارلىق كاتتا مەنسەپدارلار مەسلىھەت قىلىشىپ ، خانغا تۆۋەندىكى مەزمۇندا ئەرز بەردى: "بۇ تەرەپتىكى شەھەرلەرگە ئۇلۇغ خاننىڭ خەزىنىسىدىن تەمىنات كەلمىسىمۇ، كان تېپىپ، ئۆز كۈچىمىز بىلەن ئالتۇن ، كۈمۈش، مىس كولاپ، چېرىكلەرنى باقىمىز. بىز ئاتا ـ بوۋا ئەجداتلىرىمىزدىن تارتىپ، ئۇلۇغ خاننىڭ خىزمىتىنى قىلىپ، دۆلىتىنى كۆرگەن. يارلىققا ئەمەل قىلىپ (كوۋەينى) تاشلاپ كەتسەك، ئۇلۇغ خاقان چىننىڭ شەنىگە ئوبدان بولماسمىكىن" ئۇنىڭدىن باشقا يەنە خان ماقۇل كۆرىدىغان بىر مۇنچە سۆزلەرنىمۇ كىرگۈزدى. ئەرزنى خاقان چىن كۆرۈپ: "جونلى قىلدىم. (تەستىقلىدىم) ئانداق بولسا ئۆزۈڭلەر كان تېپىپ چېرىكلەرنى بېقىڭلار. نۆۋشاق پۇقرالەرگە جەبرى ـ زۇلۇم بولىدىغان ئىشنى زادى قىلماڭلار" دەپ يارلىق كەلدى. شۇنىڭ بىلەن تەڭ شەھەر ـ شەھەردىكى مەنسەپدارلار تاغمۇ ـ تاغ، دەشتمۇ ـ دەشت كان ئىزدەپ، پۇقرالارنى ھاشا قىلىپ ئېلىپ بېرىپ، تاغ باغرىلىرىنى ساچقان تەشكەندەك ھوتمۇ تۆشۈك قىلىۋەتتى. ئەمما كان تاپالمىدى. تاپسىمۇ پۇقرالارغا ناھايىتى جەبرى ـ جاپا بولۇپ كەتتى. ئىشلىگەنلەرگە ھەق بەرمىدى. ئاخىرىدا چىققان كانلارمۇ خاراب بولدى. نەچچە تۈرلۈك باج پەيدا بولۇپ، تۈز پۇلى دەپ ئالدى. ھەر ئايدا ئادەم بېشىغا چوقا پۇلى دەپ ئالدى.

گەپنىڭ قىسقىسى، ئالۋاڭ ـ ياساق كۆپىيىپ، تىنچلىق ۋە ئاراملىق يوقالدى. پۇلى بار كىشىلەر ئىلاجىسىزلىقتىن مانجۇلارغا ۋە كاتتا بەگلەرگە پارا بېرىپ، ئۇلارنىڭ ھىمايىسىگە كىردى. پۈتۈن ئالۋاڭ ـ ياساق پۇلى يوق، بىچارە، غېرىپ ـ غۇرۋالارنىڭ ئۈستىگە چۈشتى. ئۇلار كۆتىرەلـ

مەي يەر - سۇ، ئۆي - ۋاقە، سەرەمجان، چار پايلىرىنى خەنزۇلارغا ئۆرە قىيىۋېپ، كۆزلىرىدىن
ياش تۆكۈپ، تەگرىنىڭ دەرگاھىغا سېغىنىپ يىغا - زارى قىلىشتى.

كۆنلەرنىڭ بىرىدە شەھەردىكى چىرىكلەر داڭا - دۇمباقلىرىنى چېلىشىپ، مەنسەپدارلارنىڭ
ئىشىكىگە كېلىپ: «بىزلەرنىڭ مائاشى تەمىنلىرىمىزنى بەرمىسەڭلار، بىرىسا يۇرتىمىزغا قايتىپ
كېتىمىز، ياكى مەنسەپدارلارنىڭ مۈلكىنى بۇلاپ - تالايمىز» دەپ خىتاۋە قىلدى. مەنسەپدارلار
ھەممە چۈشۈپ ئۆزىدىن قورقۇپ «ھەر ئىنساننىڭ پۇلى بار ئادەم كۆمۈشنى پۇل سېتىپ قىلسا مەنسەپ
بېرىمىز» دەپ، بازار - كوچىلارغا ئېلان چاپلاندى. بۇنى كۆرۈپ بەزى بېخىل، ئوغرى ئادەملەر
مەنسەپ ئالماق قىلىپ، پۇل بېرىپ مەنسەپ ئالدى. قىسقىسى - پىتىرلار زۇلۇم - جاپا تاراتتى. ھەر ئاتا
دانىڭ نامىنى ئىشلاتىپ بۇ، قىزىرى - قىسىر، سەرخەتلەر بېرىلسە، پۇل بەرسە ئۇنىڭغا مەنسەپ
بەردى. پۇقرالارغا ۋابال بولىدىغانلىقىنى ئويلىمايدى. جەبىرى - زۇلۇم كۆپەيدى - كۆڭۈلگە زىيادە
بولدى. مانجۇ مەنسەپدارلىرىغا يەرلىك ئىشلەتكەن «چاقۇ» (يەرلىك خەنزۇ - تۇڭگان) لارنى ھاكىم
بەگ بولمىدى» دەپ سىزىپ قويدى. ئۇلارنى بەلەن ھېچىنىم قورقۇپ دەرز بارمىدى. تۇڭگان - چاقچاقچى
دەللالغا ئۆرخانى مەنسەپنى سەزدۇرمەي ئالا قويۇپ، قاشار ئىرمۇنى چىقىما سائادەتكە بولدى.
بۇرۇندىن تارتىپ خاقان چىننىڭ ئىرسەتنى قىلىپ، تاجىرلار، ھۈنەرۋەنلەردىن تارتىپ يۇرت سوراپ
نابرويى تاپقان بەگ ۋە بەگزادىلەر بار بىرىپ پېتىۋالىدىغان قالدى.

مۇنداق نەقلى رىۋايەت قىلىنىدۇ: يەركەنتنىڭ ئىچىدە ئون ۋاقىتلىق ھاكىم، بىلىپ مۇھەممەت ئىمىن
ۋاڭ بەگ ئىشكاغا ئىدى. بىر كۈنى كىرىپ ئىچىدىكى ۋاڭنى يەركەنتتىن ھالدا ئىلىپ چىقىۋېتىپ،
خوتەنلىك رۇستەم بەگدىن ئىككى مىڭ يامبۇ ئېلىپ، يەركەنتكە ھاكىم قىلدى. رۇستەم بەگ دىمەن
مۇھەممەت ئىمىن ۋاڭنىڭ ئالدىدا قول قوشتۇرۇپ، يۈكۈنۈپ يېلىۋېلىپ خىزمەت قىلىدىغان خىزمەتچى
ئورنىدىكى ئادەم ئىدى. پۇل بەردى دەپ ۋاڭنىڭ ئورنىغا ھاكىم قىلىپ، ۋاڭنى ئىشكاغالىق مەنـ
سەپكە چۈشۈرۈپ قويغانلىقىدا مۇھەممەت ئىمىن ۋاڭ ئار - نومۇس قىلىپ، «مۇنداق تىرىكلىكتىن
ئۆلگىنىم ياخشى» دەپ ئۆزىنى ھالاك قىلدى.

كۆچارلىق ئازادىن بەگ ۋە ئەھمەت ۋاڭ بەگلەرنىڭ ئالدىدا خىزمەتكار بولۇپ كەلگەن كۆچار-
لىق قوتلۇق بەگ قەمەندەرە ھاكىم بولدى. ئىلىمى ئاپسىت بەگ بىر مىڭ بەش يۈز يامبۇ بېرىپ،
ئاقسۇغا ھاكىم بولدى. تۇرۇقى يەكەن بىتار بىرىدى. بىتار پۇقرالار بەگ بولۇپ يۇرت سوردى.
ياخشى - يامانلىق كىشىلەرنى كۆزگە ئىلمىدى. پۇقرالارنىڭ كۆز يېشىدىن ئېيتسىيات قىلاي،
«ئۇۋال بولا» دېگەننى يادىغا كەلتۈرمىدى. مەنسەپ، ئاز - ئەھۋالىنى ۋە بەرگەن پۇل كۆمۈش-
لىرىنى ئۇندۇرۇپ ئېلىشنىڭ غېمىدىن باشقىسى خىيالىغا كەلمىدى. كۆرۈنۈشتە ئۇلۇغ خانغا خىزمەت
قىلىپ، چىرىكلىرىنى بېقىپ، يۇرتتا تىنچلىق ئورنىتىپ بولغاندەك بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە دۆلەتنىڭ بىخ-
يىلتىزىنى كېسىپ قۇرۇتۇشقا سەۋەب بولدى. يەرلىك ياخشى كىشىلەر، بەگزادە ئېسىل ئادەملەرچە نېكە
چېقىپ، بولۇڭ-پۇچقاقلاردا قالدى. ئاچ پۇقرالارنى ئاتىسى بالا بىلەن، بالىنى ئانا بىلەن قويۇشتۇرماي، ئالـ
ۋاڭ-ياساق، باشقا ھېيدىدى. ئاچ پۇقرالارنىڭ چىدىغۇچىلىكى قالماي، پۇلىنىڭ ۋە جانىنىڭ ئاچچىـ
قىدىن تەگرىنىڭ دەرگاھىغا سېغىنىپ، كۆز ئىرىدىن قەتىرە-قەتىرە يېشىنى دەريا-دەريا ياش ئاققۇزدى. بۇنداق
ئاچچىق ياش، دۆلەت دەرەخىنىڭ يىلتىزىغا تەسىر قىلىپ، قۇرۇشىغا سەۋەب بولدى. ئۇنىڭ بىلەن ئۇزۇنغا
بارماي، كاتتا مانجۇ مەنسەپدارلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ھامىيلىرى زاۋال تېپىپ، ئۆزلىرى بىلەن يوقىلىدىغان
بولدى. مەۋلانە جالالىدىن رۇمىنىڭ ئېيتقانلىرى بويىچە، ئىسلامىيەتنىڭ ئاسلىغا قۇۋۋا بولالايدۇ.

مەسنەۋى

تا دىلى مەردى خۇدا نايەد بەدەرد

ھىچ مەردىرا خۇدا رەسۋا نىكەرد(1)

دىگەندەك، بىرەر دىلى ئاگا، ھەپىلەتتە ئەمەس كىشىنىڭ سەھەر قوپۇپ قىلغان نالە ـ پەريادى، ئاھۇ ـ زارى ھەممىگە كۈچى يەتكۈچى رەھىمى، شەپقەتلىك ئۇلۇغ تەڭرىنىڭ دەرگاھىدا ئىجابەت بولغان بولۇشى مۇمكىن. پۈتۈن ئالەمنىڭ تەڭرىسى ئۆز كۈچ قۇدرىتى بىلەن "پادىشالىق تاجىنى خالىغان كىشىنىڭ بېشىغا قويىدۇ. خالىسا ئېلىۋېتىدۇ" دېگەن ئايەتنىڭ مەزمۇنى بويىچە ئۆزىگە خاس سۈپىتىنى ئاشكارا قىلىۋالىقتىن، بۇ موغۇلىستان شەھەرلىرى نام ـ نىشانسىز مۇسۇلمان ۋە تۈركىلەرنىڭ قولىغا ئۆتكەن بولۇشى مۇمكىن.

توختالغۇسى يوق، ۋاپاسىز پەلەك، ئۆزىنىڭ رەڭۋازلىقىنى ئىشقا سېلىپ، ھەممىشە بىر گۇرۇھ كىشىلەرنى پەس ۋە خار قىلسا، يەنە بىر گۇرۇھ خەلقنى ئۈستۈن ۋە ئېزىز قىلىدۇ. ئاقىل ۋە دانا كىشىلەر بۇنداق ئاجايىپ ئىشلاردىن تەجرىبە ھاسىل قىلىپ، چوڭقۇر نەزەرلىرى بىلەن قاراپ، ئىبرەت ئېلىپ، ئىزىلگۈچىلەرنىڭ كۆز يېشىدىن ئېھتىيات قىلىپ، ئاجىز، بىچارىلەرنىڭ ھال ـ ئەھۋالىغا يېتىپ، ئادالەت بىلەن ئىش قىلسا ئۇلۇغ تەڭرى ئۇنداق كىشىلەرگە كاتتا ئەجرى بېرىدۇ. كىشىلەرمۇ چىرايلىق نام، ياخشى سۈپەت بىلەن ماختايدۇ. "ئادىللىق بىلەن قىلىنغان بىر سائەتلىك ئىش، پۈتۈن ئىنسان ۋە جىنلارنىڭ قىلغان ئىبادىتىدىن ئۈستۈن تۇرىدۇ". بۇ ئايەتنىڭ مەزمۇنىغا مۇۋاپىق ئىبادەتنىڭ مۇشۇنداق ئۇلۇغ، كاتتا ساۋابىغا پەقەت پادىشا، ھاكىم، يۇرت چوڭلىرىلا مۇيەسسەر بولالايدۇ. باشقىلارنىڭ مۇيەسسەر بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. ئۇلۇغ تەڭرىم، ئۆز قۇدرىتىنىڭ بىلەن پادىشا، ھاكىم، يۇرت چوڭلىرىغا ئىنساپ ئاتا قىلىپ، ئۇلارنىڭ يۈزىگە ئادالەتنىڭ ئىشىگىنى ئېچىپ، زۇلۇمنىڭ دەرۋازىسىنى ياپقىن. ئىككى ئالەم پەيغەمبىرىنىڭ ھەققى ھۆرمىتى ئۈچۈن ئامىن.

(داۋامى بار)

نەشرگە تەييارلىغۇچى: مەھەممەت زۇنۇن سىدىق.

(1) كىشىنىڭ دىلى بۇزۇق بولمىسىلا، تەڭرى رەسۋا قىلمايدۇ.

غازى ۋە ئۇنىڭ غەزەللىرى توغرىسىدا

ئابدىرېھىم ئىسمايىل

يېقىندا ئىسمى نامەلۇم بولغان بىر قوليازما كىتابتىن « غازى »تەخەللۇسلۇق بىر شائىرنىڭ 21 پارچە شېئىرىنى كۆرۈپ چىقىشقا مۇيەسسەر بولدۇم . بۇ شېئىرلار قەدىمقى شەرقنىڭ دىۋان تۈزۈش ئەنئەنىسىگە ئاساسەن ئالپاۋىت تەرتىۋى بويىچە ۋاراقلا ئېلىنىپ " ت " تاۋۇشى بىلەن قاپىيەلىنىدىغان غەزەللەردە توختاپ قالغان . شېئىرلارنىڭ ھەرپ تەرتىۋى بويىچە كۆچۈرۈلگەنلىكىگە قارىغاندا،غازى شېئىرلىرىنىڭ ئەسلىدە مۇكەممەل بىر دىۋان ئىكەنلىكىنى قىياس قىلىش مۇمكىن . قولىيازما ـ خەت ـ ئىملا جەھەتتىنمۇ توغرا ، شۇنداق چىرايلىق ، نەپىس بولۇپ ، ئۇنى ئۆز دەۋرىدىكى خەتتاتلىق سەنئىتىنىڭ ئۈلگىسى، دەپ قاراشقا بولىدۇ .

ئاپتورغا كەلسەك ، غەزەللەرنىڭ باش ـ ئاخىرى بولمىغانلىقتىن شائىرنىڭ ئەسلى ئىسمىنىڭ كىملىكى ، قاچان ياشىغانلىقىنى ئېنىق بىلگىلى بولمىدى . لېكىن ئۇنىڭ تۈركى شېئىرلارغا خۇشتار ئىكەنلىكىنى ئىزھار قىلغان بېيىتلىرىدىن ۋە خوتەن دەشتىسىنى تىلغا ئېلىپ سىپىلىشتۇرما قىلىشتىن قارىغاندا، ئۇيغۇر شائىرى ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇرىدۇ .

غازى غەزەللىرىدە ئىپادىلەنگەن ئوي ـ پىكىرنىڭ چوڭقۇرلۇقى ، ھېسسىياتىنىڭ قىزغىنلىقى ، تىلىنىڭ گۈزەل ، نەپىس بولۇشىدەك ئالاھىدىلىكلىرىدىن بىز شائىرقەلىمىنىڭ خېلىلا پىشىپ يېتىلگەن كامالەت ئىگىسى ئىكەنلىكىنى كۆرەلەيمىز .

غازى غەزەللىرىنىڭ ئومۇمى تېمىسى ۋەتەنپەرۋەرلىك ، خەلقپەرۋەرلىك، دوستلۇق ، مۇھەببەت قاتارلىق تەرەپلەرگە بېغىشلانغان بولۇپ،شائىر ئۇنى ئەجايىپ تەرەپتىن ئىزاھلاپ ئۆزىنىڭ بۇ جەھەتتىكى ئىلغار قاراشلىرىنى بايان قىلىدۇ .

1 ـ غەزەل :

غازىيا ئەسىرى ھۆسنىڭ ۋە ئاھى سەردۇداغى دىل
تەختى دارا ، تاجى جەمشىد ، خىسرو ۋە جەمدۇر ماڭا

Altunoq

دەپ يېزىپ، ئۆزىنىڭ تۇرغان جايىدا كەمبەغەللىك ، غەم - مۇشەققەتتە ياشىسىمۇ ، بۇنى قەدىمقى ئىران پادىشالىرىدىن دارانىڭ تەختى ، جەمشىدنىڭ تاجى ، كەيخىسراۋنىڭ يىققان بايلىقىدىن ۋە شان - شەۋكىتىدىن ئەلا كۆرىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، يۈكسەك ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنى ئىزھار قىلسا

8 - غەزىلىدە :

ھىجرى دەردىنى خۇدا كۆرسەتمىسۇن، مۇشكۇل ئىرور،
قان يۇتۇپ، مېھنەت چېكىپ، ئۆلمەكلىك ئاساندۇر ماڭا.

دېگەن مىسرالار ئارقىلىق، ۋەتەنىدىن - سۆيگەن ياردىن ئايرىلماسلىق ئىرادىسىنى بىلدۈرىدۇ .

18 - غەزىلىدە :

باغ ئارا شەمشاد ئەيلەر دەئۋي - يۇ، ئازادەلىق،
بەردى قول قۇل بولغىلى سەرۋى خارامانىڭ كۆرۈپ.

بۇ مىسرالاردا شائىر شەمشات ۋە سەرۋى دەرەخلىرىنىڭ قامىتى بىلەن يار مەھبۇبىنىڭ سىياقىنى سېلىشتۇرما قىلىپ، ۋاپادارلىق ، چىن مۇھەببەتكە بولغان چوڭقۇر ھېسسىياتىنى ئىپادىلەيدۇ .

تېپىلغان 21 پارچە غازى غەزىلىنىڭ توققۇزى تۈركى (ئۇيغۇر تىلى) بىلەن ، ئون ئىككىسى پارس تىلى بىلەن يېزىلغان بولۇپ ، كاتىپ ئىككى خىل تىلدا يېزىلغان بۇ شېئىرلارنى ئارىلاش كۆچۈرگەن . شائىرنىڭ شېئىرنى تۈركى تىلىدىلا ياخشى يېزىپ قالماي ، پارس تىلىدىمۇ ياخشى يازالايدىغانلىقىدىن ئىبارەت بۇ پاكىت — ئۇنىڭ ئۆز دەۋرىدە بىلىم ۋە تەرجىمە ئىشلىرىدا يېتىشكەن، قابىلىيەتلىك ئالىم ۋە شائىر ئىكەنلىكىدىن گۇۋالىق بېرىدۇ .

ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىيات تارىخىدا نامى ھازىرغىچە مەلۇم بولماي كەلگەن بۇ شائىرنىڭ ئاز بولسىمۇ بىر قىسىم شېئىرلىرىنىڭ تېپىلىشى ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىيات غەزىنىسىگە قوشۇلغان مۇھىم بايلىق ھېساپلىنىدۇ . شائىرنىڭ بۇنىڭدىن باشقا ئەسەرلىرى ئامما ئىچىدە ساقلىنىپ قالغان بولۇشى مۇمكىن . بۇنى تېپىپ يورۇقلۇققا چىقىرىش ئۈچۈن تىرىشىش ھەر بىر ۋىجدان ئىگىسىنىڭ بۇرچى ، ئەلۋەتتە .

مەن قولۇمدىكى قولىيازما كىتابتىن شائىر غازىنىڭ پارس تىلىدىكى غەزەللىرىنى قالدۇرۇپ ، تۈركى تىلىدىكى شېئىرلىرىدىن يەتتىسىنى كۆپچۈلۈكنىڭ دىققىتىگە ھاۋالە قىلدىم . نەشرگە تەييارلاش جەريانىدا سەھۋى - خاتالىقلار كۆرۈلگەن بولسا ، كۆپچۈلۈكنىڭ تۈزىتىپ كىتىشىنى ئۈمىت قىلىمەن .

غەزەللەر

غازى

5 - غەزەل

كېچە - كۈندۈز دەرد يارى غۇسسە مەھرەمدۇر ماڭا،
پۇرقىتىڭدىن سۇبھى ئىشرەت ، شام ماتەمدۇر ماڭا.

سايە ئەپكەندۇر ھومايى ئىشق كۈن - تۈن باشىمە،
بولسە تا بىر ئۇستىخان شاھلىق مۇسەللەمدۇر ماڭا.

ئەتىمگىل كاپۇر ئىلە زەخمىم ئىلاجىم ئەي تەبىب،
چوخ مۇشەققەتلەر ئىلە ئالماس مەرھەمدۇر ماڭا.

نالە ئۇلسام دائىما ئەھلى خىرەدنىڭ سەخىرىسى،
دائىما بىر كۆڭلۈ ئاتلىغ تەلبە ھەمدەمدۇر ماڭا.

قىسمىتىم جامۇ شارابى ئەيشدىن ئېرمىش تەھا،
لېك مەملۇ ھەر قايان يۇزكاسەئى غەمدۇر ماڭا.

غازىيا ئەسكى ھىسىر ۋە ئاھى سەردۇ داغى دىل،
تەختى دارا ، تاجى جەمشىد، خىسرۇ ۋە جەمدۇر ماڭا.

— ‹0› —

6 - غەزەل

ساقىيا بولدى گۈل ئەييامى كىتۇرگىل سەھبا،
كىم ھاۋامۇ ئىتدىلۇ، گۇلشەن ئېرور روھ ئەفزا.

غۇنچە خەندانۇ ، چەمەن سەبزە ، بۇلۇت قەترەفشان،
بەزمە ئەسبابىنى تۈز ، بۇلبۇل ئىلە نەغمە سەرا.

بولسا گەر بىر دىلبىرى سەيخارۇ بىر گۇشە باغ.
بەگۈزىمىز ھەر ئىلە بىر دەۋرى خۇدا شاھىد ئاڭا.

مۇندىن ئارتۇق نە ئىمىش ھەشمە تۇدەۋلەت ئاڭا كىم،
ئاۋۋالا بىر مۇترە بۇ بىر جامى لەبالەب مانا.

كۆزنى يۇمۇپ ، مەستە ئۆلۈپ ، نازۇ بىرلە قەۋۋەلى،
تۇركى ئەشئارلار ئوقۇبان چالسا قەۋزى ۋادىلا.

بادە ئىچمەكتىن ئۇشۇلكىم بۇ مەھەل تەۋبە قىلۇر ،
بىخەبەر غولى ئىرور ، ئادەم ئەمەستۇر ئەسلا.

غازىنى مەستۇ كۆرۈپ، يارى ئىلە زاھىدى ھەم،
ئەيلەدى مەيغە كىرۇ سەبەبئى دەستار راۋا.

— ‹0› —

8 ـ غەزەل

گۇل يۈزۈڭسىز ئەي پەرى روباغ زىنداندۇر ماڭا،
يۈرەكىمدىن غۇنچىلەر بىر دەستە پەيكاندۇر ماڭا.

خەستە كۆڭلۈمنىڭ ئىلاجىنى قىلا ئالمايدۇ ھىچ،
شەربەتى لەئلى لەبىڭ ئەي شوخى دەرماندۇر ماڭا.

گەر جاھان دەرجىنى مەملۇ ئەيلەسەم ئىرمەس ئەجەب،
ئىشقىدىن ھەردەم يىغشىم بىر دوررى غەلتاندۇر ماڭا.

شاھى مەن غەم مۇلكىنە ئاستىمدا ئەسكى بورىيا،
مەسنەدى كەيخىسرو ۋە تەختى سۇلايماندۇر ماڭا.

مەھرو نەخلىن ئاسرىدىم كۆڭلۈمدە كۆز ياشىم ئىلە،
ھاسىلى دەردۇ بالا ۋە ئاھۇ ـ ئەپغاندۇر ماڭا.

ھىجىر دەردىنى خۇدا كۆرسەتمىسۇن مۇشكۇل ئىرۇر،
نان يۇتۇپ ، مىھنەت چېكىپ ، ئۇلماغلىق ئاساندۇر ماڭا.

غازىيا مىھنەت ئىلە جەۋرۇ ـ جاپاسىن مەن چېكىپ،
ئۆزگىلەر كۆرسە ۋاپا رەھمىنى ئارماندۇر ماڭا.

— ‹0› —

9 ـ غەزەل

ئۆتتى ئۆمرۈم ئەرزى ھالىم قىلمىدىم پاش ئالدىدا،
ئەرزى ـ ھال ئېتكاچ زامان ئۆلكى ئىدىم كاش ئالدىدا،

قان يۇتۇپ ، مېھنەت چېكىپ ، غۇربەتتە ئۆلگەن ياخشىراق،
بىناۋالىق بىرلە يۈرگۈنچە قېرىنداش ئالدىدا.

داغى قويدۇڭ جانىمە جانىمغە داغى بىسىرنى قوي،
بىر دەرەم بولسە تالاشۇر ئىككى قەللاش ئالدىدا.

كۆز كىرەك بولسا سازاۋارۇ تاماشايى يۈزۈڭ،
قانچە بولغاي جىلۋىگەر خۇرشىدى خەپپاش ئالدىدا.

كەتتى ئۆزىدىن كۆڭلۈمە ئۆرتەندى جانىم رەشكىدىن،
كۆرۈپ ئۇل بى مېھرىنى بىر نەچچە ئو باش ئالدىدا.

قەدىردان غازىنى كۆركىم بىگۇنا كۆزدىن سېلىپ،
مەھرەم ئەتمىش شوم رەقىبىڭ ئۇل قارا تاش ئالدىدا.

— <0> —

10 ـ غەزەل

ئاشىق ئولدى كۆڭۈل ئەيشوخ دۇئا بار ساڭا،
ناز قىل نازكى جانا ياراشۇر ناز ساڭا.

كۆزۈڭ ئۆلتۈردى مىنى لەئلى لەبىڭ تىرگۈزدى،
سەن مەسىھايى زامان بۇ دەۋر ئەئجاز ساڭا.

ئوخشەدىڭ بويۇڭنى شەمشادنى ئەقىل ئەھلى زەكىل،
راست بىر قۇل ئىرور ئەي سەرۋ سەرەپراز ساڭا.

مىكرۇ ۋە پەن بىرلە مىنى سەندىن ئايرىماككا بولۇپ،
بولدىلەر يار بۇ كۈن بىر نەچچە غەمماز ساڭا.

نەدىبان تىگلا مادىڭ پەندىمى ئاشىق بولدۇڭ،
ئەي كۆڭۈل چەرخى سىتەم دەرت ئىرۇر ئاز ساڭا.

ئاسىردى سىرغىمىڭ كۆڭلىمدە غازى ئەپسۇس،
ئول ماھقا يەتتى ۋە پاش ئەيلىمىدى راز ساڭا.

— <0> —

14 ـ غەزەل

غەم ئىلىغا پادىشا مەن ئاھى ئەيسەردۇر ماڭا،
كۆلبەم ئىچرە بورىيا تەختى ئىسكەندەردۇر ماڭا.

سوبھى رۇخسارىدا شامۇ زۇلفى كۆرگەچ تىن بىرى،
بىخەۋەرمەن كېچە يۇ ـ كۈندۈز باراۋەردۇر ماڭا.

ئىشق ۋادىسىدا بىر بىمارۇ ، غەفىمارىمەن،
مەپرىشىم خارى مۇغەيلان خارە بەستەردۇر ماڭا.

ئاھى چەكسەم ساچىلۇر ھەريان كۆزۈمدىن دۇررى ئەشك،
گەنج باد ئاۋەر بۇ دەريادىن مۇيەسسەردۇر ماڭا.

گۈل يۈزۈڭسىز باغ ئارا كىرسەم تاماشا قىلغىلى،
غۇنچىلار پەيكان ۋە سەۋسەن بەرگى خەنجەردۇر ماڭا.

تا ئېلىپ مەن شەككەرى لەئلى لەبىڭدىن چاشنى،
ئاچچىغ سۆزلىدىڭ قەندى مۇكەررەردۇر ماڭا.

يوقتۇر ئەي غازى بۇگۈن ئىشقىدا غەمناك بولغىنىم،
كىم ئەزەلدىن خۇبلەر جەۋدى مۇقەددەردۇر ماڭا.

ـ (0) ـ

18 ـ غەزەل

قان يۇتار گۈلشەندە گۈل رۇخسار تاباندىك كۆرۈپ،
غۇنچەسىنى پاك ئېتەر گۈلبەرگى خەندانىڭ كۆرۈپ.

كاكۇلىڭدىن چوخ ئۇراردى لاپ مۇشكى دەشت چىن،
جەمئى قىلدى خاتىرىن زۇلفى پەرىشانىڭ كۆرۈپ.

باغ ئارا شەمشاد ئەيلەر دەئۋى يۇ ئازادەلىغ،
بەردى قۇل بولغىلى سەرۋى خارامانىڭ كۆرۈپ.

يەتتىلەر شەرمەندىلىغدىن ئۇلغىلى خىزرى مەسىھ،
سەبىز خەتتۇ لەئلى جان بەخش سۇ خەندانىڭ كۆرۈپ.

Altun0q

ئۇلكى ھەركۈنجدا يۈزھارۇتى دائىم سەرىنگۈن،
قالدى ھەيران بابىلى پاھى زەنەخدانىڭ كۆرۈپ.

قاچتى زاھىد كۈشەئى مىھرا بەيۈز ئەفسۇن ئىلە،
نەرگەس ئاتلىغ تەركى شوخى نا مۇسۇلمانىڭ كۆرۈپ.

ۋامىقۇ، پەرھات ئاشىقلىقتا تەھسىن قىلدىلەر،
غازىئى مەجنۇنۇ بى پەرۋانى ھەيرانىڭ كۆرۈپ.

غۇسسە — غەم
مەھرەم — يېقىن، ئۇلپەت
پۇرقەت — ئايرىلىش، جۇدالىق
ئىشرەت — ئىچىپ چىقىش
سايە ئەيكەن — سايا تاشلىغان، پانا بولغان
مۇسەللەم — تاپشۇرۇلغان ھوقۇق
كاپۇر — پۇراق چاچىدىغان بىر خىل ماددا
ئەھلى خىرەد — ئېقىل ئىگىلىرى
مەسخىرە — مەسخىرە
كاسە — قاچا، جام
ھەمسىر — ئورۇن
ئاھى سەرد — سوغاق ئاھ
دارا، جەمشىت، خىسراۋ — قەدىمقى ئىران پادىشالىرى
گۈل ئەييامى — گۈل پەسلى
ھەمدەمان — ياران، دوستلار
روھ ئەفزا — جان ئاۋۇتقۇچى، جان ھوزۇرلاندۇرغۇچى
بولۇت قەترەفشان — يامغۇرلىق بۇلۇتى
نەغمە سەرا — نەغمە ئاۋازى
كۈشە — بۇلۇڭ، خالى جاي
فىردەۋس — جەننەتتىكى بىر تۈرى
قەۋۋەلى — ناخشا ئوقۇغۇچى.
ھەشەمەتۇ دولەت — يۇقۇرى دولەت، ئالى دولەت
قەۋزى ۋادى — ئامالقىشلىرى ساز نوتىلىرى
غول — ئىزدەتقۇ.
پەرى رۇ — پەرى يۈز
پەيكان — يا ئوقى
خەستە — ئاجىز
دەرىجەنى — مەرتىۋىسىنى
دۇررى غەلتان — يۇمۇلانغان گوھەر
سەنەد — يۆلەندىغان جاي، پاناھجاي.
نەخىل — دەرەخت
كاشى — كاشكى
بى ناۋا — بوغلۇم، غاراپ
ھەردەم — ئۈزۈل
قەلەمشى — قالدۇن — خۇسۇسى سېرىدەكى
خۇرشىد — قۇياش

خەپپاش — شەپەرەڭ
ئوباش — ئەسكى، يامان
باز — يەنە
مىسھا — تىرىلدۈرگۈچى
مەۋجى ئەنبىباز — زاماننى سۈندۈرغۇچى، بۇيسۇندۇرغۇچى.
سەرەپراز — باش كۆتەرگەن.
غەمماز — چېقىمچى
چەرخى سىتەم — دەۋر زۇلۇمى
ماھ — ئاي
ئەپسەر — بىكار، بىھۇدە
مەپرشەم — كۆرپەم
دۇررى ئەشلەك — ياش ئۇنچىسى
كۆلبەم — ئۆيۈم، كەپەم
شام زۇلفى — قاراچاچ
چاشنى — تېتىق، تەمىنى.
مۇكەررەر — تەكرار، پۈتمەس
خارمۇ غەيلان — يانتاق تىكەنى
بەستەر — كۆرپە، كىرلىك
ئاۋەر — كەلتۈرۈش
خۇبلەر — ياخشىلار
جەۋزى مۇقەددەر — تەقدىر قىلىنغان زۇلۇم.
تابان — نۇرلۇق، يورۇق.
چاك ئەتەر — پارىقىلار
خەندان — خۇشلۇقلار
مۇشلىك — ئىپار
دەشتى چىن — خوتەن دەشتى
زۇلفى پەرشان — چېچىلغان چاچ
زەنەخ — زىناق
دەئۋى يۈز ئازادىلىق — كەلگۈشادىلىقنى دەلىل قىلىش.
سۇخەندان — سۆزمەن
كۈنج — بۇلۇڭ
ھارۇت — ھالاكەتلەرنىڭ بىر خىلى
سەرنىگۈن — بېشى تۆۋەن
پابەل چىلە — پايىل، ھەدەپ مۇقەددەس نەرسىدىن تۇرۇق.

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇرېھىم ئىسمايىل

تەزكىرە خوجا مۇھەممەت شېرىپ بۈزرۈكۋار

مۇھەممەت سىدىق زەلىلى

مۇھەررىردىن: «تەزكىرە خوجا مۇھەممەت شېرىپ بۈزرۈكۋار»— 17 ـ ئەسىر-نىڭ ئاخىرى، 18 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا يەكەندە ئۆتكەن مەشھۇر ئۇيغۇر شائىرى، مۇھەممەت سىدىق زەلىلى (1674 ـ 1750 ـ يىللار) يازغان «ھەزرىتى ھەتپە مۇھەممەدان بۈزرۈكۋار»، «تەزكىرە چىلتەن»، «سەپەر نامە» قاتاردىكى تۆت چوڭ داستانىنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇ ھىجرىيە 1155 ـ يىلى (مىلادى 1744 ـ يىلى) **يېزىلغان**. شائىر 770 بېيىت، 1540 مىسرا ھەجىمىگە ئىگە بۇ ئېپىك خاراكتېرلىك تارىخى داستانىدا سەئىدىيە خانلىقىنىڭ شەيخۇلئىسلامى، سەئىدخان، ئابدىرىشىتخانلارنىڭ پىر ئۇستازى، تارىخى شەخس خوجا مۇھەممەت شېرىپنىڭ تارىخى ۋە ھايات پائالىيەتلىرىگە دائىر ۋاقەلىكلەرنى بايان قىلىش ئارقىلىق يەكەن سەئىدىيە خانلىقىنى ھۆرمەت بىلەن ئەسكە ئالىدۇ ھەمدە بۇ خانلىقنى ۋەيرانچىلىققا ئۇچراتقان خوجىلار مۇكۆمرانلىقىنى ئۈستىدىن شىكايەت قىلىپ، ئۆزىنىڭ خوجىلارغا بولغان غەزەپ ـ نەپرىتى ۋە نارازىلىقىنى بىلدۈردۇ.

داستان ھازىر يەكەن شەھىرىنىڭ غەربىي شىمالىدىكى "ھەزرىتى پىر" مازارلىقىغا كۆمۈلگەن، "ھەزرىتى پىر" نامى بىلەن مەشھۇر بولغان خوجا مۇھەممەت شېرىپنىڭ تا-رىخى شەخسىنىڭ ھايات پائالىيىتىنى ئاددىي تىل، يەڭگىل شېئىرى ۋەزىن ئارقىلىق راۋان، ئۆبرازلىق شەكىلدە ئىپادىلەپ بەرگەنلىكى بىلەن ئەدەبىيات تارىخىمىزدىكى تەزكىرە ئە-دەبىياتىنىڭ ياخشى نەمۇنىسى بولۇشتىن سىرت، شۇنداقلا يەنە سەئىدىيە خانلىقى ۋە ئۇنىڭ يولباشچىلىرىغا دائىر مۇھىم تارىخى پاكىتلارنى ئەكس ئەتتۈرگەنلىكى بىلەن ئۇ

تارىخ تەتقىقاتىمىز ئۈچۈن كەمدىن ـ كەم تېپىلىدىغان قىممەتلىك پايدىلىنىش ماتېرىيالى بولالىشىدا شەك يوق. بىراق ئۇنىڭ مەزمۇنىدا دىنىي پۇراق بىرقەدەر قويۇق تۇس ئالغان بولۇپ، ئۇ داستانىنىڭ باشلىنىشىغا ئالاقىدار بولغان كىرىش قىسمى بىلەن تارىخىي شەخس خوجا مۇھەممەت شېرىپقا بەرگەن باھا، كۆز قاراشلاردا ئېنىق گەۋدىلىنىدۇ. داستاندا مۇنداق پاسسىپ ئامىللارنىڭ ئورۇن ئېلىشى بىرىنچىدىن ئەدەبىيات تارىخىمىزدىكى تىرادىتسىيەلىك ئەنئەنە بىلەن مۇناسىۋەتلىك، ئىككىنچىدىن، شائىر ياشىغان دەۋردە جەمئىيەت كەيپىياتىدا بىر قەدەر ئومۇملاشقان تەسەۋۋۇپچىلىق ئېقىمىنىڭ تەسىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك، ئۈچىنچىدىن شائىرنىڭ ئىدىيىسىدە بىر مەزگىل ھۆكۈمران ئورۇندا تۇرغان دىنىي نىجاتلىق ئىزدەش ئىدىيىسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ ئۇنىڭ ھەممىسى داستانىنىڭ شەكلىگە تەئەللۇق ئامىلدۇر ئەلۋەتتە.

يېقىندا پارتىيە مەركىزى كومىتېتى ئىزى ئۆچۈپ، يوقۇلۇپ كېتىش ئالدىدا تۇرغان ئازسانلىق مىللەتلەرنىڭ قەدىمقى كىتابلىرىنى قۇتقۇزۇۋېلىش يۈزىسىدىن ئارقا ـ ئارقىدىن ھۆججەت چۈشۈرۈپ، ئۇنى يىغىش ـ رەتلەش، نەشر قىلىش خىزمىتىنى ئورۇنلاشتۇردى. بىز پارتىيە مەركىزى كومىتېتىنىڭ سەممىي غەمخورلىقى ۋە قىزغىن مەدەتكارلىقى ئارقىسىدا شائىر مۇھەممەت سىدىق زەلىلى يازغان، سۈزۈك (مەمتىمىن توختىنىياز) نەشرگە تەييارلىغان قەدىمقى كىتاب «تەزكىرە خوجا مۇھەممەت شېرىپ بۈزرۈكۋار» نى ئەينى تېكىستى بىلەن بېسىپ، جامائەتچىلىككە تەقدىم قىلدۇق.

بېسىشتىن مەقسەت ـــ مەدەنىي مىراسلارغا تەنقىدىي ئاساستا ۋارىسلىق قىلىش، يەنى شاكىلىنى تاشلىۋېتىپ مېغىزىنى قوبۇل قىلىش، كونىدىن يېڭىنى يارىتىش، شۇ ئارقىلىق سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش ۋە مۇستەھكەملەشتىن ئىبارەت. پىپەنلىك ۋارىسلىق قىلىش ئۈچۈن كىتابنىڭ ئەسلى تېكىستى قولىمىزدا ئەينەن بولۇشى ۋە ئۇ جامائەتچىلىك بىلەن يۈزكۆرۈشۈشى كېرەك. ئۇنداق بولمىغاندا يۇقۇرقى مەقسەتكە يەتكىلى بولمايدۇ. شۇڭا يولداشلارنىڭ بۇ كىتابتىن يۇقۇرقى مەقسەتتە پايدىلىنىشىنى ئۈمىت قىلىمىز.

ئى خۇدايا ئەكرەمول ئەكرەم جود:
جۇملەئى ماۋجودغا بەردىڭ ۋۇجود.
گەنجى پىنھان ئىردىڭ ئولكىم بىرۇ بار،
ئەيلىدىڭ ئاخىر ئۆزۈڭنى ئاشكار.
تاپتى سەندىن زىننەتى كۇرسى ۋەئەرش،
يارلىغىڭدا ئەرشىدىن تاتەھتى پەرش.

سەندىن ئولدى ھەم خازانى ھەم باھار
سەندىن ئۆلدى مەستو ـ كۆڭگۈ ھوشيار.
قىش كۈنى دەرىيانى قىلدىڭ شىشە پوش،
بىر ئاۋۇچ تۇپراقتىن يۈز ئەھلى ھوش.
ئاسمانى، ئەرزۇ ـ بىرۇ ئاپتاب،
ئايەرىنەش بەھرىدىن گويا ھاباب.

شەمئى نۇرانى ئۆزرە دۇر ئەيلەدىڭ،
روھى ئالەمنى مۇنەۋۋەر ئەيلەدىڭ.
خەلق قىلدىڭ ھەممەئى دىۋە، پەرى،
ئەيلەدىڭ ھەر قەۋمى ئۆز پەيغەمبەرى.

نەئت ھەزرىتى رەسول سەللاللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم

سەرۋەرى، سەر دەپتەرى پەيغەمبەران،
ھەزرىتى پەيغەمبەرى ئاخىر زامان.
ساھىبى مىراجو - نەئتى مەنقەبەت،
ئاسمانى - ئاپتابى مەرىپەت.
چەكتى شەيتان خىلىنىڭ ئەينى غەمىل.
ھەم ئانا ئىدە يۈرۈپتۇر جەبرائىل،
كۆپۈر ئىلىگە كۆرگۆزوبان مۆجىزات.
سۇندۇرۇب لاتو - مانات سۆيى مانات،
ساچتى ئىمان گەۋھەرىنى سەرھازار.
ئۇممەتى ئىچرە خوسوسەن چاريار.

مەنقەبەت چاھاريار رەزىيالاھۇ ئەنھو

ھەزرىتى بۇبەكرۇ، سىدىقو، ئۆمەر،
نائىبى بەرھەق ۋە لىيۇبەھروبەر.
بەئدە ئوسمان زەھى ئالى جاناب،
ھەيبىتى ھەقدىن ئىدىلەر مىسلى ئاب.
يارتورتىنچى ھەدىۋى زولپىقار،
شاھى مەردان ھەيدەرى دۇلدۇل سۇۋار.
جان بىلەن ئەيتۇر زەلىلى سۇبھو شام.
ھەر بىرىگە مىڭ ۇرۇدى، مىڭ سالام.

دەر زامان تەزكىرە كىتابەت قىلدۇرغۇچى ۋە قىلغۇچىلارنىڭ سۈپەتلىرى

ساقىيا شىرىن زابانى ياركەند،
جامى مەي تۇتقىن بۆگۈن تەبئىم بەلەند.
شوخلۇقتىن ئەندەكى پەرۋاز ئېتەي،
ھايۇ - ھويو ئەيلەبان ئاغاز ئېتەي.
ئادەم ئارامىدا بەلكىم مورو - مار،
يۇرت ئەمەنىيەت مەھەللى نەۋ باھار.
دەۋرى - دەۋرى ھەزرىتى خامۇش غوجام،
زىنەتى ئىسلام - ئىقلىمى ئەجەم.
بۇ موغۇلىستان ئولەرگە چاھار باغ،
دىن سارايىغا يورۇتتۇلەر چىراغ.
كېچە - كۈندۈز بولۇپ مەئنىي دە غەرق،
قويدىلەر ياخشى يامان ئادەمگە پەرق.
كۆرگۈزۈپ كەشپى - كارامەتلەر بەسى.
ھەزرىتى مەخدوم ئەئزەم نەۋرىسى،
مۇستاپانىڭ مەسنەدىدە بەر قارار.
خوجا ئىپساقو ۋەلى دىن يادىگار،
زۇلمە - تۇربەتنى بى بونياد ئېتىپ،
ئاجىزو - مىسكىننى ئەدلو- داد ئېتىپ.
تىكتىلەر ئىسلام ئىچىندە بارگا،
زاھىرو - باتىن ئىرولەر پادىشاھ.

نەچچە كۈن تەخت ئۈزرە بولغايلەر ھايات،
يا رۇسۇلۇللا مەھەللى ئىلتىپات.
ئاستانىدا مورىدى كەمتەردىن.
ھەم مۇسۇلمان قەۋمى ھەم غالدان ھەزىن.

شاھىدا گۈلگۈن قابايى غۇنچەلەب،
تۇتىسىدىك ساغىر تۇتۇپتۇر نىم شەب.
مەي پەرەستان بۇ كىيچە ھوشيار ئەمەس.
ھەم موغەننى ئۇيقۇدىن بىدار ئەمەس.

بەھرۇلئەنساب ، شەجەرە توسسادات ، نەسەب نامەئى ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت شېرىپ قۇددوس سۇرە ھو ئەزىزەھمەتوللاھى ئەلەيھى

مەن بايان ئەيلەي بۇ پىرنىڭ ئەسلىنى،
يىگىرمە ئىككىنچى ھەمە باباسىنى.
ئىپتىدا ئول سەرۋەرى خاتەم نەبى،
پاتىمە زوھرادۇر ئول پەرزەنتلىرى.
پاتىمەنىڭ ئوغلىدۇر - ئىمام-ھۆسەيىن،
بۇ ھەسەيىننىڭ ئوغلىدۇر - زەينولئابىدىن.
مەھەممەت باقىدۇر ئىمام ئوغلانلىرى،
جەئپىرى سادىق ئىمام پەرزەنتلىرى.
بۇ ئىمام پەرزەنتىدۇر كازىم مۇسا،
بولدىلەر غۇنچەلىرى مۇسا - رىزا.
ئوغلى ئەردىكىم ئىمام مۇھەممەت تەقى،
بۇ ئىمام پەرزەنتىنىڭ نامى نەقى.
ئىمام مۇھەممەت ھەممەنۇل ئەسكىرى،

ئىدىبىلەر كىم بۇ ئىمام دىلبەنلىرى.
تالىپ ئابدۇللا ئەئراج پەرزەنتلىرى،
ئوغلى ئەردىكىم ئابدۇللا ئەپزەللىرى .
سەيىد ئابدۇللا ئەئراج نەبىرەسى،
سەيىدشا ھۆسەيىن پەرزەندىسى.
سەيىدشا ھۆسەيىن دىلبەنلىرى.
سەيىدئا جالالىدىن ئوغلانلىرى
سەيىد باھاۋىدىن پەرزەنتلىرى.
سەيىد ئابدۇللا دىلبەنلىرى.
سەيىد ئەبەيدۇللا پەرزەندىدۇر،
سەيىد مىر ئەشرەب ئوغلانىدۇر.
سەيىد خوجا پازىل ئېرۇر،
خوجا مۇھەممەت شېرىپ پىرى ئېرۇر.

ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت شېرىپپىر قۇددۇس سىررەھ ئەزىزنەمئەزىكىرلىرى

ئى مۇسۇلمانلەر ئىچۈك تەدبىر ئېتەي.
زىكرىدىن مەھەممەت شېرىپ ئېتەي.
خوجانىڭ پەيزى - پۇتۇنى ئام ئېرۇر.
مەنزىلى - مەئۋالدى سايرام ئېرۇر.
يەتتە ياشتا ئەردىلەر بوزرۇكۋار.
بى پەدەر قالدىلەر ئانىدا خار - زار
بىر نەچچە كۈن بۇ يېتىملىكتە چىداپ،
خىزمىتى ۋالىدە ئەيلەپ بى ھېساپ.
ھېچ تەقسىر ئەتمەيىن خىزمەت قىلىپ.

خىزمىتى ۋالىدە نى دۆۋلەت بىلىپ.
خوجانى مەكتەپكە ئىلتىپ بەردىلەر.
خەرج ئەيلەرگە يوق ئېردى سىمىزەر.
چەرخ ئىگىرىپ - يىپ ساتىبان ۋالىدە.
خوجا مەكتەپكە ئوقۇبان ئۆز ھالىدە.
يەتمە پەشەنبە - ئەگەر پەشەنبىلىك.
بۇ مۇشەققەت بىرلە سىز غۇردى بىلىك.
ياشلىرى ئونغا يەتتى بى پەدەر.
ۋالىدە قالماي ئۆلەر ھەم ئۆلدىلەر.

AltunOq

تەئسىزىيەتتىن كۆزلىرى گىريان بولۇپ.
قالدىلەر سايرامدا سەرگەردان بولۇپ.
دەردى بىرلەن ئولتۇرۇپ لەيلى ناھار.
يىغلار ئەردى كىچە ـ كۈندۈز نەۋباھار.
شەربەتى كەلدى ئىشكىدىن ناگھان،
كۆردىلەر نۇرانىيە مەردى كالان.
جىلۋە ئەيلەپ نۇرھەق رۇخساردىن،
دانە ـ دانە دور تۆكۈپ گوپتاردىن.
ئەيتتى ئى پەرزەند غاپىل بولماغىل،
پەشەئى ئاجىز بولۇپ پىل بولماغىل.
تەگرى كۆز بەردى، قۇلاق بەردى ساڭا،
بەھرى بەردىۋو ـ بولاق بەردى ساڭا.

قاشۇ ـ كىرپىك، ئاياغۇ ـ قول بىرىپ،
مۇندا كەلتۇردى ئەدەمدىن يول بىرىپ.
ئەزبىرايىي بەندەلىك قىلماق ئۈچۈن،
ئۆز قىلىبان بىزگە ئۆرگەتەك ئۈچۈن.
كۆز يۇمۇپ ئاچقۇنچە ئايا ئۆمرى بار،
جۇملە نامە كى مەنزىلى دارىلقارار.
ھىچ كىشى ئۆز ئالدىدىن بولماس كىشى،
تۆشىمگىنچە ئەۋلىيالەرگە ئىشى
بەس، سەمەر قەندىكى دۆرلەر ئاندا بار،
ھەم مۇراداڭ بار كۈشايش لەر ناپار.
ئەيتىبان بۇ سۆزلەردىن مەردى كالان.
بولدى ئولدەمدە پەرى يەڭلىغ ناھان.

ھەزرىتى بۇزرۇكۋارنىڭ ئانىلىرى چۈشلىرىدە بىشارەت بەرگىنى

خوجا بۇكىچە تۈنەپ ئولتۇردىلەر،
جەزبەدىن تەگدى ئەجەپ ۋەقتى سەھەر.
سۇبىھى سادىقتىن بۇرۇن مادەرلىرى،
چۈشلىرىدە ئەيتتىلەر كەلگىن بىرى.
ھەرنە ئول مەردى كالان ئەيدى ساڭا،
تاڭلىتىن گويا كى جان بەردى ساڭا.
تەربىيەت تاپقۇڭدۇر ئاخىر غەيبدىن،
پەيزى بولغاي ۋاھىدى لارەيبدىن.
ھەردەمى تازە تاھارەت ئەيلىگىن،
دىن سارايىنى ئىمارەت ئەيلىگىن.
پىرى كامىلدۇر ئۇشۇل مەردى كالان،

ھەرنە ئول ئەيتتى قىلغىن راۋان.
بىزلەرنىڭ ئەرۋاھىمىز ھەم ياردۇر،
يار ياۋەر ئەۋۋەلەن جەبباردۇر.
قوپ سەپەر قىلغىن مۇبارەك دۆرسەپەر.
ئۈچرىغاي بىركۈن ساڭا سايىپ نەزەر.
بۇ بىشارەت بىلەن ئويغاندى خوجا،
سۇبھى ئىدىكىم ھوجرىدا ياندى خوجا.
تۆشەئى ئالغان كۈلبار ئالدىلەر،
ھەرنە جابدۇقى سەپەر بار ئالدىلەر.
ھەققى ھەمسايە ياربىان خوشلاشىپ.
يۇردىلەر ئەل قالدى ئۇندا يىغلىشىپ.

ھەزرىتى بۇزرۇكۋار بۇ بىشارەت بىلەن سەمەرقەندگە بارغانلىرى

نەچچە كۈندىن سوڭ سەمەرقەند باردىلەر،
يۈزلىرى ئابىلە تەيلەپ ھاردىلەر.
شەردىلەر دەرۋازەدىن سوبى چىقىپ.
كۆزلىرىنىڭ ياشىدىن جۇيى چىقىپ.
ۋەقتى شام خەلق ئۆيلەرگە كىتىپ،

ھەم دۇككانلەرنىڭ ئىشكىن بىكىتىپ.
ئوتتۇز ئىشكى مۇرچەكەردىن بوقى ئىشى.
خوجا ئەيتتىلەر بۇ غەرىبنىڭ ئىشى.
قايدا قونغايەن قاراڭغۇدا بىرىپ.
ھەم مۇساپىر ھەم يىتىم ھەم غىرىپ.

بۇ تەپەككۇردا پەرىشان ئەردىلەر،
بىلمەيىن ھىچ يەرنى ھەيران قالدىلەر.
ھەرتەرەپتىن شەھنە پەرياد ئەيلىدى،
پىتنەئى غەۋغانى بۇنياد ئەيلىدى.
ئەيتتى شەھەر ئىچىدە مۇساپىر تۇرماغىل،
رەستەئى بازارىدە ئولتۇرماغىل.
ۋەرنە زىندانغا چۇشەرسەن دوزۋار،
دوزدەپ ئەيلەيلەر تاڭلا سەڭگى سار.
قورقۇبان خوجا ئەسەسدىن قاچتىلەر،
مەسچىت ئۇچراشتى ئىشكىن ئاچتىلەر.
كىردىلەر مەسچىتكە ئەيلەپ ئىزتىراپ،
ئارقالىرىدىن ھەم مۇئەززىنمۇ ماراپ.
كەلدىلەر ئەيتتى نىچۇك دەرۋىشسەن،
مۇندا ياتماق خوپ ئەمەس بى رىشسەن.
ھەرنىمەرسەڭ بولسا بەرگىن ئىلتايىن،
سود ئەتەس ئوغرى ئالغاندىن كىيىن.
يايوقار مەسچىت ئىچىدىن بىر بىيسات،
قالمىغاي بۇرادەر سەندە ياخشى ئات.
ئوشبۇ سۆزدىن بولدىلەر بى ئاپتاپ.
ئىلىكىگە بەردىلەر كۇلبار، كىتاپ.
قوپتى مەسچىتنىڭ ئىشىكىن ئەتتى ئول،
قالدىلەر يالغۇز ئۆيىگە كەتتى ئول.
كىچە تاڭ ئاتقۇنچە تائەت قىلدىلەر،
گاھى ناماز گاھى تىلاۋەت قىلدىلەر.
سۇبھى سادىق بولدى ئەزىم ئەيتتى شام،
ھازىر بولدىلەر مۇئەززىن ھەم ئىمام.
بەس ئادا ئەيلەپ ناماز بامداد،
جەمئەت تارقاپ چىقىپ كەتتى چۇباد.
تىز - تىز باقىپ ئىمامى بى تەمىز،
ئەيتتى ئىسىزپى قايەردىن كەلدىڭىز.
خوجا ئەيتتىلەركى مەن سايىرامىدىن،
بى ھۇدە سۆز سوردىمابى ئارامىدىن.
ئىلىم ئۆگەنمەك ئۇچۇن مەن بى قارار،
تەۋرىنۇرجان جىسىم ئاراسماپ ۋار.
ئەيتتىلەر موللامۇئەززىن ئى سوپى،
مەدرىسە بار ئاخۇنى تۆرپە سەخى.
بىل بىنا قىلغان ئىرۇر مىرزا ئۇلۇغ،
يۇرت ئاتاسى، ساھىبى كارنايۇ - تۇغ.
بارسىڭىز ئۇندا مۇساپىردۇر دىگەي،
ھوجرا بەرگەي، ياخشى پەرۋا ئەيلىگەي.
گاھى - گاھى كەلسىڭىز بىزنى سوراپ،
يەتكۇرۇرمىز ئالدىڭىزغە نانۇ - ئاب.
مۇنچە ئىلمى - مۇنچە پەزلىنى بىلىپ،
كەتتى تەكلىپى سەمەر قەندى قىلىپ.
خوجا ئول ھىندا قىلىبان ئىزتىراپ.
يۇردى ئاخۇننىڭ ئوتاغىنى سوراپ،
ئاخىرى بى ئاشىنا-ۋە بى دەرەم،
ئىستەي - ئىستەي تاپتىلەر ئاخۇننى ھەم.
كۆردى ئاخۇن بىر يىگىتتۇ - ھەق پەرەست
زاھىرى، باتىن مۇھەببەت بىرلە مەس.
غاپىل ئادەم ئەرمەس ئول ئەھلى ھوزۇر،
چەھرەسىدىن نۇرھەق ئەيلەرزۇ ھور.
ماساۋادىن خوجا پارىغ بولدىلەر،
ھوجرائى خالى بار ئىردى بەردىلەر.
يوق ئىدى سەرپ ئەتكىلى ئەسۋابى ئۆي،
شەمئى ئورنىدا ئىدى مەھتابى ئۆي.
تاپمىدىلەر بىر بىساتى لاجەرەم،
بورىياسى كوھنا بولدىيۇ بەھەم.
بىر سۇنۇق ئىبرىق بىرخىشتى پۇچۇق،
دەستە جورغىسى ئىبرىقنىڭ ئۇچۇق.
خەرجى ئەيلەرگە يوق ئەردى سىمو، زەر،
ئولتۇرۇبان خوجا يىغلار ئىردىلەر.
كۇندۇزى ئىلىم ئۆگىنىپ ئاللا مەدىن.
كىچە تەكرارى قىيامەت نامىدىن.
گاھى ئىستىغراق ئىچىدە مەس بولۇپ،
زەھدۇ تەقۋا بىرلە ھەمدەم غەرق بولۇپ.
ھالىدىن ئەرمەس ئىدى شاھۇ - گاداي،
ئىلىم ئۆرگەندىكى مۇنداق بىلۇ - ئاي.
ھىچ نىمەرسە يوق ئىدى قاللاچ ئىدى،
خوجا ئۇن تورت كىچە كۇندۇز ئاچ ئىدى.

ھەزرىتى بۈزرۈكۋارنى بىر سودىگەرنىڭ خاتۇنى چۈشىدە كۆرۈپ غايىبانە مۇخلىس بولغىنى

كىچە نىمشەپ ئەردىلەر كىم لاجەرەم،
بىر كىشى قاقتىلەر ئىشىكنى دەمبەدەم.
ئاچتىلەر ئىشىكنى ئۇشبۇجىن،
كۆردىلەركى بىر دىدەكى پاكىزەدىن.
ھوجرىگە كىردى سالامى ئەيلىدى،
ھەم بىبى سىدىن پايامى ئەيلىدى.
ئەيتتى بىبىم ئۆزلەرىنى چۈش كۆرۈپ،
كەلگۈسى خىزمەتلىرىگە ئۈلگۈرۈپ.
غايىبانە مۇخلىس بولدىلەر موردى،
بەس دۇئالىرىدىن ھەم ئەيلەپ ئۈمىد.
بۇ دىدەكىنىڭ ئىلگىدە بارداستۇرخان،
بىر سۇغۇدا چۈچىرە، بىر دەستە نان.
خوجانىڭ ئالدىدە ئىلتىپ قويدى ئول،
ھەم بۇلەر تويدىلەر ھەم تويدى ئول.
قالغىنىنى خوجائى ساھىپ نەزەر،
نامرادۇ، كەمبەغەلگە بەردىلەر.

كەتتى دىدەك خوشلۇشۇپ بەئىداز تائام،
بىبىسى بولدى كىنىزەك ھەم غولام.
ئالتە كۈندە يەتتە كۈندە بۇ دىدەك،
كەلتورۇبان مىۋەئى، نانو - نەمەك.
گاھدىدەك كەلمەس ئىدى بىر نەچچە كۈن
ئاچ يۈرەر ئىردى خوجا تۈن، ۋەكۈن.
گاھئاشپەزلىكتە ئاشتىن بوي ئىلىپ،
نەپسى ئەژدەرھاسىنى يەرگە چىلىپ.
بورىيازەت بىرلە تاپتىلەر كامال،
ھاسىل ئەيلەپ ئىلمو ھالو ئىلمو قال.
ئىلىم بابىدا چۈدەريا بولدىلەر،
زاھرۇ - باتىن مۇسەپپا بولدىلەر.
ھەم پەتىلەر راست ئەيلەپ ھەم چىراغ،
رۇشەن ئەيلەرگە كىشى يوقدۇر ئاياغ.
تەربىيەت ئەيلەرگە بىر پىرى كىرەك،
پىرى پۈر پەيزى جاھان گىرى كىرەك.

توقسان توققۇز مىڭ ماشايىخلارنىڭ سەرۋەرى سۇلتان خوجا ئەھمەد ياسىوي، سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان غازى ئۆزلىرىنى زاھىر قىلىپ بىشارەت بەرگىنى

نەچچە يىلدىن سۆڭ ئىدى ۋاقتى تومۇز،
مەدرىسە خالى ئىدىكى نىسپى روز.
موللالەر سەھراسىرى چىققان ئىدى.
خوجا يالغۇز ئولتۇرۇپ گىريان ئىدى،
كەلدى بىر ئاتلىق تاۋۇشى ناگىھان،
پەيكىر قىلدىلەر، نېچۈك ئاتلىق دېيان.
تاشقىرىدىن قىچقىرىپ ئەيتۇر بىرەۋ،
يىل - ئاي غەم مىھنەت ئىلگىدە گورەۋ.

تاقەتو - سەبرۇ تەھەممۇلغا ھىرىپ،
مۇندا چىقتى خوجائى موللا شىرىپ،
ھالىتى رۇبەردى بۇ ئاۋازدىن،
بەس خەبەر ئالماقنى ساھىپ رازدىن.
چىقتىلەرىنى كوردىلەر بۈزرۈكۋار،
نۇرھىشى ئاندا ئىككى ئاتلىق شەھسىۋار.
بىر قارا قاشقا ساۋارە ئەۋلىيا،
بەللىرىدە تەركەشۇ، تەركەش دىيا

ھەم قارا خوپتان كىيىپ ئالتۇن كەمەر،
ھەم مۇبارەك باشلىرىدە تاجۇزەر.
سەلتەنەت مەيدانىدە ئالىي نىشان،
يۈزلىرىدە نۇر ھەق پەرتەۋ پىشان.
بىرلەرىنىڭ ئاتلىرى ئەردى قارا،
ئۇشبۇ تەرزلىك يوق ئىدى يىلقى ئارا.
تۇم قارا رەڭگى سىبەن ئەردى ئاق،
سۈرەتىدىن چۈن قۇنچاقى ئىراق.
ئۆزرەسىدە ئەلۋىلىيايى ئولتۇرۇپ،
مەدرىسە سەھنىدە بىر يەكلىمغ تۇرۇپ.
ئىشىرىشۇر ھەيبەتلىرىدىن ماھومېھرى،
باشلىرىدىن ئايلىنۇر دەۋرى سىپەھر.
چەھرىدىن پەيدا ئېرور نۇرى خۇدا،
بويلىرىدىن كەلدى بويى مۇستاپا.
خوجا تەزىم بىرلە ئەيدىلەر سالام!
كۆزگە سۈرتۈبان ئىزاككۈيى لىجام.
ئول قارا قاشقا توپچاق مىنگەن ئەر،
ساھىبى شەمشەر تەركەش بىرلە نەر.
ئەيدىلەر – بۇ غەمدە غەمكىن بولماغىل
ئاخىرەت ئالدىدا دۇنيادۇر ئېغىل.
بولدى ئوتتۇز يىل بۇ يەردە بارىسىز،
ئەپسىنى تائەت بىلەن قىينارسىز.
يىاتـايىن ئوتتۇز يىل ئىچرە بىر كېچە،
چەھەر ئەيلەڭ ئىش ئۇشبۇدۇر ئۆلگىچە.
ھارماڭ، ئاچماڭ بۇ مۇشەققەت بىرلەسىز،
مۇنچە مېھنەت، مۇنچە كۆلپەت بىرلەسىز.
سىزدە بىر ئېبرەتۇ، خىشتۇ، بورىيا،
كۆڭلىڭىزدە قالمىدى بويى رىيا.
بىز ئىكوبلەن روھى ئالەم سەيىر ئېتىپ،
كۈن تۇغۇشتىن پىتىشغە يېتىپ.
تاپمىدۇق قابىلى سىزنىڭچە كىشى،
ئاپىنە ساپ ئەيلىگەن ئەركەك چىنى،
ئىلكىرى ئەلىداك ئېرەك مولا شېرىپ،
بارچە مەقبۇل، زىباۋۇ – زەرىپ،
ئەپسى شەرىدىن بولۇڭ ئەمدى ئەمەن،

بەس بۇ دەپ بەردىلەر بىر قۇرس چۈن.
خوجا پەريادئىلە قىلدىلەر سوئال،
سىزلەر كىملەر بولدىلەر ئى ئەھلىھال.
ئول قارا قاشقا توپچاقلىق جاۋان،
دېدىلەر بىل مەن سۇتۇقى بۇغراخان.
كاشغەر مۈلكىنى ئىسلام ئەيلىگەن،
دىن دىيارىنى سەرەنجام ئەيلىگەن.
مەنزىلىمدۇر قىبلە رويى كاشغەر،
سەرگۇ روھى غازىيانى بەھرۇ – بەر.
بىرلەرى ئەيدىكى بىزنى بىلمىسەڭ،
سۆرتىمىدىن مەردى پۇرھەيبەت دىسەڭ.
مەندۇرمەن سۇلتان ئەھمەد ياسەۋى،
ھەم كارامەت ھەم ۋىلايەتتە قەۋى.
رەھنەمونى ئەسىرمەن يوق غالىبىم،
بار ئېرۇر يۈز مىڭ ماشايىخ تالىبىم.
جۈملە ئەھلوللانىڭ دەھقانى مەن،
بارگاھى ئىشقىنىڭ سۇلتانى مەن.
كەل كۆزۈڭنى يۇم قولۇڭنى بەر ماڭا،
كۆزلىرىنى يۇمدى قول بەردى خوجا.
باز ئۇن ئەلدى كۆزۈڭ ئاچقىن بۇ دەم،
ھەق يولىدا ساھىبى دەردۇ ئەلەم.
كۆز ئېچىبان كۆردىلەر بۇزرۇكۋار،
ھەر تەرەپتە دەشتۇ باياۋان – غۇبار.
دەشتە ئۇزرە ئىككى ئاتلىقى جاھان،
قولزەمى ۋەھدەتتە گويا كەشتە بان.
قارا قاشقا ئارغىماق مىنگەنلىرى،
ئەيدىلەر مولا شېرىپ كەلگىن بېرى.
گەر مېنى ئىستەرسەن يارغىل كاشغەر،
ئاينە دىل سەيقىلى ئەتسەڭ ئەگەر.
ۋە بولەرنى ئىستەسەڭ بى ئىختىيار،
تۇرمىغايسەن مۇندا تۇركىستانغا بار.
غايىپ بولدىلەر بۇ سۆزلەردىن كېيىن،
مىسكىن ئەنبەرگە تولۇپ روئى زەمىن.
ھېچ زى جاندىن يوق ئەردى ئول زامان،
خوجا ئەردىيۇ زەمىنۇ – ئاسمان

يۇردلەر ئاندا ساراسىمە بولۇپ،
كۆزلىرى ياش ئورنىدا قانغا تولۇپ.
ئاخىر ئۈچ كۈندە سەمەرقەند باردىلەر،
ھوجرە ئىلىككى كەنجىنى ئاختاردىلەر.
مەھەپپو، كىرلىبار بىر نەچچە كىتاب،
بورىيا ۋە خىشتىن، ئىبرىق خاراب.
چىقمادى دۇنيالىقتىن بىر دەرەم،
روزىگارى ئۆتكۈزۈبان لاجەرەم.
تاكى جابدۇقى سەپەر قىلغاي ئۇلار،
ھىچ نەرسە تاپماي يوق ئىدى باقسا ئەگەر.
تەشنە ۋە ئاچ — غەرىبۇ ناتىۋان،
ھوجرا ئىچىرە ئولتۇرۇبان ناگىھان.

ھەزرەتى بۇزرۇكۋار سەپەر جابدۇقىغا ھەيران بولغانلەردا ئولسۇدىگەر - نىلك خاتۇنى دەدىگەندىن نىيازمەنلىك ئىبەرتىپ دۇئا تىلىگىنى

كۆردىلەركىم ئىلگىرى كەلگەن دىدەك،
بىر تەبەق ئاشۇ، سەرۇپايى كىيرەك.
ئەردى بىر ھەميانىدا بەش يۈز تەڭگە پۇل،
كەلتۈرۈپ قويدى، دىدى بىز پارچە قۇل.
بەندىلىك ئىيپاتى بى بى مۇھتەرەم،
پاتىمە ئۇممەت ئىبەتىپ ئى باكەرەم.
قىلدىلەر ئەزرى نوزولىغا دۇئا،
ئەيلىبان ھاسىل تامامى مۇددىئا.
ئادەميانە سەروپا كەيدىلەر،
ھەمدى رەببىلئالەمىن كەلتۈردىلەر.
ھەمدى رەببىلئالەمىن ئەيلەپ خوجا
سەجدەئى بوسى زەمىن ئەيلەپ خوجا
ئاندىلەر بىر مەركىبى بازاردىن،
يۈكلەتككە رەختىنى ئەتتاردىن.
قالمىنىنى ئەلگە بەردىلەر تامام،
نى مۇئەززىن قالدى نى مىللا ئىمام.
دەۋر ئۇرۇبان ئەھلى سەھرا ۋە شەھەر،
مەجلىسى ئالى قىلىپ ئولتۇردىلەر.
بەزى ئادەم ئەزبىراھى ئىتتىميان،
مۇشكۇلاتنى تىلىبان دەرمىيان.
ئەييۇھەنناس دىبان بەھس ئەيلىدى،
كىمدۇ بۇ مۇشكۇلنى ھەل قىلغاي دىدى.
باش كۆتۈرۈپ خوجائى ئالى جاناپ،
بەردىلەر بىر بەھسگە مىڭ بىر جاۋاپ.
پىشلى بىرلە قوۋۋلىنى ئەيلەپ دۇرۇست،
قىلدىلەر ئاللامەلەر ھەرپىنى سۇست.
ئاپىرىن - يۈز ئاپىرىن دىپ ئالىمان،
ھەيرەت ئىچرە قالدىلەر مەردى كالان.
ئىشتىياقى ئەيلىبان خۇبان شەھەر،
ھەم ئەمىران يەتتىلەر ھەم خان شەھەر.
خەلقنى تاشلاپ بۇ يەردە بى قارار،
قايدا بارغايلەر ئايا بۇزرۇكۋار.
خوجا ئۆزرە ئەيلەپ بارىنى قىلدى شاد،
ھېچكىم قالمىدى قىلماي خەيرى باد.
سەپسە سەپ ئادەم قالدى يىغلاپ ئۇلۇسسول
يۈردىلەر خوجا يولۇقتى ئىككى يول.

ھەزرەتى بۇزرۇكۋار سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان غازى پادىشاھىم تەرەپلەرىگە كوڭلى مايىل بولۇپ، كاشغەرگە بارغانلىرى

يەكرى قىلدىلەر ماڭا ھادى راھ،
قارا قاشقا ئارغۇماغىنى ئەۋلىيا.
تەربىيەت قىلغان پەقىرنى ئۇل ئەزىز،
ئىشقىلىك مەيدانىدا شەھسۋارى تىز،
مىندىلەر ھەر كەس ئۆزە بەھۇددىبان.
سەيرى ئىتىپ دەشتۇ باياۋانىنى بايان.

نەچچە شەھەر نەچچە سەھرادىن ئۆتۈپ،
نەچچە نەھرى، نەچچە دەريادىن ئۆتۈپ.
تارتىبان يۈز جەبرى يۈز رەنجى سەپەر،
يەتتىلەر ئاخىر بى مۈلكى كاشىغەر.
كىردىلەر شەھەر ئىچرە ۋەقتى شام ئىدى.
كېچە يىۈرگەن ئادەم بەدنام ئىدى.
شەھنە ئالغايمۇ دىبان خۇرجىن خەر،
بىر سارايغا يېتىبان تۈشتىلەر.
ئەرتىسىگە سۈردىلەر ئەلدىن قايان،
مەشھەدى سۇلتان سۇتۇقى بۇغراخان.
ئېيتتىلەركىم مەشھەدى سۇلتان پاك،
چاھار باغىدۇر بىر ئاز ئەنجىر تاك.
چۈش بىلەن يەتكەيلەر ھالا بارسىلەر
لەنگەرۇـ لەنگەرچى بازدۇر ھارسەلەر.
كىردىلەر يول ئۆزرە ئەيلەپ ئىز تىراپ،
يەتتىلەر ئاتوشقا تۈش بىرلە سوراپ.

ھەزرىتى بۇزرۇكۋار ئالتىن ئاتۇشـقا بېرىپ، باي ئەھمەدنىڭ ئۆيىگە چۈشـۈپ، بەتەراز ئەتتاران كۆندىزى سەير قىلىپ، كېچىلىرى بايدىن يوشۇرۇن ھەزرىتى سۇلتانىنىڭ تەۋەججوھلىرىدە بولغىنى

باي بار ئەردى ئۆيىگە چۈشتىلەر،
باغلىبان قويدىلەر ئۇۋۇر ئۆزرە خەر.
ئەيتتىلەر ئى باي ئۆيىڭىز سايىدادۇر،
مەر قەدى سۇلتانى ئالەم قايىدادۇر.
كۆڭلىدە ئەيدى بۇ سوپى يا گاداي،
كۆرسۈتىبان ياندى بىر تاشلىقنى باي.
خوجا ئۈچ كۈن مۇتتەسىل ئەيلەپ پىنھان،
ئولتۇرۇپ تاشلىقتا تاپماي ئابۇـ نان.
زارـ زار يىغلار ئىدى ۋەقتى سەھەر،
ھەزرىتى سۇلتان نامايەن بولدىلەر.
ئەيتتىلەر ھارماڭ كىلىڭ سىز ئىلگىرى،
كوھۇسارى جەزبەنىڭ شىرۇ نەرى.
خوپ رىيازەت چەكتىڭىز مەردانەۋار،
ئەۋلىيا خىلى بۇ خىزمەتتىن تاپار.
بىزنى ئىزلەپ كەلدىڭىز خوپ كەلدىڭىز،
تەربىيەت قىلغانىمىزنى بىلدىڭىز.
مۇندا نى دەپ ئولتۇرۇپسىز بى قارار،
كۆڭلىڭىز ئەندىشە ئىچرە شورى بار.
ئەيدىلەر شاھا مۇبارەك قەبرىڭىز،
ئاۋاپ ئېتىبان كەلدى بوبى سەبرىڭىز.
تاپمادىم ئۈچ كۈن ئۆتۈپ ھەيراندۇرمەن،
ئىشتىياقىڭ ئىچرە سەرگەرداندۇرمەن.
شاھ ئەيدىلەركى ئى موللا شىرىپ،
بارچە غەم مەقبۇل ۋەزىبا ۋەزىرىپ.
خوجا بىر نەچچە قەدەم ھەمرا ئىدى،
ھەر نە تەلقىن قىلدىلەر ئاگاھ ئىدى.
مەخسەدىنى خوجا ئەرز ئەتمەك ھامان.
ھەزرىتى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان.
مەنزىلىم بۇ يەردە دەپ كۆرسەتتىلەر،
كۆزلىرىدىن غايىپ بولۇبان كەتتىلەر.
خوجا يىغلاپ ياندىلەر بىخود بولۇپ،
بادە يەڭلىغ مەۋجىدىن خۇمغا تولۇپ.
رەختى بار ئېردى بارىنى ئالدىلەر،
دەۋر ئۇرۇبان ئۆزنى يولغا سالدىلەر.
تارتىبان گاھ ئىززەتو گاھ خارلىق،
ئەيلىبان ئاخشامغىچە ئەتتارلىق.
كېچە باي ھويلاسى ئىچرە ياتىبان،
باي ئوغلانلىرىنى ئۇخلاتىبان.
نىم شەب بولغان مەھەل بۇراھبەر،
مەرقەدى سۇلتاندا ھازىر ئەردىلەر.
مەستۇ ـ مۇستەغرەق بولۇپ پىرى رىشاد
ھەزرىتى سۇلتان بىلەن تابامداد.

باي بەد گومان خوجا شەبدارنىڭ ئارقالىرىدىنماراپ يارغىنى، بۇ شەك-كاكنىڭ بائىسىدىن ھەزرىتى سۇلتان سۇتۇق دەرغەزەپ بولۇپ، خوجانىمەك-كە تۇللاغا بۇيرىغىنى

بىر كېچە باي ئەيدى بۇ سۇپى ئەمەس،
ئوغرىمىكىن تۇتمىغاي نەگاھ ئەسەس.
يا قاراقچىدۇ خالايىقنى بۇلار،
يا ئىشەككە بەرگىنى ئاشلىق بولار.
بولمىسا تۈن كېچەلەر قايدا بارۇر،
كەنت يېقىن ئەرمەس بۇ ھويلا سايدا تۇرۇر
ئەمدى ئەلۋەتتە بۇ سوپىنى ماراي،
قايدا بارسا ئارقىسىدىن مەن باراي.
غاپىل ئەردى باي بۇلەر ئەسرارىدىن،
ھەزرىتى سۇلتان بۇزرۇكۋارىدىن.
بىر كېچە تۈن يېرىمى ئەردى ناگىھان
رەۋزەئى ئالىغە باردىلەر راۋان.
باي ئاستا قوپۇپ يۈردى ماراپ،
ئارقالىرىدىن يۈرۈپ يولغا قاراپ.
كۆردى سۇلتان تەربىيەتىغە باردىلەر،
نالە ۋە پەرياد ئېتىپ يالباردىلەر.
باي ھەم ئولتۇردى بىر يەردە مۈكۈپ،
ياشىنى يامغۇردەك يەرگە تۆكۈپ.
خوجا بۇ بايدىن ئىدىلەر بى خەبەر،
بار ۋۇجۇدى ئەركىچە ئەيلەپ ھەزەر.
قەھرى ئېتىپ بولدىلەر پەيدا ناگىھان،
ھەزرىتى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان.
ئەيدىلەر بىز مەھرەمى ئەسرار ئىدۇق،
سەھۋەنى گوياكى شەھباز ئەيلىدۇق.
بۇ نىچۈك ئېقىل، نىچۈك ئىدراكدۇر،
ھەم قەدەم بىگانە ۋە شەككاكدۇر.
ئارقىدىن غەممار كەلدى تۈيمىدىڭ
نەۋلىيالەرنىڭ ئىشىن ئاسان دىدىڭ
خوجا باقتى ئارقىسىغا ئالدىراپ،
ئولتۇرۇپتۇر باي بى مەنى قاراپ.
بايغا باقىپ خوجا پەرياد ئەيلىدى،
ھەم ئۆزۈڭگە ھەم ماڭا قىلدىڭ دىدى.
باي بۇ ئەسرارىدىن كەتتى قېچىپ،
سىينەسىگە تاش ئۇرار ئېردى ئاچىپ.
يىغلىبان خوجا مۇناجات ئەيلىدى،
داد ئەيلەپ ئەرز ھاجات ئەيلىدى.
دىدى ئى ساھىب قىرانى كاشغەر،
رەونەقى كانى دوكانى كاشغەر.
سەندىن بولدى مەۋجى دەريايى، ئولۇم
چىن - ماچىن مۈلكىدىن تا ھەددى رۇم.
شوھرىتىڭ پۇر شەھرى تۈركىستان ئارا،
ماجرا سالغان بۇ مۇغۇلىستان ئارا.
خوجا بۇ نەسرى ۋەلىنىڭ تالىبى،
ھەم ۋەلى يۇھەم سەرى خوانى نەبى.
شەۋقى مەيدانىدىن سەن شەمشىرى تېز،
كېچەلەر قەندىل قەبرىڭ شوئلە رىز.
سەن كەرەم بەخشى خاتا پوشى ھەمە،
مەن كەمىنە قۇلنى نۇمىد ئەيلىمە.
ئۆتتى مەندىن بى ئەدەد سەھۋە خاتا،
رەھمە ئەيلەپ قىل ماڭا لوتپى ئاتا.
كەلدى ئاۋازى بۇگۈن پەرۋاز قىل،
مەككە تۇللا تەۋپىغا ئاغاز قىل.
ئاشنا، نائاشنانىڭ پەرقى بار،
باتىنىمنىڭ روخسارىنى تۇتتى غۇبار.
ساپ بولمايدۇ بېرىپ ھەج قىلمىساڭ،
تېخى مېھنەت بىلەن تەننى تىلمىساڭ.
خوجا بۇ ئاۋازدىن بولدى خىجىل،
ياندىلەر باينىڭ ئۆيىگە مەنپە ئىل.

باي ئاباغلىرىنە باش قويدى كېلىپ.
ئاھ ئۇرۇبان دەردىمىرلە ئولتۇرۇپ،
بى خەبەر ئەردىم دەرىغا بىلمىدىم.
مەھزى بىر مولللا ۋەيا سوپى دىدىم.
بۇنى رەسۋالىقتۇرنى شەرمەندىلىك،
ھەددىدىن ئۆتتى جەرم قىلماي بەندىلىك.
خوجا بايغا ئەيدىلەر نى بى قارار.

ئەمدى جاروبكەشلىك ئەتكىل ئىختىيار.
كېچەلەردە ياتمايىن بىدار بول،
مەست غەپلەت بولمايىن ھۇشيار بول.
قىل تەۋەججۇھ رەۋزىدە تۈنى ۋەكۈنى،
تاساقا رەھبە ئەيلىگەيلەر بىر كۈنى.
بايغا بۇ سۆزلەرنى ئەيتىپ سەربەسەر،
تۈشەئى تالقانۇ كولبار ئالدىلەر.

ھەزرەتى بۇزرۇكۋار بەندەئى سۇرەتكە بېرىپ كەشتىدە ئۆلتۈرغانى

يۈز مۇشەققەتلەر بىلە نى دوستان.
نەچچە كۈندە يەتتىلەر ھىندۇستان.
گاھى ئاچ. گاھى زارو هاردىلەر.
بەندەئى سۇرەتكە ئاخىر باردىلەر،
ئولتۇرۇب بەندەر ئىچىدە بىر زامان.
كۆردىلەر كىم بەشيۈز ئاتلىق كارىۋان.
ئەزپەيى نى كەشتىگە كىرگەيلەر ھەمە.
ھەربىرىنداق كۆڭلىدە يۈز زەمزەمە.
يەتمىش ئىككى قەۋم ئەردى ھەم سەپەر،
جەم بولۇپ كەشتىگە بىر - بىر كىردىلەر.
ھەپتەئى كەشتە ئىچىدە كارۋان،
باردىلەر چىقىپ ناگاھ بوران.
ھەم قاراڭغۇ بولدى كۈندۈز كېچىدەك.
خەلق ھەيران بولدى تەرك ئەتتى ئەمەك.
مەۋج ئۇردى قەھرىدىن دەرىيايى شور،
ئەيلىدى مەۋجى دەۋران ئەيتتى غەزۇر.
باشى چىقاردى ھەر تەرەپلەردىن نەھەڭ.
تەشۋىشتە ھەم كەشتىبانى قىلدى تەڭ.
جۈملە پەرياد ئەيلىبان يىغلاشتىلەر.
جۇش ئۇرۇپ قاينار قازاندەك تاشتىلەر،
دوربەيدىن قېچقىردى غەۋغا سالمىغىل.
سالىما گىرداب ئىچىدە قالمىغىل،
كەشتى بۇردى جانىبى گىردابىغە،
تاقىلغىل مالۇ - بولۇڭنى ئابىغە.

بىر - بىرىڭگە ئەزرە بەرگىل بۇ زامان.
باتقۇزۇپ قويغىن سىتونى بادبان.
ئىش مەھەللىدىن ئۆتتۈپتۇر ھايى - ھاي،
قالغۇسىزدۇر كەشتە ئىچرە يىغلۇ - ۋاي.
تاشلىدىلەر قاپىلە ئەمۋالىنى،
سالدىلەر گەردەنلەرىگە غولنى.
تەۋبە قىلدىلەر تامامى كارۋان،
كۆزلەرىدىن تۆكتىلەر ھەسرەتتە قان.
ئاقىبەت گىرداپقا چۈشتى بۇ كېمە،
جان شىرىندىن كۆڭۈل ئۈزدى ھەمە.
كۆردىلەر ئەل يىغلىشىبان زارۇ - زار،
كۆشەئىدە ئولتۇرۇپ بۇزرۇكۋار.
ئۆرۈپە دەرۋىشكى ھەرگىز غەم يوق،
بول ئەجەب سەيياد لىكتىن سەيدى يوق.
تۆرۈپە تۇلئەبىندە كەشتىنى شاھال.
مىل ئىسكەندەرگە بەتكۈزدى نى ھال.
كۆردىلەركىم مىل ئىسكەندەر بەلەند،
ئۇستىخانى كوھىدىن مىلغ كەشتى يەتەر.
بورنا گىرداب ئىچرە قالغان كارۋان،
بەندى - بەندىدىن جۇداۋۇ ئۇستىخوان.
سەر ھازاران ھاجىلار قالغان ئىكەن،
روزىگارى مۇندا سەرگەردان ئىكەن.
قايسىزۇل ئەرۋاھىدىن بولغان ئەمەن،
جۈملە ئىلان ئەيتتىلەر جان ۋەھىمدىن.

كەشتى گىردابقا چۈشۈپ كارۋان ھەيران بولغاندا بىر ئوبۇشقا مىلى ئىسكەندەردىكى زەنجىردىن خەۋەر بەرگىنىنىڭ باياني

لىك كەشتىنىڭ ئىچىدە ئىنتىزار،
بىر ئوبۇشقا بار ئىدى سەكسەن ياشار.
قىچقىرىپ ئەيتتى قېرىنداشلار كېلىڭ،
بىر پۇرتەد قاشىغا ياشلار كېلىڭ.
بىر سۆزۈم بار ئەيتايىن بولسۇن ئايان،
تىڭلە ئەردىم قىلدى ئۇستازىمدىن بايان.
كىمكى گىرداب ئىچرە چۈشسە زىنھار،
مىلى ئىسكەندەردە بىر زەنجىر بار.
يۇقارىدە چىقسۇن ئول زەنجىر ئىلە.
چىققىلى بولماس يانا تەدبىر ئىلە.
خەلق ئاڭلاپ بىردىن بوكاروزار.
مىل ئەتراپىدە تۇردىلەر قاتار.
كۆپ كىشى سۇندى قولىنى يەتمىدى،
خەلق ئاراسىدىن بۇ غەۋغا كەتمىدى.
بىرسى ئەيتتى بۇ ئىشقا چارە يوق.
بىرسى ئەيتتى مەن كەبى ئاۋارە يوق.
نائۇمىت بولدى ھەممە بەرنا ۋە پىر،
كۆككە يەتتى ئاھۇ - ئەپغانۇ نەزىر.
خوجا قوپتى ئورنىدىن بىر جۇش ئۇرۇپ،
ساقى ئى بەر يانىدىن مەي نۇش بولۇپ.
ئوشبۇ ھالىدىن بىرىم ئاگاھ دەپ،
سىكرىدىلەر يانە بىسوللا دەپ.
قەھقە ئەيلەپ دەر چىنانچە كەبكى مەست،
تۇتتىلەر زەنجىردىن بۇ شەق پەرەست.
چىقتىلەر مىل ئۈستىگە ئول زامان،
نەرە ئەيتىپ خوجائى ساھىپ قىران.
ھەيبەتى بۇ نەرەدىن دەريايى شور،
تاشلىدى ساھىل يۈزىگە مارۇمۇر.
مىلى ئىسكەندەردە ئەندەك تۇردىلەر،
كۆزى ئىسكەندەر كۆرۈپ ئولتۇردىلەر.

تۆت تەرەپكە باقتىلەر دەريا راۋان،
بەر كۆرۈنمەيدۇ سۇ بارۇ ئاسمان.
مىل ئۈستىدە مۇسەللا ئوردىلەر،
كۆز يېشى بىرلە تاھارەت ئالدىلەر.
ھەم ناماز ئەيلەپ خۇداغا ھەم نىياز،
جەزبەدىن غەرقى جۇنۇن دەريايى ئاز.
يۈزلەرىنى ئەيلىدىلەر قىبلەروي،
كارۋان ئەھلىگە چۈشتى ھايۇ - ھۇي.
ئاھ دەپ تاشلاپ بۇ دەريا ئىچرەدۇد،
ئەھمەدى مۇختارغە ئەيلەپ دورۇد.
بەدە تەكبىرى بى ئاۋازى بەلەند،
ئەيدىلەر يۈز رۇكۇۋارنى ھۆشمەند.
تەبلە چۆبىنى ئىلكىگە ئالدىلەر،
كۆس ئىسكەندەرگە ناگا سالدىلەر.
بىر چېلىپ ئەردىلەر پەرياد ئەيلىدى،
سۇر ئىسراپىلنى بۇنياد ئەيلىدى.
جۇنبۇش ئەتتى ناگەھان دەريايى شور،
ئەژدەرھالەركە سېلىپ غەۋغا ۋە شور.
قىچقىرىشان جانۇۋەرلەر مىسلى زاغ،
ھەم بىلىقلارنىڭ كۆزىدىن چىقلى چىراغ.
ئول مەھەلدە ھالەتى پەيدا بولۇپ،
سۇقتىلەر ئىككىنچى بارە تەبلە كۆپ.
تەبلە چۆبنى ئۈچ مارتىبە سالدىلەر،
ھۇشىدىن كەتتىلەر تامامى جانىۋەر.
مەۋج ئۇرۇپ گىردابىدىن سۇ ئەلھەزەر،
ئۆرلىدى دەريا ئىچىدىن يەتتە گەز.
قانچە كىم دەريا سۈيى بولدى ئېگىز،
كەشتى سالىمىنىڭ ئۇقىدىن يۈردى تېز.
قوزغۇلۇپ يۈزىنىڭ نەھەڭگى ئەژدىھا،
خەلقنى گىردابىدىن قىلدى رىھا.

ئى دەرىخا ئۆز غەممىزنى يىدۇق،
خوجانىڭ قەدىرلىرىنى بىلمىدۇق.

كىم قىلۇر بۇ مۇنچە مۇشكۇللەرنى ھەل،
ئۆزلىرى مىل ئۆزرە تەنھا چىقتىلەر.

خەلق گەردابىدىن چىقىپ خوجائى بۇزرۇكۋار مىل ئۈستىدە يالغۇز قالىپ مۇناجات بىدەرگاھى قازىيەل ھاجات قىلغانلىرى

ئەل كىتىبان خوجائى ساھىپ نەزەر،
مىلنىڭ ئۈستىدە يالغۇز قالدىلەر.
ناتاۋانۇ زارۇ ھەيرانۇ غىرىپ،
زار - زار يىغلار ئىدىلەر سارغىيىپ.
ئەزىمرايى شىددەتى تۇغيانى دەرد،
جان مىسكىندىن چىقارىب ئاھى سەرد.
باش يالاڭ ئەيلەب ياقانى چاك ئىتىب،

ماسىۋەللادىن كۆڭۈلنى پاك ئىتىپ.
ماتەم ئەھلىدەك قىلىپ ئاھۇ پىغان،
كۆز تىكىدان ھەم بەسۇيى ئاسمان.
سەربە سەجدە قويدىلەر ھاجات ئۈچۈن،
جەزبەدىن كۆڭلىدە پۇر ھالات ئۈچۈن.
ئول مۇناجاتىكى قىلدىلەر بۇدور،
ئەرز ھاجاتىكى قىلدىلەر بۇدور.

مۇناجات بىدەرگاھى قازىيەل ھاجات

خالىقا پەرۋەردىگارا پاك سەن.
ساھىبى ئىدراكى خاكى پاك سەن،
بولمىسا ئەمرىڭ چۈشەرمۇ بى ھىجاب،
ئاسماندىن يەرگە ئەكسى ئاپتاپ.
يارلىغىڭ بىرلە راۋاندۇر بەھرىلەر،
ھەر تەرەپتە جۇيبارو نەھرىلەر.
رەھمىتىڭ دەرياسىدىن دۇر مۇنچە مەۋج،
ھەم پەرىشتىلەر سانا خاند پەۋج-پەۋج.
ئاينى قىلدىڭ مەشئەلى رويى زەمىن،
ھەم مۇقەررەپ ئەيلەپ ئەسھابى ئىمىن.

ئەبرە گەر چەندىكى ياشنى تۆكەر،
قەترەئى يامغۇردىن سەن با خەبەر.
سەن تەجەللى ئەيلىدىڭ ھوسنى قەمەر،
سەن موھەييا ئەيلىدىڭ تۈرلۈك سەمەر.
جۇملەئى رىڭگو - باياۋان قانچەدۇر،
قانچە كاپىر بار مۇسۇلمان قانچەدۇر.
ئاشكارادۇر ساڭا پىنھان ئەمەس،
رەھمى شەپقەت قىل ماڭا پەرياد رەس.
باش كۆتەردى سەجدىدىن يىغلار ئىدى
سىنەسى گوياكى ئاتەش پار ئىدى.

خوجا بۇزرۇكۋارنىڭ مۇناجاتلىرى تامام بولماي ئەردى، پىرلىرى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان غازى مىل ئىسكەندەردىن نىجات بەرگىنى

ئات تاۋۇشى كەلدى ھەر يان باقتىلەر،
كۆس ئىسكەندەرنى قورقۇپ قاقتىلەر.

نى كۆرەرلەر خوجائى بۇزرۇكۋار،
بىر قارا قاشقا توپچاقىقا سۇۋار.

AltunOq

سەكرىتىپان ئاتنى ئول ئەر چىمەن،
هەر قەدەمئادەمچە دەريادىن بەلەند.
چاك چىقىرىپ سۇ يۇزىدىن ناگىهان،
هەزرىتى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان.
ئاتلىرى دەريا ئۈزە كەلدى بەرى،
هەم ۋەلىيۇ غازىلەرنىڭ سەرۋەرى،
دىدىلەر ئەۋۋەلقى كۆرگەن شاھ مەن،
باتىنىڭدا هەرنە بار ئاگاھ مەن.
قورقما مەندىن تەربىيەت ئەيلەي ساڭا،
يۇم كۆزۈڭنى - يۇ، قولۇڭنى بەر ماڭا.
كۆزلىرىنى يۇمدىلەر قول سۇندىلەر،
ئاتقە مىنگەشتۈردىلەر ئول راھبەر.
باز ئان كەلدى كۆز ئاچ سەھرانى كور،
قالدى گىردابى لىبى دەريايى شور.
كۆز ئاچىپان كوردىلەر بۇزرۇكۋار،
هەزرىتى سۇلتان ئاتئويناپ تۇرار،
قوللەرىدە جىلۋەئى ئەڭگۇشتەرىن،
ئال دىبان بەردىلەر بىر قەرس چىۋدىن.
ئەيلەر قىرىق كۈنگىچە بۇ يەردە تۇر،
ئاڭلىغايسەن بولغاي ئەسرارى زوهور.
تىنمايىن قىرىق كون ئىچىدە هىچ سەن،
جەم ئېتىپ ئەيماقى قەۋمىڭنە رىش سەن.
تودە - تودە ئەيلەبان قويغىن بۇگۈن.
قوتقارورغە نەچچە بەختى سەرنەگۇن.
تاڭلا يەتكەيلەر جەمئى كارۋان.
تارتىبان بىر - بىر ئۇلەرنى ئال بۇيان.
سەن بۇ يەردە تۇردىبان كۆركەتتىلەر،
كۆزلىرىدىن غايىب بولۇپ كەتتىلەر.
خوجا ئارغامچا يېشىپ جەم ئەيلىدى،
كارۋان كەلگەندە لازىمدۇر دىدى.
يىغدىلەر ئارغامچا ئەلدىن بى شۇمار،
كارۋان يەتكەيمۇكىن دەپ ئىنتىزار.

تاڭلاسى ئاش ۋاقتى بولدى ناگىهان،
يەتتى كەشتى بىرلە بەشيۈز كارۋان.
ئون بىرلە ئەيتۇر ئىدى ئەركەك چىشى،
بارمۇكىن دەريا لە بىدە هىچ كىشى.
بىزنى بۇندىن ئەيلىگەي ئازاد ئول،
يەئىنى دەريا ئىچىدىن ساهىلغا يول.
خوجا بۇ ئارغامچىلەرنى ئالدىلەر،
ئىلتىبان دەريا ئىچىگە سالدىلەر.
چىقتى بىر - بىر ئۇشبو ئارغامچە بىلەن،
قالىبدى دەر يا ئىچىدە مەر دوزەن.
كۆردىلەر دەرياله بىدە ئاشكار.
مىل ئوزرە قالغان ئول بۇزرۇكۋار
كارىۋانو، كەشتى بانو دوربىن،
ئەيلەدىلەر هەمدو رەبىل ئالەمىن.
چۇن بۇلەر بۇزرۇكۋارلىقىنى بىلدىلەر،
جەم بولۇپ ئولدەم ئىنابەت قىلدىلەر.
مالۇ ئەموالىن قىلىپ نەزرۇ - نىياز،
تاپقىنى گۇل، تاپمىغان بىرباش پىياز.
تاۋاپ ئەيلەر ئەردىلەر هەر يان كېلىپ،
بەندە پەرمان بولدىلەر يەكسان كېلىپ.
بىز مۇرىدى موخلىس ئىقرارمىز،
جان بىلەن هەر يەردە خىزمەتكارىڭىز.
نەئرە تارتىپ جىگەرىدىن بەرق ۋار.
ئەيدىلەر رەهمە ئەيلەڭ ئى شەيخى كۇبار.
بىز هەممە پەرۋانە ئى دىدارىڭىز،
جان بىلە ئۆلگۈنچە خىزمەتكارىڭىز.
خوجا يىغلاپ ئەيدىلەر ئى مۇئمىنان،
خالىسەن لىللا پىدا ئەيلەپ بۇ جان.
ئۇشبۇ جان تەندىن جۇدا بولغان كۈنى
هەم جاهان ماتەم سەرا بولغان كۈنى
خابى غەپلەتدىن دەمى بىرار بولۇڭ،
مەستلىكتىن ئەندەكى هۇشيار بولۇڭ،

ھەزرىتى خوجا بۈزرۈكۋار دەريادىن چىقىپ، مەككە تۇللاغا بېرىپ ماقام قىلغىنى

ئەيتىمبان ئەلقىن گادا ۋە شاھىنا،
باردىلەر ئۈچ كۈندە بەيتۇللاھىنا.
مەككىگە چۈشتى ئەجەب ئەۋازەئى،
كەلگەن ئەرمىش بىر ۋەلىيۇ تازەئى.
يۇرتى تۈركىستان ئىكەندۇر سەيير ئېتىپ،
غەيرەتى ھەق بىرلە تەركى غەيرى ئېتىپ.
تاشلىبان سەھرا ۋە باغۇ-بوستان،
يۈز مۇشەققەتتە يېتىپ ھىندۇستان.
بەندەئى سورەتكە كەلمىش تەي قىلىپ،
نالەسى ئەرغۇنانى نەي ئېلىپ.
كارۋان بىرلە چاشۇپ گەردابىدە،
ئالىمدە ئەللامەئى ھەر بابىدە.
مىلى ئىسكەندەرگە ئەل چىققان مەھەل،
ئەيلەبى ئەرمىش جۈملەئى مۇشكۇلنى ھەل.
مەككە تۇللاغە بۇ سۆز مەشھۇر ئىدى،
ئىلىك خوجا خەلقىمن مەستۇر ئىدى.
ھەج مەھەللى بولدى يۈز تەۋپى ھەرەم،
چىقتى تاغ ئۈزرە شەرىپى مەككە ھەم،

ھاجىلەر تۆت بۇرجى ئالەمدىن كېلىپ،
يەتتىش ئىككى قەۋمى ئادەمدىن كېلىپ.
بەلخ، رۇم ئەتراپىدىن تا مىسىر، شام،
بەلكى ئىران بىلەن تۇرانى تامام.
سەربەرەھنە ھەم بىرەھنە جۈملە ئەل.
لەڭگا تارتىپ بەلسەرىگە تۇردىلەر.
يىغلىماق ئەردى خالايىقنىڭ ئىشى،
جىم بولۇپ ئول پەردە يەتمىش مىڭ كىشى.
ھەم شەرىپى مەككە بولدى بىقارار،
تاغ ئۈستىدە تۇرۇپ ئۆزى سۇۋار.
قول ئاچىبان ئەيلىدىلەر ئەل دۇئا،
خەلقىنىڭ ۋەردى زابانى رەببەنا.
بەس ھاۋا گەرم ئولدى مەۋسۇمى تومۇز،
ئامىن-ئامىن بىرلە بولدى نىسپى روز.
ھاجىلەر ھەيرەتتە ۋە ئىش ناتامام،
كۈن قارايدۇ يېقىنتى ۋەقتى شام.
تۇرغىلى ئول يەردە تاقەت قالمىدى،
بۇ دۇئا ھەرگىز ئىجابەت بولمىدى

ھەزرىتى خوجائى بۈزرۈكۋارغە ئەمرى ئىلاھى بولۇپ دۇئاغە مەشغۇل بولغانى

كەلدى ھاتەپتىن نادايى ناگەھان،
ئى شەرىپى مەككەئى مۈلكى ئامان.
ئىندەگىل سەن ئۇشبۇ جەمئىيەت ئارا،
بىر غەرىبى نىڭ ئول قىلسۇن دۇئا.
ئاتى مۇھەممەت شەرىپ ھەم پىردۇر،
شەھرى سايرامىدىن ئېرۇر دىلگىردۇر.
بۇ نىدادىن خاتىرىن شاد ئەيلىدى،
قىچقىرىبان ئەلگە پەرياد ئەيلىدى.
ئەيىۇ ھەمناسى ئول غەرىبى ناتىۋان،
قايدادۇر چىرلايدۇر خەللاقى جاھان.
ھالا ئولسۇن مۇندا ھالا پىر مەرد،

كان ۋە ھەسرەت ساھىبى دەريايى زەرد.
بىز خەۋەردىن خوجا بىرلە كارۋان،
كەلدىلەر تاغنىڭ تۈۋىگە بىگۇمان.
توشتى ئەشتەردىن شەرىپى سۆيىھى خىز.
خوجا مەندىلەر چىقىپ ئۈشتۈرنى تىز.
خەلق ئامىن دەپ ئۇلەر قىلدى دۇئا،
ھەج قوبۇل بولدى دەپ كەلدى نىدا.
ھاجىلەر بىر-بىرلەرنى شاد ئېتىپ،
خوجانى بارچە مۇبارەك ئېتىپ.
مەككەنى تاۋاپ ئەيلىبان تارقاشتىلەر،
بىرسى دەريا، بىرسى تاغدىن ئاشتىلەر.

ھەزرىتى خوجا بۇزرۇكۋار ھەجدىن پارىغ بولۇپ، مەدىنىگە بېرىپ، رەۋزەئى مۇتەھھەرى مۇنەۋۋەرى مۇقەددەس ھەزرىتى مۇھەممەت مۇستاپا سەللاللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنى زىيارەت ۋە تاۋاپ قىلغانلىرىنىڭ بايانى

كۆردىلەر خەلقىنى نۇرانە ھەمە،
بارچىسىنىڭ ئاغزىدا يۈز زەمزەمە.
خوجائى ئازادە ئاتلىققا تولۇپ،
نەچچە سوداگەر بىلەن ھەمرا بولۇپ.
ھەم پىيادە گاھى - گاھى ھاردىلەر،
ئاخىر ئۇن كۈندە مەدىنە باردىلەر.
كۆردىلەر خەلقىنى نۇرانە ھەمە،
مەسجىدۇ مىھراپ ئىچىدە زەمزەمە.
مەككە تولالادىن مەدىنە خۇش ساۋاد،
ھەم مەنبەئۇللا دەپ خەيرول بىلاد.
سوردىلەر ئەئرابىلەردىن كىم قايان.
زەۋزەئى پەيغەمبەرى ئاخىر زامان.
كۆركۈتىبان زەۋزەنى ياندى بىراۋ،
تەنلىرىگە كىردى گويا جان نەۋ.
خوجا ئۈچ كۈن زەۋزەدە ئولتۇردىلەر،
كۆز تىكىپ مەرقەدلىرىگە تۇردىلەر.
گاھ تىلاۋەت بىرلە گاھى ئىستىغفار،
تەشنا ۋە ئاچ پەرىشان روزىگار.
ئەۋۋەلى ئاخشامى ئەردى مۇستاپا،
گەۋھەرى رەخشان دەريايى سافا.

زەۋزەدىن شول ھىن دا پەيدا بولدىلەر،
شەمسىدىن رۇشەن ھەۋەيدا بولدىلەر.
لەيلى تۇل قەدرى ئەردى ئايا ئۇل كېچە،
خوجائى تەلقىن قىلدىلەر نەچچە.
ئەيدىلەر سۇلتان ئاتداغ ئەيلىگىل،
ئەمرى سۇلتانىنى خۇدا ئەمرى دېگىل.
پىر ئەگەر سەندىن رىزادۇر بىز رىزا،
ئارتىمىنىڭدۇر ئىككى ئالەمدە ئىزا.
خوجا ئەيدىلەركى يىغلاپ تۇردىلەر،
مەنزىلىم قايسى دىيار دەپ سوردىلەر.
بەردىلەر ئۇل سەرۋەرى جەددى سافا،
مەنزىلىڭدۇر مۇنچىزە بەردى ئاسا.
يا رەسۇلۇللا بىشارەت بەردىڭ ئاسا.
قايدا بارغايمەن ئى سىدىقى سافا.
بار بۇ بەردىن خۇدا ئەمرى ئەيلىسە،
مەنزىلىڭ ئۇلدۇر ئاسا شانە ئەيلىسە.
ئەيدىلەر ئۇل سەرۋەرى ئالى جاناپ،
مەنزىلىڭ ئۇلدۇر دىبان ياندى جاناپ.
بەندە رۇخسەت بەردىلەر غەيىپ ئولدىلەر،
خوجا دەرياداك لىق بالەپ تولدىلەر..

ھەزرىتى خوجابۇزرۇكۋار مەدىنەدىن يورۇپ بەندى سورەتكە بىرىپ، ھىندىستان بىلەن ياركەند زېمىن دىيارىغا كەلگەنلىرى

خەلقى ئالەم بىلەن ئەيلەپ خەيرى باد،
كىردىلەر يولغا ھىلالى بەرقى باد.
ئىككى يارە سەير ئەتىپ يولنا تىمىۋان،
بەندەئى سۇرەت بىلە ھىندۇستان.

نەچچە ئايۇ ئۆتتىلەر كانجۇد كەلدىلەر،
پەندەئى ھەققا نىيەت ئىمر كەلدىلەر.
تۇرمايىن كانجۇددا بۇ مىرات نۇر،
يۈردىلەر مەنزىل بەمەنزىل تاداۋۇر.

ئاندا داۋۇرنىڭ زىمىنى تارىئىدى،
ئۇلتۇروغلوق بىر جاماﺋەت بار ئىدى.
ھەزرىتى بوزرۇكۋانىڭ كۆردىلەر،
بىر مۇساپىر ھاجى بىر خورجون خەر.
بەلگە باغلاپ بىرگىنە كولبارى بار،
لىك مەئىندەنى دەرسەن ناربار.
خەلق كەلتۈردى قەتىق، گوشت، ئاش نان،
ئاش ناننىيەپ بولۇپ پىرى جاۋان.
ئۆيلەرگەتارقىشىپ كەتتى ھەمە،
خابۇ خائەيۋانىغا يەتتى ھەمە.

ھەزرىتى بۇزرۇكۋار داۋۇرغا كېلىپ ئەللامەنىڭ ھالى كەشىپ بولۇپ، مازارىنى تـەئمىر قىلىپ، ئەلگە نىشان بەرگەنلىرى. بىر تۆل خوتۇن يىپىرىمنى بۇزمىغىل دەپ ماجرا قىلغىنىنىڭ بايانى

قوندىلەر ئەلقىسە موندا بىر كېچە،
كۆردىلەر باتىن دە ئەسرار ئۆزگىچە.
ياتمايىن ئۇلتوردىلەر بوراھبەر،
روبىـرۇدىن بىر ئېزىزى كەلدىلەر.
خوجاغا قىلدى سالام ئىكرام قىلىپ،
بارچە ئەھوالاتىنى ئەئلام ئېتىپ.
ئەيدى ئى مەردى خودا خوپ كەلدىڭىز،
بولدى ئۆچيۈز يىل بىلىڭ زىندانىدا بىز.
جوملەئى ئالەمگە مەن ئەئلەم ئىدىم،
پەھمەئى دانىشدە ھەم ئەئلەم ئىدىم.
ناگھان بىرلـە بىزى پەتىۋادىن غەلەت،
بولغانىدىن يەيدورۇرمەن ھەركۈندە لەت.
قەبرى ئىچرە ھەق جازا بەردى ماڭا،
سەھۋە قىلغاندىن ئىزا بەردى ماڭا.
ئۇڭ كۆزۈمدىن ئۈندى بىر ئازغاندور،
يورگوشۇپتۇر شاخىغا مارانى كور.
ھەرمەھەللى كى چىقار ئەندەك شامال،
تەبرە نۇر ئازغان ئى ئەھلى كامال.
ئول سەبەبدىن بارھا ئازاردە مەن،
قوۋەتىم يوق تەۋرە نۇرگە مۇردە مەن.
تىنىچ ئەمەس دورمەن ماڭا ئارام يوق،
گوييا ئازغان كۆزۈمگە تەككەن ئوق.
نى بولۇر ئازغاننى يولغا سالسىلەر،
پەنجى رىشتىـنى بۇلوبان ئالسىلەر.
قەۋرىمىز بۇ يەردە دەپ كۆرسەتتىلەر،
كۆزلىرىدىن غەيىپ ئولوبان كەتتىلەر.
بۇ ئەزىزنىڭ كى كارامىتىنى ياد،
ئەيلىبان بەئداز ناماز بامداد.
كەنت ئىچىدىن خوجائى ساھىپ نەزەر،
ئۆچ-تۆرت كەتمەن چىنى كەلتۈردىلەر،
ئەيدىلەر بۇ يەرنى كۆلاڭلار چۇقۇر،
كۆرگىل ئاندىن بوچۇقۇردىن نى چىقۇر.
ئالدىلەر كەتمەننى بۇ كەتمەن چىلەر،
پارەئى يەرنى قىلىپ زىرۇ - زەبەر.
ئوشبوھالەتتە ئىدى بىر تۆل خوتۇن،
ئىلكىدە چۆپ ۋە ئۇچاسىدا ئوتۇن،
قىچقىرىپ ئەيتۇر يىپىرىمنى بوزماغىل،
خانىقاھى سوپىلەر يامو ئېيىل.
خوجا ئەيدىلەركى سەبرى ئەتكىل مۇما،
مەن بىرەي تاۋانىنى كۆپ يىغلىما.
قىلمىدى ھەرگىز قوبۇل تۆل خوتۇن،
تاشلىدى يەرگە ئۇچاسىدىن ئوتۇن.
خانىغا ئەرز ئەيلەرمەن دەپ بولدى راۋان،
قاغىلىقتا تاپتى خاننى ناگىھان.
يۇرت مەئمور ئەردى خەلق بىسيار ئىدى.
ئول مەھەلدە ئابدىرىشىت خان بار ئىدى.
پىرۇ زەن كەلدىيو پەرياد ئەيلىدى،
ئىككي تىزىني پۇكۇپ داد ئەيلىدي.

ئەيدى ئى سۇلتانى ئالەم داد ـ داد،
قىلدى بىر سوپى مېنى مۇنداق بىباد.
قىتئەئى ئابى زىمىنىم بار ئىدى،
نەپئى ھەر يىلدا ماڭا بىسيار ئىدى.
بىر سوپى پەيدا بولۇپتۇر كەچقۇرۇن،
ئەلنى ئالداپ يەرگە سالۇسى ھورۇن.
جەم بولۇپتۇر سوپىلەر مىكرى ئەيلىگەچ،
خىر قەئى ئىبگىندە باشىدە سەپەنج.
نەچچە كەتمەنچى سېلىپ بۇزدى يېرىم،
سوپىغا سۆز ئەيتىلى يوقتۇر ئېرىم.
ئاجىزو ئەۋارىمەن داد ئەيلىدىم،
ھەزرىتىڭگە مۇنچە پەرياد ئەيلىدىم.

ئابدىرىشىت خان ئىـول خاتۇنغە ياساۋۇل قوشقانلىرى

رەھىم ئىتىپ خان بىر ياساۋۇل قوشتىلەر،
يارلىغىم يەتكۇزگىل ئىول يەردىن كىتەر.
سوپىمۇ ـ دەرۋىش مو دۇر بۇنى يوسۇن،
بىھودە كىشىنىڭ يېرىنى بۇزمىسۇن.
كەلدى كەمپىرى ياساۋۇلنى ئېلىپ،
خوجانىڭ قاشلىرىغا غەۋغا سېلىپ.
يەتكۇزۇپ خان يارلىغىنى پات ئىلە،
تۇشمەيىن يەرگە تۇرۇبان ئات ئىلە.
كورباتىن ئەردىۋ زالىم ئىدى،
بى ئەدەپلىكتىن تەئەددى ئەيلىدى.
ھەزرىتى خوجا بولۇبان دەر غەزەپ،
ئاسمان سارى باقىپ تەبرەتتى لەپ.
زالىمى نادان يىقىلدى ئاتىدىن،
ملك پۇشايمان قىلدى قىلغان باتىدىن.
بىر قولى سۇندى سۇنۇق قول بىرلە ئۆل،
ئۆپكىسىگە سۇ سىپىلدى تۇتتى يول.
ھەرنە كۆردى ئاشكارا ۋە ناھان.
قىلدى خان قاشلىرىدا بىر ـ بىر بايان.

ئابدىرىشىت خان ئىككىنچى ياسـاۋۇل بۇيرىغانلىرىنىڭ بايانى

خان بۇ يۇردىلەر ياساۋۇل كەلدىلەر.
ئاڭلىغىل سوپى نى يەردىن كەلدىلەر.
سەن تەئەددى قىلمايىن ئاھىستە بار،
بى ئەدەپلىك قىلمىغايسەن زىنھار.
كەلدى ئىككىنچى ياساۋۇل پەم ئىلە،
بەس سالامى ئەيدىلەر تەزىم ئىلە.
سوردى ئى بۇزرۇكنى يەردىن كەلدىلەر،
بىلمىدۇك قايىسى شەھەردىن كەلدىلەر.
خوجا ئۆتكەن سىرنى تەقرىر ئەتتىلەر،
كۆلىغان يەرنى ئاڭا كۆرسەتتىلەر.
ئىلگىرى كەلدى ياساۋۇل تېز ـ تېز،
كۆردى تۇر بۇتىنىڭ ئىچىدىن بىر ئېزىز.
ئۇڭ كۆزىدە بىر تۇپ ئازغان تىكەن،
مۇندا ئۇچيۈز يىل ئېرور ياتقان ئىكەن.
خوجا ئالدىلەر يۈلۈبان شاخ ـ شاخ
قەبرىنى ئالىدە قىلدىلەر پىراخ.
ئەلگە بۇ ئەسرارنى كۆرسەتتىلەر،
تۇغ تىكىپ ياخشى مازارەت ئەتتىلەر.
ياندى ئىككىنچى ياساۋۇل يول بىلەن،
تاش ئۇرۇبان سىنەسىگە قول بىلەن.
باردىۋ ـ خانغا ھىكايەت ئەيلىدى،
ئەيدى بۇ يەڭلىغ كارامەت ئەيلىدى.
سۈرىتى سوپىيۇ ئەھلۇللاھىدىن،
بىر نەپەس غاپىل ئەمەس ھىدىن.
چەھرەسىدىن پەرتەۋى ئەنۋار نۇر،
ھەم ۋەلىيو ساھىبى كەشپى قوبۇر

AltunOq

ھەزرىتى بۇزرۇكۋارنىڭ ھەقىقەتلىرىنى بىلىپ ئابدىرەشىت خان قول بەرگىنى

ئاڭلىبان ئابدىرەشىت خان ئول زامان،
بارچە بەگلەر بىلە بولدىلەر راۋان.
يۈكلۈتۈپ ئاتلەرگە كۆپ نەزرۇ - نىياز،
يۈردىلەر سۈرئەت بىلەن روزى دەراز.
ۋەقتى پېشىن ئەردىلەر يەتتى داۋۇر،
ھەزرىتى خوجام ناماز ئەيلەپ تۇرۇر.
پەۋج - پەۋج بەگلەر كىلىبان تۇردىلەر،
خان تەۋەججۇھ ئەيلەبان ئولتۇردىلەر.
پارىغ ئۆلدىلەر ناماز ئەيلەپ خوجا،
ھەق تائالا بىلەن راز ئەيلەپ خوجا.
ئەگىشىپ كەلگەن سىپاھى بەگلەر،
خان ئادىل بىلە تەقسىر قويدىلەر.
بىر بىرىدىن ئۆتكەزدىلەر نەزرى - نىياز،
جۇملەنىڭ كۆڭلىدە يۈز سۆزى گوداز.
ھەر بىرىگە لوتپى ئېيتىپ بۇزرۇكۋار،
سۆھبىتى كەرەم ئەيلەدىلەر ئاشكار.
خان بىننى خان ئەيدى بەگەر نىدەي،
مەسلىھەت شۇلدۇر ئۇلەرگە قول بىرەي.

كەرەم شامىدە ئۇلەردىن يەتسە بوي،
تاڭلا مەھشەردە تاپارمەن ئابىروي.
خىزمىتى پىر ئەيلىگەيمەن بەئىدەزدىن،
نەيلەيىن بۇركۈت، شۇڭقار - لاچىن.
باشلىرىدىن بۆرك دەستارىن ئېلىپ،
خەلق ھەممە بويىنىغا ئارغامچا سېلىپ.
ئىشتىياق ئەيلەپ ھەممە قول بەردىلەر،
قالمىدى قول بەرمىگەن بەگزادىلەر.
گۇل - گۇل ئۆلدى خوجا پىر توفشان،
راست يولدىن كۆرگۈزۈپ ئەلگەنشان.
گاھ شەرىئەتدىن سۆزەن سوينىچ ئۆلدىلەر،
گاھ تەرىقەت دىن دۇرگۇنچى ئۆلدىلەر.
پەيزى بىر بالايى پەيزى تۈن - كۈن،
خەلقىنىڭكى ئاھىدىن چىقتى تۈتۈن.
خانىقاھى سالدىلەر ئول يەردە ھەم،
ھەزرىتى بۇزرۇكۋار خان بەھەم.
ۋەخپى ئېتىپ ئون بەش تاغارلىق چەزەمىن
تەيىن ئەيلەپ شەيخ جاروبكەشلەردىن.

خان ھەزرىتى بۇزرۇكۋارنى شەھەرگە تەكلىپ قىلغانلىرى

ئەيلىدى تەكلىپ خان ھۆشىيەند،
ئەمدى سەيرى ئەتسۇنلەر يۇرتى ياركەند.
بۇ موغۇلىستان ئىچىدە شەھەرلەر
چاھار باغۇ، جويبارۇ، نەھرلەر.
خەلق جوشى، خوروشى چون قىران،
ھەر تەرەپ مەسجىد ئاۋازى ئەزان.
ھەزرەتىڭگە نەزرى بۇ تاج كەمەر،
پايى تەختى رەختى ئون سەككىز شەھەر.
بى تەۋەققۇپ بولسالەر ئاتقا سۇۋار.

پاك ئەيلەپ شەھەردە گەردى غۇبار،
مەدرىسە تەييار ھەم ھەممامىلەر،
پاك سايى بىرلە سۇبھى شاملەر.
خوجا ئۆلدەمدە سۇۋارە بولدىلەر،
ئەشكەرۇ خان بول ئىچىگە تولدىلەر.
سەير ئەتتىبان خان بىلەن بۇزرۇكۋار،
قارغىلىقنىڭ كەنتىگە چۈشتى غۇبار.
كۆردىلەركىم كەنتلەر ھەريان ئېرۇر،
ئوتراسى مەيدانى خارىستان ئېرۇر.

تۆرپە مەيدانىڭكى قۇملۇق تاشلىق.
ئۈنمىگەن ئول يەردە ھەرگىز تاشلىق.
خانىغا ئەيدىلەرگى بۇ مەنزىلدە شاھ،
ئەيلەسەم بىر قەلئەيۇ يا خانىقا.
ۋاقىت ئەمدۇر خانىقا ئەتمەك كېرەك.
دىن ئىسلام ئەلگە ئۆرگەتمەك كېرەك.

ھەزرىتى خوجائى بۇزرۇكۋار قاغىلىق مەۋزەئىدە خانىقا بىنا قىلدۇرغۇنچە ئەسرار ئىلاھى بولۇپ، بىر ئەزىزدىن مۇشاھىدە قىلغانلىرى

چون ئىشارەت قىلدىلەر بۇزرۇكۋار،
جەمئى بولدى نەچچە سوپى پەيكار.
بىرسى بالچىق ئەتتى بىرسى قويدى خىشت.
كەلدى ئاندىن بويى ئاسارى بىھىشت.
تۆت تامىنى قوپاردى سوپىلەر،
كېچە ياتىپ ئەرتەسىگە كۆردىلەر.
بىر تېمى باشىدىن ئاياغ ۋەيران ئېرور،
سوپىلەر ئەيدى كىشى قىلغان ئېرور.
تام قوپاردىلەر يانا تا ۋەقتى شام،
تەڭ قىلىپ ئۈچ تامنە تا بالاي بام.
ياقتىلەر بەداز نامىزى بامداد،
بىر تېمى ئۈچتامىدىن ئەتتىش خەيرباد.
ئۈچ مارتەپ تام قوپاردى سوپىلەر.
كېچە قىلدىلەر كېلىپ زىرۇ-زەبەر.
خوجا تۆتىنچى كېچە ئولتۇردىلەر،
باشى ئىسدوركى ئاللىيەن خەۋەر.
كىم يىقىتۇر دەپ كېلىپ خەلقى جاھان،
قالدىلەر ھەيران تامامى سوپىيان.
نە كۆرۇرلەر روبىرودىن بىر شەپ،
ئەشتۇرى ھەستۇرى يېتىپ كەلدى ئەجەب.
كېيتى بىرلە تامنى ۋەيران ئەيلەدى،
خىشتلىرىنى پەرگە يەكسان ئەيلەدى.
خوجا پەرياد ئەيلەدىلەر ئى شۇتۇر،
تامنى يوق قىلغان نىچان سەن مۇنداتۇر.
ئۇشتۇر ئەسلىگە كېلىپ قىلدى سالام،
ئەيدى ئى مولا شىرىپى ئىلك نام.
مولا خوجا ئەھمەدى ھەر مىز مەن،
ئەۋلىيالەرنىڭ قىلىچى تىزسەن.
شەھرى مەرمەزدىن كېلىپ ئەردىم بۇرۇن.
مۇندا قويدىلەر مېنى ئەل بى ئورۇن.
ياتتى يانىمدا مېنىڭ بىر كاپىرى،
ئەيمى شەيتانىڭ خەرىبۇ چاكىرى.
بىر چۈيۈن بۇت قامىتى ئادەمچە بار،
بىر كۆپ ئالتۇن لەبالەپ بەرق ئۇرار.
شۇملۇقىدىن بەسكى بى ئارام ئىدىم،
ھىچ كىشى بىلمەس ئىدى كەم نام ئىدىم،
قەۋرەم ئۈستۈن سىز كېلىپ تام سالدىڭىز،
ئىشنى پۇختا قىلمايىن خام قىلدىڭىز.
خوجا بولدىلەر جۇنۇندىن شۇئلەرىز،
ئەيتتى كىم بۇ سۆزنى غايىب ئۆلدى ئىزىز.
زۇلمەتى شەپ ئەزم ئېيتىپ ۋەقتى سەھەر،
سىزبىھى سادىق ئۆرلەپ ئولتۇردى قەمەر.
جەمئىيەت بىرلە ئوقۇپ ئاندا داراز،
خەتمە ئەيلەب ۋەردى ئەۋرادى داراز.
تام تۈۋىنى كولا دەپ ئەمرى ئەتتىلەر،
خەلق كولاپ تۇرغۇچە خان يەتتىلەر.
ئەيدىلەر بۇزرۇكۋارىم سىر نەدۇر،
دولاتۇرلار تامنىڭ ئاستىنى چۇقۇر.
خانىغا مەلۇم ئەتتىلەر بۇزرۇكۋار،
راز پىنھاندۇر كۆرەرسىز ئاشكار.
بىر ئەزىزى شەھرى مەرمىزدىن كېلىپ.
مۇندا ياتىپتۇر كېچە بىزدىن كېلىپ.
سوردى قەۋرەم ئۈزرە تام قىلماق نى دۇر،
پۇختادىن سەۋدايى خام قىلماق نى دۇر.

قەۋردم ئىچىدەك سىز ئىچرە گەنجى بار،
گەنج يانىمدا ئۇچۇن مىڭ رەنجى بار.
ھەمرايىـم بىر بۇت ئىرورھەم بۇت پەرەست،
سىز كېلىپ سىزدەست بىر بالايى دەست.
تەختى بەندى تەندە سىز هالا هايات.
بۇت پەرەست بۇتىدىن مېنى ئەيلەڭ نىجات.
ئىلتىماس ئەتكەچ ئەزىزى مېھرىبان،
ئەمرى قىلدى يەرنى كولاڭلار دىبان.
ئۇشبۇ سۆز ئۇستىدە ئەردىلەر بۇلەر،
قىچقىرىپ كەتمەنچىلەر بەردى خەۋەر.
بولدى بىر قەبرى نامايان بۇ مەھەل،
سۇرىتى ساندۇق دەستۇرولئەمەل.
كۆردى قەبرە ئىچـرە ئول ئەھلى هوزۇر،
كاپىرى بۇت بىللە ياندىشىپ ياتۇر.
تازا يەرنى ئەمرى بىلەن ئويدىلەر.
ئۇستىخانىنى ئۇيەردە قويدىلەر.
خان بىلەن بۇزرۇكۋارى باخەبەر،
سەلتەنەت مەيدانىدە تاپقان نەزەر.
تازە ئولتۇرغۇزدىلەر ئول يەردە نەقىش،
ھەم مازارۇ - خانىقاھى پەيز بەخش.
روزەدار ئەھلىنى ئىپتار ئەتتىلەر،
خانىقاھى تـەرز تەييار ئەتتىلەر.
موھۇر باسىپ بەردى شەيخ ئىلكىگە شاھ،
بىر كۈپ ئالتۇندۇر خىراجى خانىقاھ.
سەرپ قىلسۇنلەر بۇ ئالتۇننى تامام،
شەيخ، جارۇبكەش، مۇئەززىن، ھەم ئىمام.
ئون ئۆيلۈك قۇلنى ساتىپ ئالدىلەر،
ئون ئۆيلۈك قۇلنى ئازات ئەتتىلەر،
يەنە ئاتمىش پاتمان يەر ئالدىلەر.
ئاتمىش پاتمان يەر ۋەخپە ئەتتىلەر.
چوڭ چۆيۈن بۇتنى قازان ئەتتۇردىلەر،
كۈندە ئاشۇ - كۈندە نان ئەتتۇردىلەر.
باقى ئالتۇننى خۇدايى قىلدىلەر،
نەزرى ئىتىپ مىسكىن پەقىرغە بەردىلەر.

ھەزرىتى خوجا بۇزرۇكۋار ئابدىرىشىتخان بىلەن ياركەندگە كېلىپ چۈشكىنى

نەچچە كۈندىن سوڭ يەنە بۇزرۇكۋار،
خان - مۇخلىسلەر بىلەن بولدى سۇۋار.
يۇرگىلى خوردە كالان سەئيى ئەتتىلەر،
كۈن پېشىن ئەردى شەھەرگە يەتتىلەر.
كىردىلەر ئاخىر كېلىپ دەرۋازىدىن،
جەمئى بولدىلەركى خەلق ئاۋازىدىن.
ئەيلىدىلەر شەھەرنى ئايىنە بەند،
كۆشەگە ئالدى ئۆزىنى ھەرلە ۋەند.
مەجلىسى ئالىئى بونىياد ئەتتىلەر،
پىر ئالەم گىرنى ھەم ياد ئەتتىلەر.
كەلدى ئەتراپى جاھان ئاۋايى ئۇچۈن،
چۈن سىراتەلموستەقىم بى خەۋپ ئۇچۈن.
ئالىمان مولىك - دەرۋىشان مۇلىك،
بىر - بىرىنى كەلتۇرۇپ خوشان مۇلىك.
زالىمانۇ- ئالىمانۇ بى ئەمەل،
تەۋبە ئەيلەپ يىغلىـبان ئۇشبۇ مەھەل.
ئاخىرى شاھۇ گادا قول بەردىلەر،
نەچكى قول بەردى ئاگا يول بەردىلەر.
ئەتتىلەر ئاندىن كېيىن بىر - بىر سىپاھ،
خالى بولدى خەلقتىن خەرگاھى شاھ.
خانىغا ئەيدىلەر بۇ يەردە يىل-ئاي،
ئىززەتۇ ھۆرمەت بىلەن تاكى تۇراي.
بارماقىم مەشھەتكە جايىزدۇر بۇكۈن،
بولمىغاي بۇ تۇرماغىمدىن بۇرناكۈن.

خوجا بۇزرۇكۋار ياركەندىن مەشھەت تاۋابىغا بارغانلىرىنىڭ بايانى

ئەيتىمبان خانغا بۇ سۆزنى ئاشكار،
يۈردىلەر يولغا كىرىپ بۇزرۇكۋار.
خان بېرىپ بىر كۈنچەلىكتىن خوبلىشىپ،
جەزبەدىن قاينار قازان يەڭلىغ تاشىپ.
راھ راۋان ھەق بىلە ئۇل راھبەر،
قەشقەر شەھرىگە داخىل بولدىلەر.
ياركەند شەھرىدە بولدى بەر قارار.
كەتتىلەر مەشھەت سارى بۇزرۇكۋار.
مىنمەي ئاتۇ، ئۇشتۇرۇ، تۇتمىيۇ خەر،
ئىككى - ئۈچ كۈن ئىچرە مەشھەت باردىلەر.
كېچە تىنماي يول يۈرۈبان ئاتتى تاڭ،
ھەم ئاياغلىرى يالاڭ ھەم باشى يالاڭ.
بەلدە ئاغرامچى تەندە بىر كەلىم،
خەلق ئالەمگە سەلىپشورى ئەزىم.
تازە غوسلو ئەيلەپ تاھارەت قىلدىلەر.
قەبرى سۇلتاننى زىيارەت قىلدىلەر.
قەشقەر شەھرىدە ھەر خەلقىكى بار،
ئاڭلىبان ئاۋازىنى بۇزرۇكۋار.
كەلتۈرۈپ نەزرە - نىيازو قويدىلەر.
نامرادۇ - كەمبىغەلگە بەردىلەر.
ھەر نىيازۇ - نەزرە كەلسە ئالدىلەر،
خەرج ئېتىبان خانقاھى سالدىلەر.
شاھ ياتقان يەر ئۈزرە قەبىر ئەتتىلەر،
توت تەرەپكە پەنجىرە تۈغ تىكتىلەر.

قىلدىلەر تەييار ئۇستا دان ھوش،
سەبزە مەرقەد ئۈزرە كاشى قەبىر پوش،
مەسجىدۇ . كولۇ ، زىيارەتگا ئېتىپ .
بارچە سېنى پى سەبى لوللا ئېتىپ ،
يەتتە پاتمانلىق زىمىنۋەخپ ئەيلەدى .
ئالتىن ئارتۇشداكى ۋەخىپ تەيىنلەدى ،
شەيخ جاروبكەشلەرىن ئولتۇرغۇزۇپ .
نەچچە قۇلنى خىزمىتىگە تۇرغۇزۇپ .
كۈندۈز ئەلگە تارقىتىبان نان بىلەن .
كېچەلەردە ھەزرىتى سۇلتان بىلەن .
سەرپ ئېتىپ كەلگەن تامامى سىم زەر ،
يەتتە يىل جارۇبكەشلىك قىلدىلەر .
ئىككى-ئۈچ يىلدا خانۇ مۇھتەشەم ،
تاۋاپ مەشھەت ئەيلەر ئەردى باھەشەم.
خوجادىن تەقسىر ئېلىپ ئاندىن كېيىن،
نەزىر ئېتىپ كىمخاپ بولغان تونىن .
خوجا خان ساھىپقا رۇقسەت بەردىلەر ،
يول يۈرۈپ ئۈچ كۈندە كەلدىلەر شەھەر .
شەھەر ئىچرە قالمىدى پەرو - جۇۋان ،
كۆرۈنۈشكە چىقتىلەر ياخشى-يامان .
ساچتىلەر خان باشلىرىغا سىم زەر .
پايتەخت ئۈزرە چىقىپ ئۆلتۈردىلەر .

ئابدىرىشىت خاننىڭ پەرزەنتلىرى ئابدۇلتىپ سۇلتان قىرغىزغا چىقىپ شەھىد بولغانلىرىنىڭ بايانى

ئۇل زاماندا بار ئىدى پەرزەندى خان ،
بىر نەپەس ئايرىلمايىن دىلبەند جان .
ئاتلىرى ئابدۇلتىپ سۇلتان ئىدى ،
قەشقەر سەر ھەدى ئۈزرە خان ئىدى .

ھەر يىلى يىل باشىدا بونىڭ زات ،
جۈملە قىرغىزدىن ئالۇر ئەردى زاكات .
ئابدۇلتىپ خان ئاتلىنىبان چىقتىلەر ،
قىرغىز ئۈزرە بارغىلى تاغ ئاشتىلەر .

قىرغىز ئايماقى تاپىپ تاغدا ئورۇن ،
جەمئى بولدىلەر ئالايۇ-تولۇق بۇرۇن .
ئەيدىلەر بەرمەسمىز ئەمدى بىز زاكات .
كەلسە قورشاپ لەشكەرى گەرىبەتتى قات .
بەلكى سۇلتان ئۆزلىرى ئاتلانسالەر ،
ئەيلىگەيمىز لەشكەرىن زىرۇ - زەبەر .
يەتتى سۇلتانغا بۇ سۆز باشتىن-ئاياغ ،
تىرە بولدى كۆزلىرىدە باغۇ - راغ .
شەھەر - سەھرا خەلقىدىن كەلتۈر چېرىك ،
بولسا بۇ دەشتۇ باياۋان پۇر چېرىك .
بەگلىرىگە ئەيدى غەيرەت ئەيلىگىز .
دىنى ئىسلامنىڭ ئىلىكى دۇر ئىگىز .
ھەددى بولغاي قىلغىلى بىز بىلە جەڭ ،
قىرغىزۇ - بى رەغبى مۇردا رۇدزىبەڭ .
يۈكلىتىپ خەرگاھ چەندان خىمەلەر ،
جۇبەبۇ جوشەن كىيىپ قىل قىمەلەر .
ھەم سىپاھىدىن باھادىر مىڭ كىشى ،
ھەر بىرى ۋەقتى بالادۇر مىڭ كىشى .
مىلتىق ئوتىدىن جاھان دۇت ئەيلىبان ،
نەيزەلەرنى زەھەر ئالۇد ئەيلىبان ،
باشلىرىغا تىكتۈرۈپ توغۇ-ئەلەم ،
يۇردىلەر قىرغىزنى ئىزدەپ لاجەرەم .
تاپىدىلەر تاغلەرنى ھەم كەزدىلەر .
ئاقىۋەت سۇلتان چاپاۋۇل ئىبەردىلەر .
تاغ ئۆزەسىدە قاراۋۇل بار ئىدى ،
چىقسالەرگەر تۇغ ئۆتى ئىلغار ئىدى .
ئولتۇرۇپ ئەردى قاراۋۇل نابىكار ،
كۆردى سەپ - سەپ لەشكەرى جەڭگى غۇبار .
چۈشتى تاغدىن ئىز ئىراپ ئەيلەپ بۇ قول ،
بىر كىگىز قالپاق كىيىپ بىر ئەسكى جول .
باردى يايلاق ئۆزرە ئەيلەپ ئەلھەزەر ،
يەتكۈزۈبان جۇملە قىرغىزگە خەبەر .
بۇ خەۋەرنى ئاڭلىبان ئەركەك چىشى ،
يىغىلىپ يايلاقدا ئون بەش مىڭ كىشى .
ۋەھىمىدىن يارچە ئىرانلەر قاچتىلەر .

تاشلىبان مەزلۇمى قىز تارقاشتىلەر .
يول يۈرۈبان نەچچە كۈن بى ئاشۇ-نان ،
ئاخىرى پامىلدا قىلدىلەر ماكان .
بىر نەچچە سۆز ئەمدى سۇلتاندىن ئىشىت ،
دەردىمىرلە ئەيتايىن جاندىن ئىشىت .
لەشكەرى سۇلتان ئۆتۈبان تاغدىن ،
ئات سالىپ قىرغىزغا ھەر ئايماقدىن .
كۆردىلەر يايلاق ئىچىدە ھەر قايان ،
ئات-قوي ئۆشتۈرۈ قىزۇ - جۇۋان .
ھەر تەرەپتە قىرغىزۇ قويلەر سىمىز ،
مەۋج ئۇرۇپ ئۆيلەردە ئىرانۇ-قىمىز .
ھەم قىتىقۇ ھەم سېرىق ياغۇ - قۇرۇت .
ياغلىدى لەشكەر سېرىق ياغدا بورۇت ،
يوق ئىدى يايلاق ئىچىدە ئەر كىشى ،
ئولجا چۈشتى . بىر كىشىدە مىڭ چىشى .
مالۇ ئەمۋالىنى تاراج ئەتتىلەر ،
سىملىغان ئالتۇنلىنى تاج ئەتتىلەر .
ئىلغىبان قىزۇ - جۇۋاندىن پەلھال .
ئالدى سۇلتان دۇختەرى ساھىبجامال .
كىچە-كۈندۈز ئولتۇرۇپ ئىشرەت بىلەن ،
يار ئىدىلەر ئۆشبۇ كەيپىيات بىلەن .
قىرغىز ئاڭلاپ جەمئى بولدىلەر ھەمە ،
جەم بولۇپ پامىلغا ئۇلدىلەر ھەمە .
بەللىرىگە باغلىبان ساغداقلەر ،
نەيزىدىن بولدى نەيىستان تاغلەر .
بەتتىلەر يايلاق ئۆزە ۋاختى سەھەر .
لەشكەرى سۇلتان ئىدىلەر بى خەبەر .
ياتىپ ئىدىلەر سىپاھىلەر ياتىپ .
ئاتلىنىپ جەڭ قىلغۇنچە تۈلكۈرتەمەيدى .
ئارقا - ئارقادىن كېلىپ ئات سالدىلەر ،
كۆز يۇمۇپ ئاچقۇنچە قالپاي ئالدىلەر .
بەزلەرنى تاغدىن تاشلاپ تۆۋەن ،
بەزلەرنى چاپتى ئاي پالتا بىلەن .
ھەر زەخمىدىن چىقىنچە بۇ ئاپتاپ ،
لەشكەرى سۇلتاننى قىلدىلەر خاراب .

بەلكى سۇلتاننى تۇتۇپ ئۆلتۈردىلەر ،
بى ھاياپۇ ، بى ۋاپا ، بى پەرلەر .
بۇ خەۋەر ئابدىرىشىتخانغا يېتىپ ،
خان قارالىغ بولدى لەشكەر جەم ئېتىپ .

ھەزرىتى ئابدىرىشىتخان پەرزەنتلىرى ئابدۇلتىپ سۇلتاننىڭ شەھىد بولغانلىرىنى ئاڭلاپ مەشھەتگە بارغانلىرى

ئەيدىلەر مەن ئەۋۋەلا مەشھەت باراي ،
ئاندا سۇلتاننۇ پەردىغا يالباراي .
ئىلتىپات ئەيلەپ مەدەتكار بولسەلەر ،
مۇشكۇلۇم ئاسان ئېتىپ يار بولسالەر .
بىر نەپەس ئولتۇرمىغايمەن سۇبھى شام ،
ئالمايىن قىرغىزلەردىن ئىنتىقام .
نەچچە مىڭ لەشكەر ئېلىپ ئەزىم ئەتتىلەر ،
سەئيى ئېتىپ مەشھەت ئىچىگە يەتتىلەر .
تاۋاپ ئېتىبان مەشھەت سۇلتان ئىشىق ،
خوجانىڭ خىزمەتلىرىگە جان ئىشىق .
نى ئۆتۈپتۇر قىلدىلەر ساھىپ قىران ،
ماجارايى قىرغىزى بىر - بىر بايان .
خوجائى بۇزرۇكۋارى پاكباز ،
ئاڭلىبان بۇ قىسسەنى دەردو - داراز .
ھەزرىتى سۇلتانغا مەلۇم ئەتتىلەر .
خان ماتەمدارىنى كۆرسەتتىلەر .
سائەتىدىن سوڭ جەمئى ئەۋلىيا ،
كۆز تىكىپ تابار گاھى كىبرىيا .
ئالەمى روھانىيەتتىن كەلدىلەر ،
ئاستانە پۇر بولۇپ دەھلىز دىۋار .
ھەزرىتى سۇلتان دىنپەرۋە چىقىپ ،
پىشەدىن گوياكى شىرى نەر چىقىپ ،
خاننى مەشھەت سەھنىدە ئولتۇرغۇزۇپ ،
جۈملەئى قىزغىزنى سەپ - سەپ تۇرغۇزۇپ .
ئەيدىلەر كىم غازىلەر سەر دارى بىز ،
جىلۋەئى كەلتۈردىلەر شەمشىرۇ تىز .
نەئىرە تارتىپ باشىنى كىم چاپتىلەر ،
خانغا ئەيدىلەر جازاسىن تاپتىلەر .
جۈملە قىرغىزلەرنى بىز بەردۇك ساڭا ،
ئىختىيارىڭ قانچە دۇر بەرگىل جازا .
مالۇ ئەمۋالىنى مىسكىنلەرگە بەر ،
غەم يەبە مۇندىن كېيىن تاپتىڭ زەپەر .
بى قىلىچ ، بى نەيزە ، ۋە بى ئوق يا ،
خىزرى پەيغەمبەر بىلەن قىرىق ئەۋلىيا .
ھەمرايىڭدۇرلەر ھەمىشە يولغا كىر ،
ئەۋۋەل ئەردىڭ كىرپە بولدۇڭ ئەمدى شىر .
ھەم ئۇ چالىرىنى قويدىلەر سىلاپ ،
ھەم كۆتەردىلەر زىمىندىن بى ھىجاپ .

ھەزرىتى ئابدىرىشىتخان لەشكەر ئېلىپ قىرغىزغا بارغانلىرى

يۈردى خان قىزغىز ئۈزرە تارتىپ چېرىك ،
تۇشەئى تالقاننى ئارتىپ چېرىك .
ئىزدە بان قىرغىزنى ھەريان چاپتىلەر ،
ئاقىۋەت ئىسسىق كۆل ئۈزرە تاپتىلەر .
بولدىلەر دەريايى لەشكەر روبىرو ،
چىقتى قىرغىزلەر چېرىكىدىن غەرو .
خاھى پىرۇ خاھى بەرناۋە گۆزەل ،
بىر كىدىلەر خان كېلىپ قىلدى قەبەل .
ئالدىلەر بۇكوھ ھىسار ئىچرە ئاماپ ،
ئوق ئىچىدە كەتتى قىزغىز بى ھىساپ .

قالغىنىنى ئەيلەدىلەر قەتلۇ-ئام ،
بىر ئۇرۇق قىپچاقىلەردىن ئىنتىقام.
ئانچە ئەمۋالىكى بۇيا قالاقتا بار ،
لەئلىمەرۋايىت ، ھەمكىمخاپ تاۋار .
جۇملەـەنى سىزلەرگە ئىنئام ئەيلىدىم ،
مۇددىئالەرنى سەرەنجام ئەيلىدىم .
ئون يىگىرمە چوڭلىرىدىن باغلىۋال ،
ئاپتابى ئۆمرىنى ئەيلەي زاۋال .
كاشغەر خەلقى تاماشا ئەيلىسۇن ،
پادىشاھى رەھمۇتۇللادۇر دىسۇن .
ئەيلىبان بىر - بىر بۇ سۆزلەرنى بايان ،
يەتھۇ نۇسرەتلەر بىلەن ئاتلاندى خان ،
تۇغ - بايراق بىرلە خان چۈشتى شەھەر .
كاشغەر ئىچرە كىلىبان چۈشتىلەر ،
شەھەرگە پۈر بولدىلەر پەۋجى سىپاھ ،
مىرغەزەپلەرگە ئىشارەت قىلدى شاھ .
ئونچە قىرغىزنىڭ تونىنى ئالدىلەر ،
مۇردەسىن خەندەك ئىچىگە سالدىلەر .
باز ئۇنىنىڭ تىرەسىن سويدۇردىلەر ،
ئولكى مەزلۇمدۇر تىرىك قويدۇردىلەر .
تاڭلاسى چۈش بىرلە مەشھەتگە بىرىپ ،
تاۋاپ سۇلتان ئەيلەدىلەر يالبارىپ،
ئەيدىلەر مەرقەدگە باقىپ روبىروي.
دەۋلەتىڭدىن مۇنچە تاپتىم ئابىرۇي ،
ئۆمۈر بى پىر ئۆتكەن ئەردى روز شەپ،
شۈكرى لىللاكى پىرىم بولدى سەبەپ .
ھەزرەتىڭ مەرقەدلىرىن قىلدىم تاۋاپ ،
ئەيلەدىڭ ئائىنەئى كۆڭلۈمنى ساپ .
بىزلەرگە پىر بولدىلەر بۈزرۈكۋار ،
رۇقسىتى بولدى ئۆلەر ھەممە يانار.
غەيىپتىن ئۇن كەلدى بارغىل شاھ بول ،
دىن دۇنيا بىرلەسەن ئاباد بول .
بولدىلەر خان ئول زامان ساھىپ نەزەر ،
خوجانىڭ مەنزىل لەرىگە كىردىلەر .
ئەيتىپ ئى بۈزرۈكۋارى ھوشمەند ،
قىتى بولدى بارساق ئەمدى ياركەند .
ئۆمۈر خىزمەتكارلىقتا سەرىپ ئېتەي .
خىزمىتىڭ ئەيلەپ مىرادىمغا يېتەي .
خوجاخان سۆزدىن ئاگا بولدىلەر ،
خان ئادىل بىرلە ھەمرا بولدىلەر .
ئالتىن ئاتىشتىن چىقىپ ئۈچ كۈن يۈرۈپ،
كەلدىلەر ۋەقتى پېشىنگە ئۈلگۈرۈپ .
چىقتى ئىستىقبال ئېتىپ ئەل بىشمار ،
ئوردىغا چۈشتىكىلىپ خان ھۇشيار .
شادىيانە چالدىلەر باڭ ۋە بەلەند ،
تەرز دىگەر بولدى ئول كۈن ياركەند .
ياركەند شەھرىنى رۇشەن قىلدىلەر ،
بوستانۇ - باغۇ گۈلشەن قىلدىلەر .

ھەزرىتى بۈزرۈكۋار سەيرى تاماشا قىلىپ ، مىشارنىڭ لېۋىگە كېلىپ، مەنزىل جاي خانىقا قىلىپ، سۆھبەت قۇرۇپ ئولتۇرغىنى

نەچچە ۋەقت نەچچە سائەتتىن كېيىن ،
سەير ئەيلەپ يۈردىلەر يەر ۋە زىمىن .
بىلمىدى ھېچكىم بۇ پىرنىڭ سىرىنى ،
خوجا نىڭ پاتۇر بىرى بۇ جايىنى .
سەيرى ئېتىپ بارا - بارا ئابى مىشار ،
كوردىلەر ئاخىر كېلىپ لىبى مىشار .
پىر كېلىپ ئولتۇردىلەر بۇ ئەھلى ھال ،
ئۇشبۇ مەنزىلدىن كېلۇر بويى ۋىسال .
بىر ئېرىق سۇ بار ئىدى ئول يەردە جار ،
ئول سۇ ئەردىكىم بۆلەك ئابى مىشار.
ئەيدىلەر تازا تاھارەت ئەيلەيىن ،
مۇجىزە بەرگەن ئاسانى تىكلەيىن .

تون ۋە داستارىن ئېلىپ پىر تاشلىدى ،
ئۇل ئېرىق لىېگە ئاسا تىكلىدى .
پىر ئەگەر تازا تاھارەت ئەيلىدى ،
ئىككى رەكئەت شۈكرى ۋۇ زۇ ئەيلىدى.
ئەتتىگەندە كۆردىلەر تىككەن ھاسا ،
شاخى بىرگەز بولدى ۋەبەركى راسا .
مەئلۇم بولدىكى دەرەختى خۇرمىدىن ،
بولماس ھەرگىز موجىزە مۇندىن كېيىن.
مەنزىلىم بۇ يەردە دەپ بۇزرۇكۋار ،
مەنزىل ئەتتىلەر لەبى ئابى مىشار .
خانقاھى ، مەسجىدۇ ، جۇي قازدۇرۇپ ،
گاھ تىلا ۋەت بىرلەسۇھبەتنى قۇرۇپ.
ھاجىتى مۇمىنلىگــە ئەيلەپ دۇئا ،
ئۇلتۇرۇر ئەردىيۇ خوجا ئەۋلىيا .
تــاۋاپ ئۈچۈن كــەلدى تۇرپان يۇرتىدىن ،
ئاقسۇ ۋە كۇچار دولانىنىڭ يۇرتىدىن .
ھەم خوتەندىن ئالمۇ - دەرىشلەر،
مەردەمى يېڭىھسارى كاشغەر.
جەم ئولۇپ سوھبەتكە داخىل بولدىلەر،
تەۋبەدىن تەقسىر ئۆزرىن قويدىلەر.
پىر رۇشەن دىل نەسھەت ئەيلىبان.
كورسە ئاغرىقلارنى سەھەت ئەيلىبان.
مەرىپەتتىن ئۆزگە ئۇرماي ھېچ ھەرپ.
گەۋھەر ئەپشان بولدىلەر دەريايى زەرپ
تالىبانى تەگرىگە ئەيلەپ بايان،
ھەم ماسايىل ھەم تەرىقى خوجاكان.
ئىككى ۋە ئۈچ كۈندە خان تەقسىر ئىلىپ،
خىزمىتى ئەيلەپ دۇئايى پىر ئىلىپ.
گاھى سەھراسەيرىن ئەيلەپ ئىختىيار،
بىلمەي ئەل قالغان مازاراتىگە بار.
تورىبتىگە يەتكۈزۈپتوغۇ - ئەلەم،
شەيخ جارۇبكەش قويۇپ ۋەخىپنى ھەم.
سەيرى ئېتىپ بۇ تەرزدە بۇزرۇكۋار،
خانۇ - بىگۇ يۇرتىدىن ئەل سەد ھازار.
ئەرگە شىبان ئاغزىدىن چىققان ھاۋۇر،
يەتتىلەر ئاخىر مازاراتى داۋۇر.
بۇ داۋرنىڭ ئالدىدە سايۋاغ ئىدى،
تۆھمىتى يالغانچىغا يايلاق ئىدى .

ھەزرىتى بۇزرۇكۋارنىڭ قاغىلىققا بېرىپ، داۋردىكى مازارنىڭ ئالدىغا بازار قىلماق ئۈچۈن سەئيى قىلغاندا، كەنتتىكى ئادەملەر كېلىپ، يىغلىشىپ، بالا-بارقىمىز قىمارباز، لولى بولۇپ قالىدۇ دەپ، مەنئى قىلغاندا، بىر قولۇڭ كەينىڭگە بولسۇن دەپ، يانغىنى

كوردىلەر جايى چۈشۈپتۇر خوش ھاۋا،
خانغا ئەيدىلەركى ئى زەررىن قابا.
قەلئە ئەتسەڭ كىم بۇ يەردە ئورنىبار،
بىز كىتەرمىز قالغاي ئەلگە يادىگار.
ئەزپەي ئەمرى ئەيلىگەيلەر كەنت ئىلى،
يىغلىپ ئەيدىلەر ئى خان ۋە ۋەلى.
يۇرتۇڭ ئەممىيەت ئۈچۈن دارىل ئامان،
مۇندا شەھەر ئەتتۇر سەلەر بىزگە يامان.
بىز بولەك يۇرتىدىن ئەمەس ياركەندىبىز.
جارەسىـكى بولغاي ھەمە پەرزەنتىمىز.
ياقــمـار بازۇ زىناكارولەۋەند.
ناسازا كويى ھورۇن خودپىسەند.
ھەزرىتىبۇزرۇكۋار ئاچچىقلىنىپ،
قوپتىلەر خان بىرلە ئاندىن ئاتلىنىپ.
ئەيدىلەر يىپىلمىغاي ئارقاڭ سىنىڭ،
جارەسىكى بولغاي بالا-بارقاڭ سىنىڭ
كىمكى بۇغداي تىكتى ئۇل بۇغداي ئالۇر،

كىمكى جاي بەرسە كىشىگە جاي ئالۇر.
ئۇنگەنىدەكىرمىدىگەۋ بەد گۇمان،
ئارپاخانىنىڭ دانەسىدىن ئارپاخان.
خانۇ لەشكەر خوجائى بۇزرۇكۋار،
خانىقاغە يەتتىلەر ئەيلەپ شىكار.
ھەر تەرەپ ئاباد بولۇپ دۇرخانىقا،
توشتىلەر بۇزرۇكۋارى پادىشا.

ھەزرىتى بۇزرۇكۋار خان بىلەن بىر قەسبەھە بىنا قىلدۇرغانلىرى

ئەمرى قىلدىلەركى بىر مەيدان قىلىڭ،
خانىقا ئالدىنى شەھرىستان قىلىڭ.
قوپتىلەر خان باشلىغىن خىزمەت ئۈچۈن،
بەللىرىنى بەزمىدىلەر تۈن - كۈن.
شەھەر سەھرا خەلقى مولچەر ئالدىلەر،
يەرنى تەييار ئەيلىبان خىشت سالدىلەر.
سۇ يوق ئەردى قارغىلىق ئىچرە مۇنۇز.
خەلق تەشنا سۇ ئۈچۈن ۋەقتى تومۇز.
ئەرز قىلدىلەر كېلىپ سۇ كەم ئېرور.
كەنتلەردە سۇ ئۈچۈن ماتەم ئېرور.
ھەر زىرائەتلەرگە سۇ يەتمەي قۇرۇغ،
ساچىپادى ھېچكىم بۇ يىل يەرگە ئۇرۇغ.

ھەزرىتى خوجا بۇزرۇكۋارنىڭ مەھەممەت مىرۋەلى سوپۇمنى قىچقىرغانلىرى

بۇ ھىكايەتنى ئىشىتتى خەلقتىن،
خوجا قىچقىردى سوپىدەپ مەككىدىن.
بىر ئىپىز قىچقىردى ئول بۇزرۇكۋار،
سۆز ئىپىشىتتى غەيىبدىن ئول پاك باز.
سوپى ئۆلدەمدە ئىدىكىم مەككەدە.
سوز ئىپىشتتى غەيبدىن ئول مەككەدە،
باز قىچقىردى ئىككىنچى ئون قىلدىلەر،
سوپى مەككىدىن چىقىپ يول كىردىلەر.
خوجا ئەيدىكىمنى يەردە ئىردىڭىز،
مەككىدە ئىدىم، پىرىم قىچقىردىڭىز.
ئەيدى مۇھەممەت ۋەلى سوپى باردا،
سۇ باشىدىن ئاسايىڭىز سودرەپ كېلىڭ.
بۇ ھىكايەتنى ئىشىتىپ ئول زامان،
سۇ باشىغە بولدىلەر يەلدەك راۋان.
ياندىلەر بۇلنا ھامانى سودرابان،
بولدى بىر تاشلىق سۇ ئارقىدىن راۋان.
ئول زامان سۇ ئارقىدىن غار قاردى،
نىچە غەۋغادۇر دەپ ئارقا قاردى،
ئول جەھەتتىن بىر كىلور بىر يانغۇسى،
قارغىلىقنىڭ خەلقىغە سۇقايغۇسى.
قىل تاماشا قۇدرىتى ئاللاھىدىن،
ھەم كاراماتى ۋە لىيوللاھىدىن.
بىر نەزەر قىلغان بىلەن مەردانە كار،
بولدى پەيدا ئۆز - ئۆزىدىن جۇيبار.
ئۆتكۈزۈپ بازار ئىچىدىن قويدىلەر،
ھەم زىرائەت قىلدىلەر خەلق تويدىلەر.
نەچچە كەنت ئاباد بولدى بۇ سۇدىن،
كۆپ زىرائەت قىلدىلەر ئاندىن كېيىن.
قەريەئى ئۆلچ يىلدا تەييار ئەتتىلەر،
ئاپىرىن دۇۋەنىبە بازار ئەتتىلەر.
ئىلتۇرۇبان ئۆتتۈز ئىككى ھورپەگەر،
ھەم مازارى خانىقاھى جىلۋەگەر.

ئون بولۇرى قولنى ئازات ئەيلىبان.
قويدىلەر خىزمەتكە مۇئتاد ئەيلىبان.
ھەر نىيازى نەزرى كەلسە ساقلاماي
خانىقاغە سەرپ ئېتىبان يىلۇ ئاي.
شەيخ جارۇپكەشلىگە جاي بېرىپ،
سوپىلەرگە خوپ سەرۇپاي بېرىپ.
بەئدە بۇزرۇكۋار خان ئاتلاندىلەر،
ئەرتەسى چۈش بىرلە كەلدىلەر شەھەر.
خان چىقىپ ئولتۇردى بىربالايى تەخت،
ئول مەھەل بۇزرۇكۋارى نىك بەخت،
مەنزىلى گەر ئەردى پەھلۇى مىشار،
بولدىلەر ئون يىل ئۇ يەردە بەر قارار.
ئون يىل ئىچىندە سوپى ھەمخىزمەت قىلىپ،
خىزمەتى پىرنى ئەگەر دەۋلەت بىلىپ.
كىچە - كۈندۈز سوپىۋم ھەمرا ئىدى،
ھەر نەئى ئەسرارىدىن ئاگا ئىدى.
سوپى پەرزەنتىم ماڭا دەر ئەردىلەر.
بۇ مېنىڭ ئورنۇم ساڭا دەر ئەردىلەر.
خان ھېمىشە تاۋاپ ئېتەر ئەردى كېلىپ،
خىزمىتى شايەستە ئەيلەپ ئەمگەك لىپ.
جەم ئۆلۈپ ھەر سائەتى شاھوگادا،
ئەيلىبان پىرى مۇرىدلىقنى ئادا.
ئۆتكەرىبان كۈندە يۈز نەزرۇ - نوزۇل،
ساقلىماي بىر پۇلنى بۇ ئەھلى قوبۇل.
ئون يىل ئىچرە خوجائى دەرۋىش دوست.
مەسھەپى نەچچە كىتاپى تەخت پوست.
تەركى دۇنيا ئەيلىگەن مۇنداق كېرەك،
ئەھلى دۇنيالەرگە باغۇ - راغ كېرەك.
تاپتىلەر خوجا كامالاتى ئەجەپ،
تازە - تازە جەھد ھالاتى ئەجەپ.
بىر كېچە قۇرئانغە مەشغۇل ئەردىلەر،
كەلدى ئاۋازى خوش ئەينى سەھەر.
سىپلەئى دۇنيا ئىچىندە تۇرمايىن.
غەپلەتى ئىسيان بىلەن ئولتۇرمايىن.
ئاخىرەت جابدۇقىن ئەيلەپ دەمبەدەم،
بۇزرۇكانى دىنگە بولغىل ھەم قەدەم.
كىم ئىچەر بىر قەترە سۇبىر پارچە نان،
تابىزىل ئەرۋاھىدىن تاپىاس ئامان.
سەد ھازاران ئادەمى سەندىن بۇرۇن.
تاشلىبان كەتتىلەر دۇنيايى دۇن.
سەن سەپەر ئەنجامىدىن ئاغاز قىل،
ئالەمى بالا سارى پەرۋاز قىل.
خوجا بۇ ئاۋازىدىن مەست بولدىلەر،
مەستلىكتىن ئەندەكى پەست بولدىلەر
ئەمرى قىلدىلەر خەبەر قىل ئەلگە تېز
سىزلەرنى چىرلايدۇ ئول مەردى ئېزىز.
كەلدىلەر خانۇ - سۇپاھى پارچە يۇرت،
قالمايىن ئادەم بىغەيراز قۇش قۇرت.
تەۋبە ۋە تەقسىر ئەيلەپ تۇردىلەر،
روبىرودا خوجا خان ئولتۇردىلەر.
ئەيدىلەر ئى جەمئى بولغان مەردى زەن،
مەركىدىن پارىغ ئەمەستۇر ھىچ تەن.
بىزگە نەۋبەت يەتتى بولغاي بۇ كېچە،
تاڭ سەھەر كەلدى ناداپى ئۆزگىچە.
سىز قالۇرسىزلەر جاھاندا نەچچە كۈن،
چىقماغاي تاڭلا گۇرۇڭلاردىن تۈتۈن.
كېچە تاڭ ئاتقۇنچە تائەت ئەيلىگىز.
كۈندۈزى خەيرۇ سا خاۋەت ئەيلىگىز،
ئەيلىگىز غۇسلى تاھارەتنى تامام،
زىكرى تەسبىھى تىلاۋەت سۇبھوشام.
گور قاراڭغىدۇر ئىچىدە يوق چىراغ،
كۆز يۇمغىزدىن قۇيۇق مەشئەلگە ياغ
تاتىرىك بارسەن جاھاندا ماھوسال،
تەۋ بەدىن ئاغراچىسنى بويىنۇڭغا سال
قوپ سەھەرلەردە خۇداغە نالە قىل.
ئەبرىدەك توككىل ياشىڭنى ژالە قىل.
مەغپىرەت قىلغاي مەگەر يەزدانى پاك،
ۋەرنە نەپس ئىلكىدە بولغايسەن ھىلاك.
خان قوپۇپ ئەرز ئەتتى بىغلاپزارو-زار،
كىم قالۇر مەسنەدىدە يا بۇزرۇكۋار.

AltunOq

ئەيدىلەر مۇھەممەت ۋەلى سوپى قالۇر،
ئول دۇنيادا رويى ئالەمنى ئالۇر.
ئام ئەگەر بارسا قاشىغە خاس ئېتەر
كىم ماڭا مۇخلىس ئاڭا ئىخلاس ئېتەر.
مەرتىۋەت دەرياسىدىن چىققان كەھەر،
جۇملەئى دەرۋىشلەرگە تاجى سەر.
سىنەسى پەيزى ئىلاھى بىرلە پۇر،
تەشنەئى مەردان دىنغە چەشمىدۇر.
تەختى پوست ئۈستۈن چىقىپ ئولتۇرسۇن ئول،
مەن كېتەرمەن جان شىرىن تۇرسۇن ئول
يەتتى توقسان يىلغە ئۆمرى ئازىنىن،
بولمادىم بۇ نەپسى شەيتانىدىن ئەمىن.
سىزلەنى قىلغاي ئەمىن پەرۋەردىگار،
بىزلە تا ئاخشامغىچە بۇ يەردە بار.
ئوت سالىبان نەچچەمىڭ پەرۋانىگە،
كىردىلەر زەۋق ئىلەتائەت خانىگە.
بورىيايى سالدىلەر ئاندا دەلىل،
قويدىلەر مەسھەپنى بالايى رەھىل،
رەۋنەقى جۇملە مۇسۇلمان ئەردىلەر،
ئولتۇرۇپ قورئان ئوقۇپ جان بەردىلەر.
هوجرىدە بىر خىرمەنى گۈلدەك ياتىپ،
يۈزلىرى مەسھەپ يۈزى ئۈزرە پاتىپ.
خان بىلەن سوپى كىرىپ كۆردى بۇھال،
قالدىلەر ھەيران سەرگەردان لال.
بولدى مەھشەرگا مۇلكى ياركەند،
تۇردى ماتەمدىن خالايىق بەند-بەند.
ھىچ كىشى قالماي سىياپوش بولدىلەر،
ئات ئۈشتارغا قارا كەيدۈردىلەر.
ھەم شەبى يىلدا بولۇپ ئالەم يۈزى.
گەردىئالتىندا قالىپ ئادەم يۈزى.
خەلقتىن چىقتى پىغانلار ھەر تەرەپ.
بولمىدى پەريادۇ - ئەپغان بىر تەرەپ
كەر بالادەك بولدى ئاخىر بۇ جاھان،
ئۆلتۈرۈپ مەھەممەت ۋەلىسوپى بىرلەخان.
سوپى رەختى بىرلە تىكتىلەر كېپەن،
سەپتىلەر سۇنبۇل بىلە مۇشكى خوتەن.
تەنلەرىنى يۇپ كېپەنگە ئالدىلەر،
بەئىدەزان تابۇت ئىچىگە سالدىلەر.
قويدىلەر مەيدانىدا خانپاك باز،
جەمئى ئولدىيۇ ھەمە قىلدى ناماز.
ئۇستخانلەرىنى مەدپۇن ئەتتىلەر،
خانۇ سوپى ئۆزلەرىدىن كەتتىلەر،
نەچچە سائەتتىن كېيىن خان دىلبىر،
ئەيدىلەر بىزلەرگە بولغاي ئەمرى پىر.
ئىتتىپاق ئەيلەپ تامامى ئولۇغ ۋە سول،
بەردىلەر مەھەممەت ۋەلى سوپىغە قول.
تەختىپوست ئۈستىدە ئولتۇردى سوپى،
يېڭىۋاشتىن سوھبەتنى قۇردى سوپى.
تالىبانى ھەق ئەيلەپ بەر قارار،
پەيز بەردى سۆھبەتىدىن سەدھازار.
ھەزرەتى مۇھەممەت ۋەلى سوپى خوجام.
پەيز تاپتى سۆھبەتىدىن خاس ئام.
بەش كەنت ئىچرە مەۋزەئى زەيلىك ئارا،
ئەيلىبان ئۆز مالىدىن بەيئى شارا،
خانىقاھى ئاندا بونياد ئەيلىدى،
ئەھلى دەرۋىش بىرلە ئاباد ئەيلىدى.
يانا بىرنى قارغىلىق توكتاشتا،
قىلدى سىراپ ئەلنى نانۇ- ئاشتا،
خانىقاھى دىلكوشا قىلدى بىنا،
قارغىلىق دۇ كەنتىدە قىلدى يانا
سانجو كەنتىدەداغى تەدبىر ئېتىپ،
ئاندا ھەم بىر خانىقا تەمىر ئېتىپ.
ھەر بىرىگە بىر خەلىپە قويدىلەر،
شەنىگە لايىق ۋەزىپە قويدىلەر.
شەيىخ جاروبكەش ئاڭا تەيىن ئېتىپ،
ۋەخپى ئەۋقاپ ھەم ئاڭا تەيىن ئېتىپ،
خانىقا غە كەلدىلەر پىرۇ-جاۋان،
جەم بولۇپ ئاندا مۇھىببى خانىدان.
زىكرى ئىللەللانى تەلقىن قىلىپ،
سۆبھى دەمدە قول ئاچىپ ئامىن قىلىپ.

ھەلقە ئىچرە نەبىي ئىسپات ئەتتىلەر،
تەكرىبە يىغلاپ مۇناجات ئەتتىلەر.
ھەق رىزاسىدىن ئۆزىن ئەيلەپ پاناھ،
زىكرى تەسبىھى زەلەمنا رەببەنا.
روتبە ئىچرە بارچەدىن ھەم سەربەلەند،
ھەم سۇلۇك ئىچرە تەرىقى نەقشەبەند.
تاكى بۇلغۇنچە بۇ دۇنيادىن ئەدەم،
قويىدى پىرون شەرىئەتدىن قەدەم،
ئۆمرى خورشىدى ئەجەل شام ئەيلىدى،
سۇبھىنى ماتەم سىيا پام ئەيلىدى.
جەم بولۇپ ئاندا خالايىق پەۋج - پەۋج،
يىغلىشىپ ئەلنىڭ سىرىشكى ئۇردى مەۋج.
تۇشتى ئالەمگە ئاجايىپ ماجىرا
خەلق ماتەمدىن ھەمەكەيدى قارا.
شاھ باشلىق جۈملە قىلدىلەر ناماز،
خاھى ئالىم، خاھى بولسۇن ئەھلى راز.
ئاستان ئالىدا مەدپون ئەيلىدى،
قەبرىنى ھەق نۇرى مەمنۇن ئەيلىدى.
ھەزرەتى پىرىم ئاياغىغە تۇقاش،
ئەيلە كىم ياندىشتى ئاي بىرلە قوياش.
جەم ئولۇپ بىر ئاستانىدا ئىككى تەن،
شىرى غەرران بىرلە ئاھويى خوتەن.
قالدى بىر زاتى شەرىف ئەۋلادىدىن،
بىر نەپەس غاپىل ئەمەس ھەق يادىدىن.
ئاتلىرى چىپىپ خوجام ئاۋازەلىك،
تاپتى ھەر مىسكىن ئۇلاردىن تازەلىك.
ھەم شەرىئەت يولىدا ئاراستە،
ھەم تەرىقەت ئىچرە ئول پىراستە.
ئۆتكەرىبان ئۆمرىنى مېھمان بىلە،
خىزمەتى مېھمانىنى ئەيلەپ جان بىلە.
ئۆمرى خۇبلۇقتا ئۆتتۈپ - ئۆتمەي ئەبەس،
بىر نەزەر تاپقانلاردىن خالى ئەمەس.
ئەللىك-ئاتمىشغە يەتمىشتى ياشلىرى،
ئاقىبەت ئىمان ئولۇپ يولداشلىرى.
ئول ھەم ئەتتى بۇ دۇنيادىن سەپەر،
روھى جەننەت باغىدا تاپتى مەقەر.
بەس ئۇلەردىن سۇكرە كىم مۇسا غوجام،
ئولتۇرۇپ سەججادە دە قايىم ماقام.
قول قويۇپ خىزمەتلىرىدە نەچچە تەن،
ھاجەت ئەھلى ئىشىكنى ئەيلەپ ۋەتەن.
ھەلقە ئىچرە ئولتۇرۇپ نەچچە مورىد،
ھەر بىرى ئەردى ھىدايەتكە كىلىد.
چەكتى دائىم زىكرىئى ئەللەللانى،
يولغا سىلىپ نەچچە يۈز گۇمراھلىنى.
شاھلەر خىزمەتلىرىدە ئەردى قۇل،
شاھ دىمە بەلكى ئەيغىل چىزۇ گول.
ئۆتتى نەچچە يىل ئۇشۇل مەنۋالىدە،
تاپمايىن تەغىرى ماھى سالىدە.
دۇنيادىن ئول ھەم غەرىبەت ئەيلىدى،
ئالەمى باقىغە رىھلەت ئەيلىدى.
زاتى ئالى بۇ جاھاندىن بولدى دۇر،
قىلدى ئاندىن سوك بارات خوجام زوھور.
خانىقادە بولدىلەر مەسنەد نەشىن،
ئول ھەم ئەتتى ماتە قەددەملەر ئىشىن.
ياندا ئەسھابىلەر جەمئى ئولدىلەر،
بارچە پەرۋانە ئۇزى شەمئى ئولدىلەر.
كىچىلەردە يىغلار ئەردى شەمئى ۋار،
ئاخىرەت ئەندىشىسىدىن زار - زار.
سوپىلەرغە كۆپ ناۋاز شىلەر قىلىپ،
ئۆتتى دۇنيادىن ئەجەب ئىشلەر قىلىپ.
چۈنكى ئاندىن سوك مەھەممەتشاھ خوجام،
مەسنەدى ئالىدا كىرگۈزدى قىيام.
بەردى ھەق ئەجدادىنىڭ ئورنىدا جاي،
مېھرى پىنھان بولدى گويا چىقتى ئاي.
بى ناۋالەرنى تاپىپ ئەيلەپ كەرەم،
مەتەكىپلەر بولسە بەزلى ئەيلەپ دەرەم،
ھەلقە ئىچرە كۈندە سۆھبەت ئەيلىمەك،
خەلق ئارا ۋەز نەسىھەت ئەيلىمەك.
نەچچە يىل تۇرئاغاز ئەيلىدى،
روھى ئۆز جايىغا پەرۋاز ئەيلىدى.
چۈن ئەزىز خەلپەم كىلىپ ئاندىن كېيىن،

خانىقادا بولدىلەر مەسنەد نەشىن.
ئالىمى مەنىا ئارا ماھىر ئىدى،
ھەم كارامەت ئىشلىرى زاھىر ئىدى.
مەرىپەت دەرياسىدا ئەردى نەھەڭ،
ئالدىدا شاھۇ قەلەندەر ئەردى تەڭ.
ئەردىلەر ئۆز ئەسرىدە قۇتبى زامان،
خىزمىتىنى پەخرى ئېتىپ شاھۇ جاھان.
بىر نەچچە مۇددەتتىن ئۇل ساھىپ كامال،
ئەيلىدى دارىل باقاغە ئىنتىقال.
چۈن ھەسەن خەلپەم جاھانغا بولدى پاش،
يورۇتۇپ ئالەمنى ئانداغكى قۇياش.
شوھرىتى ئالەمغە ئەيشا ئەيلىدى،
شەيخلىق رەسمىنى بەرجا ئەيلىدى.
خانىقادا روز شەپ داش قاينىتىپ،
ھەر كۈنى شورپا بىلەن ئاش قاينىتىپ.
كارى دايىم ئەلنى مېھمان ئەيلىمەك.
خەلقلەرغە خەيرى ئېھسان ئەيلىمەك.
ھەلقەدە ئەلگە بىرور ئەردى سەبەق،
بەزمى ئىچرە پادىشاغا ھەم تەبەق.
گاھى دەرۋىشلەر بىلەن سۆھبەت قۇرۇپ،
گاھى ئالىملەر بىلە ئىلمەت بولۇپ.
گاھى سەھرانى قىلىبان ئىختىيار،
گاھى دەشتى ئىچرە قىلۇر ئەردى شىكار.
ھەم ساخاۋەت ئىچرە ھاتەم بەندەسى.
ئۆھمەتتىن ھەيبەت ئارا شەرمەندىسى.
دۆۋلەتمىن شاھلەر قىلۇر ئەردى ھەۋەس،
سىم زەر ئالدىدا گويا خارۇ خەس.
مۇددەتى بۇ يەڭلىغ ئۆتكەردى جاھان،
ئۆمرى باغى ئاقىبەت بولدى خازان.
بار ئىدى پەرزەندىكىم كەلانامىلىق،
خەلق ئارا ئىدەت خەلپەم ناملىق.
ئىلتىپات ئەيلەپ خۇداۋەندى كىرىم،
مەنسەپى ئالىدا قىلدى مۇستەقىم.
شەيخلىققە ئېنى مۇمتاز ئەيلىدى،
ئاستان ئىچرە سەر ئەپراز ئەيلىدى.
تۇردىلەر ئەسھاپ بىلكۆل يانىدە،
جۇملە بولدىلەر ئىنىڭ پەرمانىدە.
ئۆرلەدى ئانەن پائانەن ئىززىتى،
شەھەر سەھرالارنى تۇتتى شۆھرىتى.
ئالەم ئەھلى ئانچە ئەيلەپ ئېھتىرام،
جۇملە ئالەمغە بولۇپ مەقبۇل ئام.
نەچچە يەردە ھويلا باغۇ بوستان،
بەرگۇسى ھەر بىرىسى جەننەتتىن نىشان.
قايسىدە مەيلى ئەتسە ئۇل ئازادەۋەش،
ئەزىم ئېتىپ كۆڭلىنى ئەيلەر ئىدى خوش.
كى شىكار ئەتمەك تەمەننا ئەيلىبان.
گاھ سەھرانى تاماشا ئەيلىبان.
قايسى ئىشنى كۆڭلى ئەيلەر ئىلتىماس،
قىلدىلەر ئانداغ ئالا ھازەلقىياس.
با ۋۇجۇدى مۇنچە دۆلەت بىرلە ئۇل،
ئاخىرەت ئەندىشەسىغە تاپتى يول.
پەيزى ھەق كۆڭلىنى پىر نۇر ئەيلىدى،
پىرلىق مۇشكىنى كاپۇر ئەيلىدى.
بىلدىكىم دۇنيا ئىشى بىھۆدەدۇر،
كىم ئۆلۈمنىڭ خەۋپىدىن ئاسۇ دەدۇر.
ئاھۇ كىم ھۆكمى قازا مۇتلەق ئېرور،
جۇملەزى جانغە ئۆلۈم بەر ھەق ئېرور.
پەقىر ئىلى بولسۇن ۋەگەر ئەھلى غىنا،
قالمىدى ئاخىر پانا بولماي يانا.
كىمكى كەلمىش ئاقىبەت بارغۇسىدۇر،
كوكسىنى تىغ ئەجەل يارغۇسىدۇر.
كار دۇنيانى تەسەۋۋۇر ئەيلىدى،
ئۆمرى ئۇقبانى تەپەككۇر ئەيلىدى.
بولدىلەر تەمىر ئىمارەتكە مۇشتەغىل،
قەسىدكىم بۇ ئاستانە مۇتتەسىل.
ئەيلەسەم دارىلباقاغە ئەزمە رامە،
ناتاۋان جىسمىمنە بولسۇن دەپىندگاھ.
دوست يارانلەر زىيارەت ئەيلەسۇن،
قارىلەر ئاندا تىلاۋەت ئەيلەسۇن.
مەقبەرىستانلىق بىنا قىلدۇردىلەر.

تەگرىگە شۇكرى سانا قىلدۇردىلەر .
گۇمبە زوبىر چەھرە ئايۋانچاق ئاڭا،
لاجىۋەدى كاشەدىن پەشتاق ئاڭا .
ھەر تەرەپتە تۆرپە - تۆرپە كۆڭگىرە.
رەڭدىكىۋ - رەڭدىكىۋ پەنجىرە.
ھەرىستۇنى بىر - بىرىدىن ئۇستىۋار .
سەقەپ دىۋارى ھەمە نەقشى نىگار .
مەنزىلىدۇركىم ئاچايىپ خوش ھاۋا ،
ئاندا كىرسە جان قۇشى ئەيلەر ناۋا .
خالىقا قىلغىل ئىنىڭ ئومرىن ئۇزۇن ،
دەۋلەتىن دۇنيادا قىل مۇندىن پوزۇن.
يارەب ئۆز ئەسرارىڭگە گاھ قىل ،
ئۆلسە ئىمانىنى ئاڭا ھەمرا قىل .
سورىسا گەرتارىخىنى ھەم سالىنى،
بىرمىڭ ئۇچيۈز ئون بىرو تاۋۇق يىلى.
چۈن ئۆلەردىن قالدى ئىككى نەۋناھال،
ھەر بىرىسى پەزلىدە ساھىپ كامال .
چوڭلىرىنىڭ ئىسمى ئەمرۇللا خوجام،
مەدەنى ئىلمى ئەمەل ساھىپ كەرەم.
رىئايەتەن‌تەرك ئەتتىلەر جاھى جالال ،
قال ھال شۇغۇل ئىتەرلەر ماھى سال.
كۆردى دۇنيابى ساباد بى‌مادار .
غەيرى ھەقنى تەرك ئىتىپبوكامىكار.
كۆركۆزۈپ دايىم ئىبادەتتە قىيام ،
كۆشەئى غىزلەتتە دورلەر سۇبھى شام .
روزى شەب ھەقنە قىلىپ زارى خوشۇ ،
جانىبى ئۇقبا سارى ئەيلەپ روجۇ.
پەيزى ھەقتىن ھەم يېتىپ شايەد كىشش،
بىر نەپەس غاپىل ئەمەستۇر يازۇ-قىش.
بىرلەرى ئىسمى ھىدايەتخان ئىدى ،
مەرىپەت سىزلەر تىنىگە جان ئىدى .
قىبلە گاھى ئورنىغا قايىم ماقام ،
شەيخلىق توردە بىھەد با نىزام .
دەخمەئى شاھانە ئەيلەپ ئۇستىۋار ،
خىسرۇۋانە مەنزىلونەقشى نىگار .
دەرگەھى پىرنى گۇلۇستان ئەتتىلەر،
مەدرىسە يەڭلىغ بىھىشتان ئەتتىلەر.
خوش ھاۋالىغدا بولۇپ باغى ئىرەم،
چۈن ئەسىب رەھمەت نەسىمىدەمبەدەم.
ئاپىرىن ئەيلەپ ئاڭا شاھۇ-گادا،
ئاش ناندىن سەير ئۆلۈپ ھەربى ناۋا.
بۇسۇپەت ئەۋسايى قىلسام ۋەسپى كۆپ،
سۆز مەتتول بولسا ئەرمەس ئانچە كۆپ.
چۈن بۇ يەردە ئەيلىدىم سۆزنى تامام،
مۇختەسەر قىلدىم كالامىم ۋەسسەلام .

نەشرگە تەييارلىغۇچى : سۇزۇك ،
ئۇمەر ئىسمايىل

ئەسەردە ئۇچرايدىغان تىرمىنلەرگە ئىزاھات.

(1) ئەكرە مۇلىكەرەم - سەخىلەرنىڭ سەخىسى (2) جۇد - ساخاۋەت مەنىسىدە (3) گەنجى پىنھان - يوشۇرۇن خەزىنە ، ئالتۇن كۈمۈش. (4) ئەرش، كورسى - دىنىي كىتاپلاردا خۇدا تەرىپىدىن ئاسماندا يارىتىلغان قەسىرى ئالى ۋە چاغاز دەپ تەسۋىرلىنىدۇ. ئەرش ئۈستۈن دەرىكتۇر. ئاسماندىن كىنايە (5) تەختى پەرش - تەختى سارادىن كىنايە . دۇنيادىكى تېگى - يەردىكى ئاستى (6) كوكۈز - ئەقىل ھۇشىدىن ئايرىلىپ قالماق ، لال بولۇپ قالماق (7) شىشەپوش - شىشە بىلەن يېپىلغان ، بۇ يەردە مۇز تۇتقاندىن كىنايە (8) ساباب - بۇ يەردە ماۋجۇ - دىيەت دەرياسىدىن بىر تامچا ، ياكى كىچىك كىشە بىر پارچە دېمەكچى (9) رويى ئالەم - ئالەم يۈزى (10) دەشت - پەيغەمبەرلەرگە بولغان خاس ماختاش. (11) سەرۋەرى - باشلىقى (12) ساھىبى مىراج - مىراج قىلغۇچى دېگەن مەنىدە بولۇپ، دىنى رىۋايەتلەرگە كورە مۇھەممەت پەيغەمبەرنىڭ ئاسمانغا چىقىپ سەيرى قىلمىقى (13) پەيىن - كوز (14) مىل - بۇ يەردە كەلتۈرۈلگەن مىل - كوزنى كورمەيدىغان قىلىۋېتىش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان نەرسە

(15) ئاتان - چولۋۇر (16) لات ماناتان - بۇتلەرنىڭ ئىسمى (17) سەد ھازار - يۈزمىڭ (18) مەنقۇبەت -
چار يارغا مەخسۇس بولغان ئالقىش (19) نايىپ - ئورۇنباسار (20) بەندە-ئاندىن كېيىن دېگەن مەنىدە (21) زەھى-
بەكمۇ دېگەن مەنىدە (22) ئاب - سۇ (23) ھەيدەۋى زۇلپىقار - زۇلپىقار ئىسىملىك قىلىچنىڭ ئىگىسى (24) شاھى
مەردان - مەردلەرنىڭ شاھى (25) دۇلدۇل سىۋار - دۇلدۇلغا مىنگەن دېگەن مەنىدە
(26) زەلىل - خار مەنىسىدە (27) سۇبھى شام - تاڭ ۋە ئاخشام (28) ئاغاز - سوزنى باشلاش - (29) مورۇ-
مار - چۈمۈلە ۋە يىلان (30) ئىمەمسىنىيەت - تىنچلىق - (31) بەسى - تولا ، كۆپ
(32) مەسنەد - تەخت، ئورۇن (33) توربوت - گور (34) بى بونياد - قومۇروپ تاشلاش. (35) غالدان سېرىن -
1745 - يىلى (چىيەنلۇڭنىڭ 10 - يىلى) ئاغرىپ ئولگەن جوڭغار قەبىلىسىنىڭ باشلىقى غالدان سېرىن نى كوزدە
تۇتىدۇ. (36) گولگون قابا - گۈلدەك ياسانغان ، كىيىنگەن . (37) ساغىر - پىيالە . (38) بەھرىدل ئەنساپ -
دەريايى نەسەپ. (39) شەجەرە توسسادات - سەيىدلىق دەرەخ. (40) خاتەمەن نەبى-ئىنىڭ ئاخىرقى پەيغەمبەر (41)
سىمۇ - زەر - كۈمۈش ۋە ئالتۇن. (42) مەردى كالان - چوڭ ئادەم (43) گوپتار - سوز (44) ئەدەم - يوق-
لۇق - (45) دارىلقارار - بىرىپ توختايدىغان ئورۇن (46) جەزبە - سوزنىڭ ئورامىدىن قارىغاندا ، پىغان تەگ-
دى دېگەن مەزمۇندا ئىشلىتىلگەن. (47) ۋائىزى لارەيىب - خۇدانىڭ بىرلىكىگە شەك يوق دېگەن مەنىدە (48)
تۇشەنى تالقان - ئوزۇقلۇق قىلىش ئۈچۈن تالقان ئالماق (49) ئابىلە - يول يۈرۈپ پۇت قاپىرىش. (50) جوي -
ئېرىق (51) شەمئە - چىراقچى (52) دوزۋار - ئوغرىدەك . (53) سەگكى سار - چالما كېسەك (54) ئەسەس -
كوچا مۇھاپىزەتچىسى (55) ئەزم - بىر ياققا بارماق

نەۋ باھار ئەييامى كەلدى ئەزم گۈلشەن ئەيلەدىم،
كوزلەرىمنى گۈل جامالى بىرلە رۇشەن ئەيلەدىم،

(56) تورپە - ئاھايىتى (57) مىرزا ئۇلۇغ - پادىشا مىرزا ئۇلۇغبېگ كوزدە تۇتۇلغان. (58) ھېين - ۋاقىت -
چاغ - (59) ئىرتاغ - تورۇشلۇق ئۆي - جاي (60) ماسەۋا - دۇنيالىق، دۇنيانىڭ ئىشى - كۈشلىرى

ۋاپا كورمەي جاھاندىن ئوزنى تەركى ماسەۋا قىلدىم.
كېچىپ ئۆي خانىماندىن غارۇ - ئوڭگۈرلەرنى جا قىلدىم.

(61) مەھتاب - ئاي يولتۇزى - (62) لاجەرەم - كەينىدىن قىسقىسى (63) ئاللام - چوڭ ئالىم (64) ئىس -
تىغراق - مەستلىك ، بىھوش بولۇش (65) يوقسۇل - ساتلىك (66) نىم شەپ - يېرىم كېچە (67) نەسىبى روز -
چۈش ۋاقتى - (68) تەركەش - يا ، ئوقيا ۋە ئۇنىڭ لازىملىق نەرسىلىرى (69) پىر توپچىيان - شوئلەچېچىش
(70) لىجام - ژۇگەن (71) قورس - ئارپا نېنى. (72) ئەھمەد ياسەۋى - ياسىۋىلىك مەشھۇر ئىشان -
قۇلاھى ئەھمەد كوزدە تۇتۇلىدۇ. (73) قۇلزۇم - دەريانىڭ ئىسمى (74) كەشتى بان - كېمىچى (75) سەيد -
قىل - دەل ، سىر . (76) مەركەپ - مىنىدىغان ئۇلاغ (77) دەرمىيان - ئوتتۇرىدا سىلىش (78) ئالىمان -
ئالىملەر (79) ھادى راھ - ھىدايەت يولىنى كورسەتكۈچى (80) مەرقەد - قەۋرە (81) شەبدار - كېچە ئۇخلىما-
مايدىغان كىشى (82) سەئوە - كىچىك بىر پەررەندە (83) شەھباز - قارچىغا (84) بونەسىرى ۋەلى - ئابۇ
نەسىر سامانى كوزدە تۇتۇلىدۇ (85) كەرەم بەخشى - سەخى. (86) خاتا پوش - خاتانى يابقۇچى (87) مەن -
پەئىل - ئۇيالماق، خىجىل بولماق (88) جارۇبكەش - مازار، خانىقالەردە خىزمەت قىلىدىغان ئادەم (89) تە -
ۋەججۇھ - تىكىلىپ يۈز كەلتۈرۈش. (90) زەمزەم - ئۆي ، خىيال (91) نەمەك - توز (92) دەريايى شور - قەد -
زەل دېگەن (93) سالىيا - يىللار (94) تورپە تولغەيىن - كوز يۇمۇپ ئاچقۇچى (95) قابىزۇلئەرۋاھ - ئەزرا -
ئىل. (96) تىرلە - گودەك. كىچىك بالا (97) بەرنا - ياش (98) كەپەك - كەكىلىك . (99) كوس - ناغرا
(100) موسەللا - تەييەممۇم (101) تەبلە چوپ - ناغرانىڭ چوكىسى . (102) سور ئىسراپىل - ئىسراپىل ناملىق
پەرىشتەنىڭ جانلەرنى سولاپ ساقلايدىغان ئەسۋابى . دىنى رىۋايەتلەرگە قارىغاندا قىيامەت كۈنى جانلەرنى قويۇپ بې-
رىدىكەن ، جان ئىسلى تەنىگە كىرىپ ھەممە تىرىلىدۇ دېيىلىدۇ . (103) راھا - بوش قويىۋېتىش ، بوشىتىش
(104) ئاھى سەرد - سوغوق ئاھ. (105) ھىجاب - پەردە (106) ئەبىر - بۇلۇت (107) سەمەر - مېۋە ،

AltunOq

(108) دېگى باياۋان ـ بىياۋان قۇملىرى . (109) پەريادەرس ـ پەريادنى ئاڭلىغۇچى . (110) ئۇشتۇر ساۋار تۆگە ئۈستىگە مىنگەن كىشى. (111) ھاۋا كەرم ـ ھاۋانىڭ قىززىشى. (112) ھاتەپ ـ غەيىپ

كەلدى ھاتەپتىن نىدايى ئى كىشى ھوشيار بول!
ئىچ مورادلىق بادەسىنى ئال قەدەھتەييار بول!

(113) دىلگىر ـ كۆڭلى خاپىلانغان. (114) سۇبھى خىز ـ سەھەر تۇرىدىغان كىشى . (115) خەيرۇلبىلار ـ ياخشى جاي، ياخشى شەھەر مەنىسىدە. (116) ھاسانىڭ شاخە قىلمىقى ـ ھاسانىڭ كۆكەرمىكى. (117) بەرق باد ـ چاقماق ـ شامال (118) كانجوت ـ جاي ئىسمى (119) داۋر ـ جاي ئىسمى. (120) بارەھا ـ ھەممىشە. (121) قىتئەئى ئابى زەمەن ـ بىر پارچە يەر سۇ. (122) سەپەنج ـ سەللە (123) بىسيم ـ قورقۇش (124) روزى دەراز ـ ئۇزۇن كۈن. (125) موشام ـ دىماغ. (126) خارەستان ـ تىزناپ دەرياسى (127) ئايىنەبەند ـ شەھەرنى بايرام تۈسىدە كىرگۈزۈش . بېزەش ، گوياكى، ئايىنەدەك ھالغا ئەكىلىش . (128) موھتەشەم ـ ھەشەمەتلىك. (129) جوش ـ بەجوشەن — بۇرۇنقى زاماندا ئۇرۇش ئۈستىدە قىلىچ، ئوقدىن ساقلىنىش ئۈچۈن كىيىلىدىغان ھەربى كىيىملەر. (130) كىرە ـ مۇشۇك. (131) باڭگى بەلەند ـ بەلەند ئاۋاز، ۋاقىراش. (132) زەررىن قابا ـ ئالتۇن كىيىملىك.

كۈردىلەر جايى چۈشۈپتۇر خوش ھاۋا،
خانىغا ئەيدىلەركى ، ئى زەررىن قابا

(133) قەسەبە ـ شەھەر. (134) ۋاراق ـ سەھىپە. (135) ئالەمى بالا ـ يۇقىرىقى ئالەم ، ئۇدۇنيا . (136) مەردو ـ زەك. ئەر ئايال. (137) مەرك ـ ئۆلۈم. (138) رەھەل ـ ئۈستىگە قۇرئان قويۇپ ئوقۇلىدىغان بىر ئەسۋاپ. (139) مەدپۇن ـ دەپنە قىلىش ، كۆمۈش. (140) رۇتبە ـ مەرتىۋە ، مۇقام. (141) تەرىقى نەقشبەند ـ تەسەۋۋۇپتىكى (سوپىلىقتىكى) نەقشبەندىيە سۇلۇكى. سوپىلارنىڭ بىر قىسمى مۇشۇ سۇلۇكنى قوللىنىدۇ. نەقشبەندىيە، بۇخارادا ئۆتكەن باھاۋىددىن نەقىش بەندنى كۆرسىتىدۇ. (142) سىيە پام ـ قارا رەڭلىك . (143) سەرەشك ـ كۆز يېشى. (144) كىلكى ـ قەلەم .

كىلكىمنى بەرسەڭ ئەگەر غەددارىگە،
كۆزدە يۈز مەنسۇرنى ئاسقاي دارىگە،

مەھبۇبۇل قۇلۇب

ئەلشىر ناۋايى

تەھرىردىن: «مەھبۇبۇل قۇلۇب» («كۆڭۈللەر سۆيگۈسى») ـ ناۋايىنىڭ پەلسەپە، ئەخلاق، ئىلمى قاراشلىرىنى بايان قىلغۇچى نەسرى ئەسەرلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇ ھىجرىيە 905 ـ يىلى مىلادى (1500 ـ يىلى) يېزىلغان.

يازغۇچى بۇ ئەسەرىدە ئۆز دەۋرىنىڭ ئىجتىمائى ئەھۋالى، ھەرخىل ھۈنەر، كەسىپ، پادىشالارنىڭ خۇي ـ پەيلى قاتارلىق مەسىلىلەرگە قارىتا پۈتۈن ئۆمۈر بويى ھاسىل قىلغان تۇرمۇش تەجرىبىلىرىنى پەلسەپىۋى، ئەخلاقى، ئىلمى نۇقتىدىن تۇرۇپ بايان قىلىدۇ.

ئەسەر تۈزۈلۈش جەھەتتىن قىرىق بىر باپ 3 قىسىمدىن تەركىب تاپقان. بىرىنچى قىسىمدا، يازغۇچى ھەرخىل ئىجتىمائى تەبىقىلەرنىڭ، ھۈنەرۋەن، كەسىپ ئەھلىلىرىنىڭ جەمئىيەتتە تۇتقان ئورنى ھەققىدە پىكىر يۈرگۈزىدۇ. شاھ، ۋەزىر، قازى، سودىگەر، ئەمەلدار ۋە باشقىلارنى قاتتىق تەنقىت قىلىپ، ئۇلارنى ئادالەت ۋە ئىنساپقا چاقىرىدۇ.

ئەسەرنىڭ ئىككىنچى قىسمى ئەخلاق، تەلىم ـ تەربىيە مەسىلىلىرىگە بېغىشلانغان بولۇپ، يازغۇچى بۇ قىسىمدا ئەدەپ، سېخىلىق، ساداقەت ۋە باشقا مەسىلىلەر ئۈستىدە چوڭقۇر پىكىر ۋە مۇلاھىزە يۈرگۈزىدۇ.

ئۈچىنچى قىسىمى كىچىك تەلىمى ھېكايىلار ۋە ماقال ـ تەمسىل، ھېكمەتلىك سۆزلەردىن تەركىب تاپقان بولۇپ، ئۇنىڭدا يازغۇچى مەلۇم قىزىقارلىق ۋەقەلەرنى بايان قىلىش ئارقىلىق بەلگىلىك قائىدە ـ داۋلىنى چۈشەندۈرىدۇ.

ئەسەر ــ يازغۇچىنىڭ مېھنەت ئەھلىگە بولغان كۆز قارىشىنىڭ ئېنىق، مۇھەببىتىنىڭ يۈكسەكلىكى بىلەن بەلگىلىك رېئاللىقى ئەھمىيەتكە ئىگە بولسىمۇ، بىراق ئۇنىڭدىكى بەزى

مەسىلىلەر دەۋر چەكلىمىسى تۈپەيلىدىن دىنى نۇقتىدىن تۇرۇپ ئىزاھلانغان ۋە چۈشەندۈرۈلگەن. ئۇ گەرچە ئەسەرنىڭ تۈپ ئىدىيىسىگە قىلچە نۇقسان يەتكۈزەلمىسىمۇ، بىراق سەل قاراشقا بولمايدۇ.

بىز يولداش ئابدىرېھىم توختى نەشرگە تەييارلىغان «مەھبۇبۇل قۇلۇپ» نىڭ ئەينى نۇسخىسىنى بەردۇق. كىتابخانلارنىڭ پايدىلىنىش جەريانىدا پارتىيىمىزنىڭ مەدەنىي مىراسلارغا ۋارىسلىق قىلىش پرىنسىپى بويىچە ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلىشىنى ئۈمىت قىلىمىز.

ئاللاغا مەدھىيە ۋە رەسۇل ئەلەيھىسسالامغا دۇئا ھەم سالام يوللىغاندىن كېيىن، ئەلشىر-پۇقرالارنىڭ گادايى، تەخەللۇسى ناۋايى مۇنداق بايان قىلىدۇ: (1)

بۇ خاكسار، پەرىشان ھاياتىمدا ياشلىق دەۋرىنىڭ باشلىنىشىدىن تارتىپ، قېرىلىق دەۋرىنىڭ ئاخىرىغىچە تۈرلۈك ۋەقە ۋە ھادىسىلەردىن، زامانىنىڭ خىلمۇ-خىل پىتنە ئەنگىزلىرىدىن، زامانىنىڭ خىلمۇ-خىللىقىدىن ئۆزۈن زامانلار تۈرلۈك مۇشەققەتلىك يىللارنى بېسىپ ئۆتتۈم. ھەر خىل يوللاردا يۈگۈردۈم، ياخشى ۋە يامانلار سۆھبىتىدە بولدۇم. گاھ خارلىق كۆچىلىرىدا نالە-پىغان چەكتىم. گاھ ئىززەت ۋە بايلىق بوستانىدا سورۇنلار تۈزدۈم.

مەسنەۋى:

كەھى تاپتىم پەلەكتىن ناتوۋانلىق،
بەسى كۆردۈم زاماندىن كامرانلىق.

(بەزى زاماندىن بىچارىلىقنى كۆردۈم. كۆپ قېتىم بەختكە ئېرىشتىم).

بەسى ئىسسىق-ساۋۇق كۆردۈم زاماندا،
بەسى ئاچچىق-چۈچۈك تاپتىم جاھاندا.

(نۇرغۇن ئىسسىق-سوغۇقلارنى كۆردۈم ۋە نۇرغۇن ئاچچىق چۈچۈكلەرنى تېتىدىم).

بىچارە، ناتىۋان كۆڭلەردە ئىلىم مەدرىسەلىرىدە ۋە ئالىملار مەجلىسلىرىدە بولۇپ، كۆزۈمنى ئىلىم نۇرى بىلەن يورۇتتۇم. گاھا تەقۋادار مەسچىتلىرىدە تەقۋادارلارنىڭ قەدىمى يەتكەن يەرگە يۈزۈمنى قويدۇم ۋە سەجدەنىڭ كۆپلىكىدىن پىشانەمنىڭ تېرىسىنى سۈيدۈم. گاھا سوپىلارنىڭ خانىقاسىدىكى ئېرىقسىتا سۇ قويدۇم. گاھا مەيخانا ساقىسى بىلەن ئابرۇي تاپتىم. گاھا

(1) مۇقەددىمىنىڭ باش قىسمىدىن ئازراق قىسقارتىلدى.

پەس تەبىئەتلىك كىشىلەر ئارىسىدا خارلىق ۋە گاھا خارلار ئارىسىدا بى ئېتىۋارلىق تارتتىم . گاھا ئىشق ـ مۇھەببەت يولىدا بىباكلىق (ئەدەپسىزلىك) يۈز بەردى. گاھا پەرى يۈزلۈك گۈزەللەر دەستىدىن هالاكەتكە يېقىنلاشتىم . گاھا جۇنۇنلۇق مەھەللىسىدە بۇ ناكاسلەر بوينۇمغا نەيزە ئۇردى . ئۇششاق باللار بېشىمغا تاش ياغدۇردى . گاھا ئۆز شەھىرىم ئەلى زۇلمىدىن شەھەرنى تاشلاپ غېرىپ ۋە مۇساپىر بولدۇم . غېرىپ ، بىچارىلەرگە قوشۇلدۇم.گاھا تاغلارنىڭ بېشى ئارامگاھىم بولدى . گاھا سەھرانىڭ ئېتىكى پاناھىم بولدى . گاھا بۇ قاتتىقچىلىقتىن يۇرتنى تاشلاپ كىشى كۆرمەيدىغان بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلاردا بولدۇم . گاھا غېرىپلىقتا كېسەل بولۇپ ، غېرىپلار ئارىسىدا خار بولدۇم . گاھا ئېزىزلار سۆھبىتى ۋە خىزمىتىدىن بەھرىمەن بولۇپ، سۆزۈمنىڭ تەسىرىنى كۆردۈم.

رۇبائى

گەردون ماڭا گەھ جاپا ۋە دونلۇق قىلدى ،
بەختىم كەبى ھەر ئىشتا زەبونلۇق قىلدى .
گەھ كام سىرى رەھنە مۇنلۇق قىلدى ،
ئەلقىسسە بەسسى بۇقەلمۇنلۇق قىلدى .

(پەلەك ماڭا گاھا جاپا سالدى ۋە پەسلىك قىلدى. بەختىمدەك ماڭا يامانلىق قىلدى ، گاھا بەخت تېپىشتا يولباشچىلىق قىلدى . دېمەككى : تولىمۇ رەڭۋازلىق قىلدى).

ئەمما بەختلىك چاغلاردا خەلقنىڭ تەلىۋى، بېسىمى ئاستىدا گاھ مەنسەپدە ئولتۇردۇم . ھۆكۈمەت مەھكىمىسىدە خىزمەت قىلدىم. گاھا پادىشاھقا يېقىن بولدۇم . ئۆتكۈر كۆزلۈك خەلققە ئۆزۈمنى كۆرسەتتىم.گاھا ئىززەت ـ ھۆرمەت ئاۋادىنىي ماكان قىلدىم.كاتتىلەرنى مېھمان قىلدىم. گاھا خۇشاللىق بېغىدا بەزمە قۇردۇم. ساقى ۋە سازەندىلەرنىڭ بەزمى ھەمسازلىرىدىن بەھرە ئالدىم. گاھا پادىشالىق تالاش ـ تارتىشلىرىدا ئارىغا كىردىم. تالاش ـ تارتىشلارنى ھەل قىلماق بولدۇم. گاھا سوقۇش مەيدانىغا چۈشتۈم ، جاھىللىق ۋە نادانلىق تۆھمىتىنى بوينۇمغا ئالدىم . گاھا ياخشى ئىش قىلغۇچى كىشىلەر بىلەن بىللە بولۇپ ھەر خىل ئۇنۇملۇك يەرلەرنى بارلىققا كەلتۈردۈم. يولوۋچىلارغا ئوڭايلىق تۇغدۇرۇش ئۈچۈن كۆۋرۈك سېلىپ، ئۆتەڭ ۋە سارايلارنى ياسىدىم .

بېيت

دىياغىمغا توشۇبان كۆپ تەسەۋۋۇر پىندار،
ئۆزۈمنى جاھ ئۇلۇغلۇقدا ئەيلىدىم ئىزھار.

(ئۆز كاللامدا ئۆزۈمنى چوڭ چاغلاپ ، مەنسەپدە ئۆزۈمنى ئاشكارا قىلدىم) .

يۇقۇرىدىكى كىرىش سۆزلەرنى بايان قىلىشتىن مەقسىدىم : ھەر كوچىلاردا يۈرۈپتىمەن ، ھەر خىل كىشىلەر بىلەن بىللە بولۇپتىمەن ، ياخشى ۋە يامانلارنىڭ ئىشلىرىنى كۆرۈپتىمەن ، ياخشى ۋە يامانلارنىڭ خۇسۇسىيەتلىرىنى تەجرىبە قىلىپتىمەن ، ياخشى ۋە يامانلىقنىڭ تاتلىقى ، ئاچچىقىنى تېتىپتىمەن . ياخشى كىشىلەرنىڭ ياخشىلىقىنى ، نا ـ

مەرتلەرنىڭ يامانلىقىنى كۆكلۈم تونۇپتۇ . بەزى كىشىلەر بۇنداق ھاللاردىن خەۋەرسىز. چۈنكى ئۇلار ياخشى ۋە يامانلاردىن تەسىرلەنمىگەن .

نەزىم

نە بىلگەي ئۆل كىشىكىم شەھدۇ مەينى تاتماپدۇر ،
كى ھىجىر ۋەسل گەبى ئۆل چۈچۈكدۈر بۇ ئاچچىق .
بىلۈر زەلىل مۇساپىركى پويە ئەيلەردە ،
قۇم ئانىڭ ئالىدە يۇمشاق ۋە خارەدۇر قاتتىق .

(شەكەر بىلەن مەينى تېتىپ كۆرمىگەن كىشى ۋەسل بىلەن ئايرىلىشتەك ئاچچىق-تاتلىقلىقنى بىلمەيدۇ . مۇساپىر يول ماڭغاندا قۇمنىڭ يۇمشاقلىقىنى، تاشنىڭ قاتتىقلىقىنى چۇڭقۇر ھېس قىلىدۇ.) بىر خىل ھالەتلەرنى دوستلارغا بىلدۈرۈشنى لازىم تاپتىم . چۈنكى ئۇلار ھەر تائىپە ۋە ھەر تەبىقە كىشىلەرنىڭ ئەھۋالىدىن ۋاقىپ بولسۇن ، يامانلارنىڭ سۆھبىتىدىن ساقلانسۇن ، كۆرگەنلا كىشىگە سىر ئېيتمىسۇن ، شەيتانىنىڭ ھىلە - مىكرىدىن زىيان كۆرمىسۇن، مېنىڭ بۇ تەجرىبىلىرىمدىن پايدىلانسۇن دېدىم .

بۇ ماقالامىنىڭ خەلقنىڭ كۆڭلىگە ياقىدىغانلىقىنى بىلىپ، كىتابقا «مەھبۇ بۇلقۇلۇپ » (كۆڭۈلنىڭ سۆيگىنى) دەپ ئات قويدۇم .

كىتاب ئۈچ قىسىمدىن ئىبارەت بولۇپ ، I - قىسىم : كىشىلەرنىڭ ئەھۋالى ، سۆز - ھەركەتلىرى II - قىسىم: ياخشى ئەخلاقلار ۋە ناچار ئەخلاقلار III - قىسىم: بىر قانچە پايدىلىق سۆزلەر .

ئۈمىدىم شۇكى : كىتابخانلار دىققەت ۋە ئېتىۋار بىلەن نەزەر سېلىپ، ھەر قايسى ئۆز پەھىم ئىدراكلىرىغا كۆرە بەھرە ئېلىپ، ئاپتورغا ھەم بىر دۇئا بىلەن بەھرە يەتكۈزۈپ، ئاپتورنىڭ روھىنى بۇ دۇئا بىلەن خوش قىلار .

1 - قىسىم

كىشىلەرنىڭ ئەھۋالى ، سۆز - ھەركەتلىرى.
بۇ قىسىم تۆۋەندىكىچە قىرىق پەسىلگە بۆلۈنىدۇ :

1 - پەسىل : ئادالەتلىك پادىشاھلار ،
2 - پەسىل : بەگلەر،
3 - پەسىل : لاياقەتسىز ئورۇنباسارلار.
4 - پەسىل : زالىم نادان ۋە پاسىق پادىشاھلار ،
5 - پەسىل : ۋەزىرلەر ،
6 - پەسىل : باتۇرلۇق توغرىسىدا لاپ ئۇرىدىغان باكار نان خادىملار ،
7 - پەسىل : دىيانەتسىز باشلىقلار،
8 - پەسىل : ياساۋۇللار گۇرۇھى

Altun0q

9 ـ پەسىل : ياساغلىق قارا ئەسكەرلەر،

10 ـ پەسىل: پادىشاھ قانداق بولسا، پۇقرا شۇنداق بولىدۇ،

11 ـ پەسىل: شەيخۇل ئىسلام،

12 ـ پەسىل: قازىلار،

13 ـ پەسىل: مۇپتىلار (پەتىۋاچىلەر) پەقىھلار ،

14 ـ پەسىل : مۇدەررىسلار (دەرس ئۆتكۈچىلەر) ،

15 ـ پەسىل : تېۋىپلار ،

16 ـ پەسىل : شائىرلار ،

17 ـ پەسىل : كاتىپلار،

18 ـ پەسىل : مۇئەللىملەر ،

19 ـ پەسىل : ئىماملار،

20 ـ پەسىل : مەزىنلەر،

21 ـ پەسىل : ھاپىزلار ،

22 ـ پەسىل : سازچىلار ،

23 ـ پەسىل : داستانچىلار ۋە ھېكايىچىلار،

24 ـ پەسىل : ۋەزچىلار، نەسىھەتچىلار ،

25 ـ پەسىل : ئاستىرونوملار،

26 ـ پەسىل : سودىگەرلەر،

27 ـ پەسىل : شەھەر ئۇششاق سودىگەرلىرى ،

28 ـ پەسىل: بازار ھۈنەرۋەنلىرى،

29 ـ پەسىل : ھۈنەرگە يالغان پەداز بەرگۈچىلار ،

30 ـ پەسىل : پاششەپ ، گۈندىباي، مىرشەپلەر ،

31 ـ پەسىل : دېخانچىلىق قىلغۇچىلار ،

32 ـ پەسىل : بىباك يىتىمبەگلەر ،

33 ـ پەسىل : غېرىپلارۋە غېرىپ بالىلار ،

34 ـ پەسىل : گادايلار ،

35 ـ پەسىل : قۇشچى ۋە ئوۋچىلار،

36 ـ پەسىل : ھۆكۈمەت تەربىيىسىنى كۆرۈپ تۇز كورلۇق قىلغان خادىملار ،

37 ـ پەسىل : ئۆيۋاقىلىق بولۇش ۋە خوتۇنلار ،

38 ـ پەسىل : رىياكەر ماشايىخلار ،

39 ـ پەسىل : خارابات ئەھلى ،

40 ـ پەسىل : دەرۋىشلار .

(داۋامى بار)

نەشرگە تەييارلىغۇچى : ئابىدىرىھىم توختى .

نەسىھەتى ئامە

ئابدۇقادىر بىننى ئابدۇۋارىس قەشقەرى

مۇھەررىردىن : يېقىنقى زامان مەدەنىيەت تارىخىمىزنىڭ شانلىق پەخرىي ۋە ئىپتىخارى، بۈيۈك ۋەتەنپەرۋەر ئالىم ۋە ئەدىب ، ئەرك سۆيەر جەڭچى ئابدۇقادىر بىننى ئابدۇۋارىس قەشقەرى (ئابدۇقادىر داموللام) نىڭ «ئاقابەت زۆرۈرىيە»، «ئىبادەت ئىسلامىيە» ، «ئەقلى نەجۋىد» ، «ئىلمى ھېساب» ، «مۇپتاھۇل ئەدەب» ، «جاۋاھىر ئىيمان» ، «بىدايىتىس سەرپ» ، «بىدايىتىن نەھۋى» قاتارلىق ئەسەرلىرى ئىچىدە ئىجتىمائى ئەھمىيىتى بىر قەدەر يۇقۇرىراق بولغىنى «نەسىھەتى ئامە» دۇر.

ئاپتور بۇ ئەسەرنى ھىجرىيە 1333 ــ يىلى (مىلادى 1915 ــ يىلى) يازغان. ھىجرىيە 1348 ــ يىلى (مىلادى 1930 ــ يىلى) قەشقەر ئىسلام جەمىيىتى نەشر قىلغان .

ئەسەردە ئەڭ ئەھمىيەتلىك بولغىنى ، ئاپتورنىڭ ئىسلام ئەقىدىلىرىدىكى ياخشى ئەمەلنىڭ ئىپادىسى بولغان ئىتتىپاقلىق، دوستلۇق، ئىرشاتلىق ، ئۆز ـ ئارا ياردەم، بىر ـ بىرىگە كۆيۈنۈش ، بىلىملەرگە ئىنتىلىش ، ئىلىم ـ مەرىپەت ئۆگىنىش ، ئىنساپ ، ئادالەت، سېخىيلىق ، چىداملىق ، ئېغىر ـ بېسىقلىق ...... قا ئوخشاش ئۇلۇغ تەرەپلەرنى تەشۋىق قىلىش ئارقىلىق ئىسلام ئەقىدىسىگە مۇخالىپ كېلىدىغان بارلىق ھادىسىلەرنى چەكلەش، جەمئىيەت بۇزۇقچىلىقلىرىنى تۈزىتىپ ، ئۇنى يېڭىلاشقا ئىنتىلىشتەك ئىسلاھاتچىلىق ئىدىيىسىدىن ئىبارەت . بۇ نۇقتىلار ۋەتەنپەرۋەر ئەدىپ ئابدۇقادىر داموللامنىڭ تەرەققىيپەرۋەرلىك ئىدىيىسىنى چۈشىنىشتىلا ئەمەس ، شۇنداقلا 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ ئومۇمى ئەھۋالىنى ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىشتىمۇ بەلگىلىك رولى ئەھمىيەتكە ئىگە .

ۋاھالەنكى، رىسالىدە يۇقىرىقىدەك بىرقاتار ئىلغار قاراشلار گەۋدىلەنگەندىن باشقا، دىنى ئەقىداتچىلىقتا دائىر بەزى سەلبىي تەرەپلەرمۇ ئەكس ئەتكەن بولۇپ، بۇ ئاساسەن دەۋر چەكلىمىسىدىن ھاسىل بولغاندۇر. چۈنكى ئاپتور ئۆز قاراشلىرىنى شەرھىيلىگەندە ئىسلام ئەقىداتىدىن قىلچە چەتنىمىگەن ھالدا، ئۇنىڭ قائىدە - پىرىنسىپلىرىنى ئاساس قىلىپ تۇرۇپ، شۇنچە ئېھتىياتچانلىق بىلەن يول تۇتقان بولسىمۇ، بىراق ئۇنىڭ ئاشۇ خىل قاراشلىرىنىڭمۇ قارشىلىققا ئۇچراپ، ئۆزىنىڭ سۈيىقەست بىلەن ئۆلتۈرۈلگەنلىكىگە قارىغاندا، شائىر ياشىغان دەۋردىكى روھانىيەتچىلىك كەيپىياتىنىڭ نەقەدەر ئېغىرلىقىنى روشەن كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

دېمەك، «نەسىھەتى نامە» دىكى دىنى ئەقىداتچىلىق - ئاپتورنىڭ ئۆز مۇددىئاسىنى ئىپادىلەشتىكى تون شەكلىنىڭ بىرخىل پۈرمىسى بولۇپ، ئاساسى مەقسىتىنىڭ ياخشى ئەخلاق ۋە ئىلىم - مەرىپەت ئارقىلىق قاراڭغۇ زۇلمەت باسقان جەمئىيەت قىياپىتىنى يېڭىلاشقا ئىنتىلىش ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ يېتىشىمىز لازىم.

بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم
مەنىسى: رەھىمدىل، شەپقەتلىك
ئاللانىڭ نامى بىلەن باشلايمەن

مەقسىدىمىزگە كەلسەك، ئى ئىسلامىيەت ئالىمىنىڭ دانىشمەنلىرى، دىيانەت دۇنياسىنىڭ ئىخلاسمەنلىرىگە رۇشەن ۋە ئوچۇق بولسۇنكى، ھازىر ھەم كەلگۈسىنىڭ بەخت - سائادىتى، پايدىسى، ئىمان (نىيەت) ۋە ياخشى ئەمەل (ياخشى ئىش) لەرنى قىلىش بىلەن مەيدانغا چىقىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئىسلام دىنىنىڭ مۇقەددەس قانۇنى بولغان قۇرئاننىڭ بىر قانچە يېرىدە ئىمان(نىيەت) نى ياخشى ئەمەل (ياخشى ئىش) بىلەن بىرلەشتۈرۈش ھەققىدە، يەنى نەزىرىيە بىلەن پايدىلىق ئەمەلىيەتنى بىرلەشتۈرۈش توغرىسىدا! ئالاھىدە ئايەتلەر كەلتۈرۈلگەن.

ھەر قانداق بىر ئەمەل (ئىش) ياخشى نىيەت بىلەن بولمىسا، ئۇ قىلچە پايدا بەرمەيلا قالماستىن، بەلكى يامان ئاقىۋەتكە گىرىپتار قىلىدۇ. ئىمان (نىيەت) قانچە ياخشى بولغان بىلەن ئۇ، پايدىلىق ئەمەلىيەت بىلەن بىرلەشتۈرۈلمىسە كامالەتكە يەتمەيدۇ.

بۇ سىرلاردىن ساھابىلارلا ئەمەس ھەتتا مۇتتەقى پىشقەدەملەر ۋە بۇرۇنقى ئالىملىرىمىزمۇ خەۋەردار بولۇپ، پۈتۈن غەيرەت - شىجائىتىنى ياخشى ئىشلارنى قىلىشقا، ئۇنى باشقىلارغا بىلدۈرۈپ، ئاللانىڭ سۆزلىرىنى ئۈستۈن ئورۇنغا قويۇشقا، ئىسلام دىنىنى تەشۋىق قىلىشقا ۋە ئىسلامىيەتنىڭ چاقىرىقلىرىنى تونۇشتۇرۇشقا سەرپ قىلىشتى (بېغىشلىدى).

ئەنە شۇنداق ئۇلۇغلىرىمىزنىڭ كۆرسەتكەن غەيرەت - شىجائەتلىرى تۈپەيلىدىن مۇقەددەس ئىسلام دىنى پۈتۈن ئالەمگە نۇر چېچىپ، ھەقنى ناھەقتىن ۋە ناھەقنى ھەقتىن ئايرىپ، ئىشنىڭ ھەقىقىتىنى تامام ئالەمگە ئاشكارا قىلغان.

ئىتتىپاقلىق، ئىلىم ـ مەرىپەت، ئىنساپ ۋە ئادالەت ئۆز قەدرىنى كۆرسىتىپ، جەۋرى-زۇلۇم، ئىختىلاپ، ئىككى يۈزلىمىلىك ۋە ئىلىمسىزلىك (جاھالەتلەر) زاۋاللىققا يۈز تۇتقان. ئىسلامنىڭ ئابرويى ۋە ھەيۋىتىدىن ئۇنىڭغا خىلاپ ئىش قىلغۇچىلارمۇ ھەيرانلىق ھەم غەم ئەندىشە ئىچىدە قالغان ئىدى. بۇ بولسىمۇ قۇرئاندا كۆرسىتىلگەن، پەيغەمبىرىمىز تەپىدىن يەتكۈزگەن ياخشى ئەمەللەرنىڭ نەتىجىسى ھەم خاسىيىتىدىندۇر. بىز تۆۋەندە بۇ ياخشى ئەمەللەرنىڭ يوللىرىنى بايان قىلىشنى توغرا تاپتۇق. دىنى ئىسلامنىڭ يولباشچىسى ـ قۇرئاندا كۆرسىتىلگەن ياخشى ئەمەللەر مۇنۇلار: ئىخلاس (ھەر ئىشنى چىن دىل بىلەن ئورۇنلاش)، پاكىزلىككە رىئايە قىلىش، ئىبادەت (ھەققە بويسۇنۇش)، ئىتتىپاقلىق، ئۇيۇشقاقلىق، نەسىھەت (ئىلىم مەرىپەت قىلماقى). دوستلۇق، ئىنساپ ۋە ئادالەت، كەچۈرۈش، دىلنى خىيانەت ۋە ئاداۋەتتىن پاك قىلىش، سېخىيلىق، ئىسلاھ قىلىش روھى بولۇش (يېڭىلىققا يۈزلىنىش)، چىداملىق ۋە ئېغىر ـ بېسىق بولۇش، گۈزەل ئەخلاقى ـ پەزىلەتكە ئىگە بولۇش، ئۆز ـ ئارا كۆيۈنۈش ۋە ياردەم بېرىش، ياخشى ئىشلارغا ئىنتىلىش، ئېھتىياتچان ۋە ئىشەنچلىك بولۇش، ئىلىم ئۆگىنىش ۋە باشقىلارغا ئۆگىتىش، ئىنسانى مۇناسىۋەتنى بىلدۈرۈش، باشقىلارغا مەنپەئەت يەتكۈزۈش، كۆيۈمچانلىق. ساداقەتلىك، كەڭ قوللۇق، ساخاۋەتلىك، ياخشىلىق، تەدبىرلىك، راستچىللىق، ھەر ئىشنى توغرا يولىيورۇققا بىنائەن قىلىش، ياخشى يولغا مېڭىش، يامان يولدىن قايتىش قاتارلىقلار ئىسلامىيەتتە بۇيرۇلغان ياخشى ئەمەللەردۇر. ئۆتكەندە يوقۇرىدا ئېيتىلغان ياخشى ئەمەللەر بارلىق ئەھلى ئىسلامغا ئۆزلىشىپ، ھەممە كىشى ئۇنى ئۆزىنىڭ ئۆلچىمى قىلغان. ئىشلار بولسا كىتابىنىڭ، پەيغەمبەرنىڭ ۋە مۇنەۋۋەر پېشقەدەملەرنىڭ كۆرسەتمىسى ھەم يولىيورۇقى بويىچە بولغان ئىدى. غەلىبە ۋە يېتەكچىلىكمۇ ئەھلى ئىسلامنىڭ مەخسۇس نەمۇنىسى بولۇپ "ئىززەت ـ ھۆرمەت تەڭرىگە، پەيغەمبەرگە ۋە ئۇلارغا سادىق كىشىلەرگە" دېگەن ئايەتنىڭ ھۆكۈمىگە مۇۋاپىق ئىش بولغان ئىدى.

قاچانكى ئەھلى ئىسلامنىڭ ئەخلاقلىرى بۇزۇلۇپ، ياخشى ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىشقا نوقسان يەتتى. ئىتتىپاقلىق يوقالدى. ھورۇنلۇق ۋە بىكارچىلىقلار، زۇلۇم ۋە خىيانەتچىلىكلەر مەيدانغا چىقتى. ئىلىم ـ مەرىپەت كېمەيدى. پۈتۈن ئەھلى ـ ئىسلامنىڭ شۆھرىتى يوقۇلۇپ، خارىزارلىققا يۈزلەندى.

پېشىۋالىرىمىزنىڭ ئەخلاقى ۋە ئەسەرلىرى ئۇنتۇلۇپ، خۇراپاتلىق (ئىلىمگە خىلاپ بۇزۇق ئىشلار) باش كۆتەردى. ئىززەت ـ ئابرويلار قولدىن كەتتى. ئەجنەبىلەر ۋەتىنىمىزگە قول ئۇزاتتى. "ھەر قانداق ئەل ئۆز ئابرويىنى ئۆزى يوقاتمىغىچە ئاللا ئۇنى يوقاتمايدۇ" دېگەن ئايەتنىڭ مەنىسى ئەمەلىيەتتە ئىسپاتلاندى. ئىنساپ بىلەن ياخشى مۇلاھىزە قىلساق، بۇنداق يامان ئاقىۋەتكە ئۆز قىلمىش ھەركەتلىرىمىز ۋە ئىسلامىيەتنىڭ يولىيورۇقلىرىغا ئەمەل قىلماسلىقىمىز سەۋەبچىدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىسلام ئەھلى پېرىشانلىق ۋە خارىزارلىقتا، ئازاپ ـ كۈلپەت، غەم ئەندىشىگە گىرىپتار بولۇپ، پۇشايمان ۋە ھەسرەت ـ نادامەتتىن باشقا ھېچ ئىلاجى يوقتۇر. (ھازىر) زىرائەت (دىخانچىلىق)، سودا ـ سانائەت جەھەتتە باشقا مىللەتلەردىن تۆۋەندۇر. كېلىڭ ئەي، دىنى قېرىنداشلار! ئۇ دۇنيا، بۇ دۇنيالىق بۇرادەرلەر! ئىسلامنىڭ ئىلگىرىكى تەرەققىياتىنىڭ سەۋەبلىرىنى تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلايلى. ھازىرقى تۆۋەنلىكنىڭ ئۆزىمىزدىكى ئو-

مەتسىزلىك ، ھورۇنلۇق ۋە مەرىپەتسىزلىكتىن كېلىپ چىققانلىقىنى تونۇپ يېتىپ ، ناچار ئەخ- لاقتىن يېنىپ، دىنى ئىسلامنىڭ بۇيرۇغىنى بويىچە ئىش قىلالايلى . ئالىملىرىمىزنىڭ پېشىگە ئېسى- لىپ، ئۇلارغا ئۈمىت باغلايلى . ئالىملىرىمىز زامانىمىزدىكى ۋەزىيەتنىڭ ئېغىرلىقىنى تونۇپ، قۇرئان ۋە پەيغەمبىرىمىزنىڭ كۆرسەتمىسىنى خالايىققا ئەينەن يەتكۈزسۇن . ئۇلۇغ پېشىۋالى- رىمىزنىڭ تەلىماتلىرىنى ھەر مەجلىس ۋە سورۇنلاردا بايان قىلسۇن . خەلق ئامىسىغا ياخشى- يامانىنى چۈشەندۈرۈپ ئەخلاقى ، ئەقلى تەربىيە بەرگەندىن تاشقىرى، زامانىۋىلىشىشنىڭ يوللىرىنى كۆرسەتسۇن . چۈنكى ئالىملار پەيغەمبەرلەرنىڭ ئىز باسارلىرىدۇر. شۇنىڭ بىلەن خەلقىمىز يېتىم- يې- سىر ، غېرىب- غۇرۋالارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىش ئۈچۈن، ئۆشرە - زاكات ۋە سەدىقە-ئېھسان ۋە ماددىي ياردەملىرىنى ئاجرىتىپ، قولىدىكى ئىقتىساتنىڭ سەرپىياتىنى توغرا باشقۇرسۇن. دىن ۋە مىللەتكە ، شۇنداقلا ئەلگە خىزمەت قىلسۇن .

ئەر ۋە ئاياللارغا ئىلىم ئۆگىنىشنىڭ پەرز ئىكەنلىكىنى مۇلاھىزە قىلىپ ، ئۇنىڭغا دىققەت ئېتىۋارىمىزنى قوزغىشىمىز،(نۆۋەتتە) خوتۇن قىزلار ئۈچۈن مەخسۇس مەكتەپلەرنى ئېچىشىمىز لازىم . چۈنكى كىچىك باللار نادان، ئانىسىنىڭ تەربىيىسىدىكى چاغدا يامان ئىللەت ۋە بىلىم- سىزلىككە گىرىپتار بولسا كىچىكلىكىدە ئادەتلەنگەن . ئۇ ئىشتىن قۇتۇلدۇرۇش ناھايىتى جاپالىقتۇر .

ئەگەر ئانىسى بىلىملىك ۋە قابىلىيەتلىك بولسا پەرزەنتىنى ياخشى ئەخلاق بىلەن تەربىيە قىلار . ئىسلامىيەتكە زىيان يەتمەس ، بۇنداق باللارنىڭ چوڭ بولغاندا كامالەتكە يېتىشى- مۇ ئاسان بولىدۇ. ھەدىستە " ھەر بىر پەرزەنت تۇغۇلۇشتا ئەيىبسىز . لېكىن ئۇنىڭ ياخشى- يامان بولىشى ئاتا - ئانىسىنىڭ تەربىيىسىگە باغلىق " دېگەن مەزمۇن بار . ھەممىمىز ئۆزى- مىزنى تونۇيلى ، كەلگۈسى ئىستىقبالنى ئويلايلى ، مۇقەددەس دىنىمىزنى ۋە خەلقىمىزنى بارلىق چارە - تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، زاۋاللىقتىن قۇتۇلدۇرۇپ قالايلى .

كۆپلىگەن يېتىم ۋە ئىگە - چاقىسىز باللار ئاش - نان، تۇرمۇشنى دەپ، ئىلاجىسىزلىقتى- ن دىن كېتىشتىن خەۋىرى يوق، ئەجنەبىيلەر مەكتەپلىرىدە ئوقۇپ ، يامان ئاقىۋەتكە يولۇقماقتا . بىز ئىنسانلىق ۋە مۇسۇلمانلىق بۇرچىمىزنى ئادا قىلىش ئۈچۈن غەيرەتكە كېلىپ، ئۇلارنى قۇتۇل- دۇرۇۋېلىشنىڭ چارىسىنى ئىزدەيلى ! بۇ زامان غەپلەت ۋە بىپەرۋالىق زامانى ئەمەس ، تىرى- شىپ ئىشلەش ۋە سەگەكلىك زامانىسىدۇر . جاھىللىق ۋە نادانلىق دەۋرى ئەمەس ، ئىلىم - مەرىپەت دەۋرىدۇر . مۇستەبىتلىق ۋە بىكارلىق ۋاقتى ئەمەس ، تىرىشىش ۋە غەيرەت ۋاقتىدۇر . باشقا مىللەت- لەر ئىلىم ۋە مەرىپەت سايىسىدا ھاۋادا ئۇچۇپ پەرۋاز قىلماقتا . بىز ئاستىدا بولسا خۇددى قۇرۇقلۇقتا يۈرگەندەك ئەركىن ئۆزلۈشمەكتە . بىز تېخى غەپلەت ئۇيقۇسىدا ياتماقتىمىز . ئۇيقۇ بولسا ئۆلۈمنىڭ بۇرادىرى ۋە مۇقەددىمىسىدۇر . بۇ ھالەتتە دائىم ئۇخلىماق يوقىلىش ۋە ئۆلۈم بولىدۇر ! ھېلىمۇ ھەم ۋاقىت ۋە پۇرسەت بار ، جانابى ھەقنىڭ رەھمەت ۋە ئى- نايەت خەزىنىسىنىڭ ئىشىگى دائىم ئوچۇقتۇر . دۇنيادا ئۈمىتسىزلىك بىلەن ياشاش توغرا ئەمەس، ئىنسان كىچىكلىكىدىن تارتىپ ئىلىم ئۆگىنىشى ۋە كەسىپ (ھۈنەر سانائەت) بىلەن شۇغۇللىنىشى كېرەككى، ھەر قانداق ئىشنى ئۆزلىگىدىن مەيدانغا چىقىرىشنى تەڭرى ئىبادەت قىلمىغاندۇر. يەنى ھەر بىر

AltunOq

ئىش تىرىشچانلىق ۋە ئىجتىھات بىلەن بەرپا بولىدۇ . ھەممە ئىشقا تىرىشچانلىق ۋە پىداكار-لىق كۆرسىتىش خۇدانىڭ يولىيورۇقىدۇر . " ئىنساننىڭ تىرىشچانلىقىغا لايىق نەتىجە باردۇر " دېگەن ئايەت بۇنىڭغا گۇۋا - ئىسپاتتۇر.

سالام، ياخشى يولغا ماڭغان كىشىلەرگە!

ئىزالار :

ھەر قاچان بەستۇلىدۇرمىز كىمنە قازى .
موللا ئىسلام داموللا ئەئلەم قازى ئىمزا قويىدۇم .
كىمىنە قازى ئوبۇلقاسىم قول قويىدۇم .
ئابدىغوپۇر داموللام قول قويىدۇم .

مىلادىيە 1930 - يىل

ئىزاھلار:

① مەقسىتىمىزگە كەلسەك - « ئەمما بەئدە » دىگەن ئىستىمال مەنىسى بولۇپ ، بۇ خۇداغا ، پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامغا ۋە چاريارلارغا - ساھابىلەرگە ئاتاپ ، تەرىپ - تەۋسىپىنى قىلغاندىن كېيىنكى مەقسىتىمىزگە كەلسەك دېگەن چۈشەنچىنى بىرىدۇ .

② ئۇشرە-زاكات - دېھقانچىلىق ۋە پۇل - مالدىن ئالىدىغان ئىئانە .

③ سەدىقە - ئىھسان - ئىختىيارىي ئىئانە .

④ پەرز - ئىسلامدا ئىجرا قىلمىسا بولمايدىغان مۇھىم ئىش .

⑤ نادان - ياش ئوسمۇرلەر بىلەن بىلىمسىزنى كۆرسىتىدۇ .

نەشرگە تەييارلىغۇچى : ئومەرجان ئوسمان

ئاپپاق خوجا ھەققىدە قىسقىچە مۇلاھىزە

ئابدۇقادىر داۋۇت

مۇھەررىردىن: ئاپپاق خوجا توغرىسىدا كىشىلەر ئارىسىدا ھەرخىل قاراشلار بار. بەزىلەر "ئاپپاق خوجا چوڭ دىنىي زات"، "تەرەققىپەرۋەر"، "تارىختا ئىجابىي رول ئوينىغان" دېيىشىدۇ. يەنە بەزىلەر "ئاپپاق خوجا ئىككى قولى خەلقنىڭ قىزىل قېنى بىلەن بويالغان ئىستىبدات جاللات، تارىختا سەلبىي رول ئوينىغان"، "ئەكسىيەتچى" دەپ قارايدۇ.

ئاپپاق خوجا زادى قانداق شەخس؟ بۇنى تەتقىق قىلىشنىڭ رېئال ئەھمىيىتى بار. بىرىنچىدىن، يۇقۇرقىدەك قاراشلارنىڭ قايسىسى توغرا، قايسىسى ناتوغرا بۇنى ھەققىي ئايدىڭلاشتۇرالايمىز، ئىككىنچىدىن، قەشقەر شەھىرىنىڭ شەرقىدىن تۆت كىلومېتىر يىراقلىقتا جايلاشقان «ھەزرەت» دېگەن جايدا ئاپپاق خوجىنىڭ ھەيۋەتلىك مازىرى بار. بىر قىسىم كىشىلەر ئۇنىڭغا چوقۇنىدۇ. ئۆزىنى "ئاپپاق خوجا ئەۋلادى" دەپ ئاتىشىۋالغان بەزى سوپى ئىشانلار ئۇنى كۆككە كۆتىرىپ، "سىرلىق ئەۋلىيا" قىلىپ كۆرسىتىپ، كىشىلەر ئىچىدە سوپىزىمنى تەشۋىق قىلىدۇ ۋە تارقىتىدۇ. ئەنە شۇنداق تەتقىقاتلار ئارقىلىق ئۇنىڭ ماھىيىتىنى چۈشىنىۋالالايمىز.

ماركسىزىملىق تارىخىي قاراش ئارقىلىق ئاپپاق خوجىدىن ئىبارەت بۇ تارىخىي شەخس ئۈستىدىن تىگىشلىك خۇلاسە چىقىرىشنىڭ پەيتى يېتىپ كەلدى ۋە شۇنداق قىلىشقا تامامەن بولىدۇ.

يولداش ئابدۇقادىر داۋۇت يازغان «ئاپپاق خوجا ھەققىدە قىسقىچە مۇلاھىزە» ـ ئەنە شۇ مەقسەتتە ئېلان قىلىنغان ماقالىلارنىڭ بىرىدۇر. بۇندىن كېيىن بۇ ھەقتە يەنە بەزى ماقالىلارنى ئېلان قىلماقچىمىز.

ئاپپاق خوجا (1626 ـ 1694) شىنجاڭ ئىسلام دىنى ئىشانلار مەزھىپىنىڭ ئاق تاغلىق (ئاق
دوپپىلىقلار ياكى ئاق دەستارلار دەپمۇ ئاتىلىدۇ) گۇرۇھىدىكىلەرنىڭ باشلىقى. يەكەن سەئىدىيە
سۇلتانلىقىدىن كېيىنكى قورچاق ھاكىمىيەتنىڭ ھۆكۈمرانىدۇر. ئۇ 1626 ـ يىلى قۇمۇلدا ئۆزىنى
مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام ئەۋلادى (سەيد) دەپ ئاتىشىۋالغان ئىشانلار ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ-
نىڭ دادىسى مۇھەممەت يۇسۇپ (ئۇنىۋانى ـ ھەزرىتى مازار پاشا، يەنە بىر ئۇنىۋانى ـ ھەزرىتى
پايزۇل ئەنۋەر) سوۋېت ئىتتىپاقى ئۆزبېكىستان رېسپۇبلىكىسى سەمەرقەند ئوبلاستىغا قاراشلىق دەھ-
بىت دېگەن يۇرتتىن بولۇپ، دادىسى مۇھەممەت ئىمىننىڭ (ئۇنىۋانى ـ ھەزرىتى ئىشان كالان پا ـ
دىشا) «ئى قەدىردان ئوغلۇم، زادى بۇ يۇرتلاردا تۇرماڭ، خوجا ئىسھاق ۋەلى (مۇھەممەت ئىمىن-
نىڭ ئىنىسى) نىڭ ئاداۋىتى ۋە ئۆچمەنلىكى تا قىيامەتكىچە بىزدىن كەتمەيدۇ»① دېگەن ۋەسىيىتى-
گە ئەمەل قىلىپ، قۇمۇلغا كېلىپ «چىقتىم» دېگەن جايدىكى بىر ئۆڭكۈردە ئىستىقامەت بىلەن ياشايدۇ.
ئۇ كىشىلەرگە «تەقۋادار كىشى ئىكەن» دەپ تونۇلغاندىن كېيىن، قۇمۇل شەھىرىگە كىرىپ، بۇيەردە قەشقەر
بەشكېرەمنىڭ قاراساقال يۇرتىدىن، كىچىك ئېرىق مەھەللىسىدىن كۆچۈپ چىققان مىر سەييىد جېلىل قەشقەرى
(ھىندىستاندا ئوقۇپ كېلىپ، بەشكېرەمدە مەلۇم ۋاقىت تۇرۇپ، كېيىن قۇمۇلغا بارغان دىنى ئۆلىما)
دېگەن كىشى بىلەن تونۇشۇپ، ئۇ كىشىنىڭ قىزى زۇلەيخا بېگىم بىلەن توي قىلىدۇ. مۇھەممەت يۇ-
سۇپ مىر سەييىد جېلىل قەشقەرىنىڭ ھىمايىسىدا ئىشانلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئۇ مۇرىت قوبۇل قىلىپ،
شۆھرەت قازىنىدۇ. شۇ كۈنلەردە خوجا ھىدايىتۇللا دۇنياغا كۆز ئاچىدۇ. خوجا ھىدايىتۇللا 12 ياش-
قا كىرگەندە مۇھەممەت يۇسۇپ قۇمۇلدىكى تاپاۋىتىگە قانائەت قىلماي، تەسىر دائىرىسىنى كېڭەيتىش
مەقسىتىدە بۆلەك يۇرتلارنى ياقىلاپ، شۇ شەھەرنى خالاش باھانىسى بىلەن 1638 ـ يىلى بالا-
ۋاقىسىنى ئېلىپ ھەم بىر قانچە مۇرت ـ مۇخلىسلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، قەشقەر بەشكېرەمگە كېلىدۇ.
ئۇ مىر سەييىد جېلىل قەشقەرىنىڭ ئىلگىرىكى يۇرتى قاراساقالغا ئورۇنلىشىپ ئىززىنىڭ زېمىنلىرىغا
ئىگە بولىدۇ. ئاز ئۆتمەي خوجا مۇھەممەت يۇسۇپ ئۆزى ئەگەشتۈرۈپ كەلگەن مۇرت ـ مۇخلىسلى-
رىنىڭ تەرغىباتى بىلەن ئۇلۇغ كىشى تونۇلۇپ، كەسپى ئىشانلىق بىلەن مەشغۇل بولىدۇ. ئۇنىڭ
"مۇرتلىرىنىڭ بىرىنىڭ ئىسمى يار مۇھەممەت باي ئىدى. ئۆزى قوغانلىق، تولا زور نامدار ۋە
زېمىندار ئىدى. ھېچ بىر بالا ـ چاقىسى يوق بىر بابا، بىر موما ئىدى. شۇ چاغدا خامان تەييار-
لاپ ھەزرىتى مازار پاشايىمنى كۈتۈپ تۇراتتى»② دېگەندەك خامان ـ خامانغا بېرىپ ئۆشرە ـ زا-
كات يىغاتتى. مۇھەممەت يۇسۇپ بىر دۇئا بىلەن "كەشپى كارامەت قىلىپ، بۇ نادان، ۋارىسى بول-
مىغان يار مۇھەممەت باينى تەسىرلەندۈرۈپ "مانا بۇ پاك ئىمارەتنىڭ ۋە رەۋزى مۇبارەكنىڭ، گۈمە-
بەزنىڭ، خانىقا مەسچىت، كۆل ھەم باغچىلارنىڭ ئورنى ـ بۇ بەش پاتمانلىق③ يەر زېمىنلەرنى»
④ ئىلكىگە ئالىدۇ. خوجا مۇھەممەت يۇسۇپ ئورۇنلىشىپ بولغاندىن كېيىن، خانىقا سېلىپ جەھرى ـ
سۆھبەتلەر بىلەن ئىشانلىقنى قانات يايدۇرىدۇ. مۇرىتلىرىنىڭ بېرىپ كېلىش يولىنى ئاسانلاشتۇرۇش
ئۈچۈن قەشقەر شەھىرىنىڭ شەرقىدىكى سېپىلدىن تۆشۈك ئاچتۇرىدۇ. بۇ تۆشۈك ـ «تۆشۈك دەرۋازى-
سى» دەپ ئاتىلىدۇ. مۇھەممەت يۇسۇپ يەكەن سەئىدىيە سۇلتانلىقىنىڭ پادىشاسى ئابدۇللاخاننىڭ
ئالدىدا زور شۆھرەت قازىنىدۇ. (بۇ چاغدا يولۋاسخان قەشقەردە خان ئىدى). يولۋاسخان ئاتى-
سىنىڭ سۆزىگە كىرمەي گۇستاخانىلىق قىلىۋەردى. ئەمما خوجا مۇھەممەت يۇسۇپ ئىسلە خوجا ئاپ-
پاققا بىسيار ئەزاز ئىكرام قىلىۋەردى»⑤ بىر كۈنى مۇھەممەت يۇسۇپ ئىشەككە مىنىپ، خوجا

ھىدايىتۇللانى ۋە مۇرىتلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، ھېيتگاھ جامەدىن چىقىپ كوچىدا كېتىۋاتقىنىدا، يولۋاس-خان ئۇنى چاقىرىپ بىر ئات بېرىپ دۇئا ئالىدۇ. "ئىشان خوجا مۇھەممەت يۈسۈپ خەردىن چۈشۈپ ئاتقا مىنىپ، ئاندىن ئاتتىن چۈشۈپ خەرگە مىندىلەر، ئاتقا خوجا ئاپپاقنى مىندۈرۈپ سورادىلەركى، ئى خوجا ئاپپاق، ئۆزىڭىزنى نىچۈك كۆرەدۇرسىز؟ ھەزرىتى خوجا ئاپپاق - ئۆزەمنى ئاندا كۆرەدۇرمەنكى، مەنكى پادىشايى ھەزرىتى ئىشان خوجا جاھانگىر بولۇپتۇرمەن - دەپ نەپەس قىلدىلەر» ⑥ خوجا مۇھەممەت يۈسۈپ ئوغلىنىڭ ئىناۋىتىنى تىكلەش ئۈچۈن خوجا ھىدايىتۇللانى ئاتقا مىندۈرىدۇ. خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانلارغا خاس مەنمەنچىلىكى، ھاكاۋۇرلىقى بىلەن كۆرەڭلەيدۇ.

خوجا مۇھەممەت يۈسۈپنىڭ قۇمۇلدىن قەشقەرگە كېلىشتىكى مەقسىدى - پايتەخت يەركەنگە يېقىنراق تۇرۇپ، بىر ئىلاج قىلىپ ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىش ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ قۇمۇلدا تۇرغان ۋاقىتلىرىدا بىر قېتىم قەشقەر ۋە يەركەنگە كېلىپ كەتكەن ئىدى. شۇ ۋاقىتتا (1636 - يىللىرى) مۇھەممەت يۈسۈپ يەركەن سۇلتانى مەخمۇتخان يېنىدا تۇرۇپ، ئىنىسى سۇلتان ئەخمەتخان بىلەن زىتلاشتۇرۇپ، ئۇرۇشقا سېلىپ، سۇلتان ئەخمەتخاننى شاماۋاغدىكى قوراسىدا ئادەم بۇيرۇپ ئۆلتۈرتۈپ قويغان ئىدى. ئابدۇللاخان سۇلتانلىقنى ئىگىلەپ مەخمۇتخان پەرغانىگە قاچقاندا، پەرغانىگە بىللە چىقىپ كەتكەن ئىدى.

مۇھەممەت يۈسۈپ ئوغلى خوجا ھىدايىتۇللاغا 1644 - يىللىرى يولۋاسخاننىڭ ھاممىسىنى (ئوبۇل ھادى بەگنىڭ قىزى، ئوبۇل ھادى بەگ مەركىتلىك بولۇپ، ئابدۇرېھىم خان زامانىدا كۇچارنىڭ ھاكىمى بولغان) ئېلىپ بېرىدۇ. مۇھەممەت يۈسۈپ بىلەن خوجا ھىدايىتۇللا قەشقەردە ئوپۇزلۇق ئادەم بولۇپ قالىدۇ. ئۇلار قەشقەردە مۇرىت - مۇخلىسلىرىنى كۆپەيتكەندىن باشقا، يولۋاسخاننىمۇ مۇرىت قىلىدۇ. ئاقسۇدا خانلىق قىلىۋاتقان ئابدۇللاخاننىڭ يەنە بىر ئوغلى نۇردۇنخانمۇ سوغا-سالاملار بىلەن يېقىنلىشىپ يۈرگەندە، يولۋاسخان "ۋەلىئەھدە" لىكنىڭ ئىنىسى نۇردۇنخانغا ئالمىشىپ قېلىشتىن ئەنسىرەپ، دادىسىغا ئەھۋالنى مەلۇم قىلىدۇ. ئىشانلارنىڭ ئوت قويرۇقلۇق قىلىپ، چاتاق چىقىرىشىنى بىلگەن ئابدۇللاخان خەۋەر ئېلىپ كەلگۈچىلەرنى "سىلەر نېمە ئۈچۈن ۋاقتىدا مەلۇم قىلمىدىڭلار» دەپ ئۆلتۈرىدۇ. لېكىن مۇھەممەت يۈسۈپ يولۋاسخاننىڭ ھىمايىسىدە ئىگە بولغىنى ئۈچۈن خوجا ئىسھاق ۋەلى (قارا تاغلىقلارنىڭ پىرى) نىڭ بەشكىرەم كۆكتاغدىكى بارلىق مۈلكىنى ئىيازلىرىنى ئىگىلىۋالىدۇ. 1667 - يىللىرى ئەتراپىدا خوجا شادى (خوجا ئىسھاقنىڭ ئوغلى) ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، يەركەندىكى ئىسھاقىيە سوپىلىرىنىڭ باشلىقسىز قالغىنىنى بىلگەن خوجا مۇھەممەت يۈسۈپ مۇرىت - مۇخلىسلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، زور دەبدەبە بىلەن قەشقەردىن يەركەنگە كېلىدۇ. (ئۇنىڭ يەركەنگە كەلگەن ۋاقتى بەزى تارىخى كىتابلاردا [illegible] يىل دەپ يېزىلىپتۇ) خوجا شادىنىڭ خەلىپىلىرى، پىرزادىلار، ساراي ئەمەلدارلىرى ۋە ئابدۇللاخاننىڭمۇ مۇھەممەت يۈسۈپكە مايىل بولۇپ قالغىنىنى سېزىدۇ. "ھەزرىتى ئىشان خوجا شادى خوجام ئېزىزنىڭ خەلىپىلىرىدىن نەچچىلىرى جەمئى بولۇپ، ئىككى مەخدۇمزادىلەرنى (خوجا شادىنىڭ - خوجا ئابدۇللا، خوجا ئەبەيدۇللا دەپ ئىككى ئوغلى بار ئىدى. ئاپتور) بويۇنلىرىدا كۆتۈرۈپ، جەمئىيەتنىڭ ئالدىدا خانغا ئەرز قىلدىلەر، "يا، پادىشاھى ئادالەت، دانىكى، بىر ئاۋۇنىڭ مۈلكى - مالىگە يەنە بىر ئاۋۇ تەسەررۇپ قىلمىقى بەمەستى شەرئى راۋامىدۇر؟" خان سوردىكى: "ۋەقە نىمىدۇر؟" خەلىپىلەر ئەيدىكى: "خان باشلىغىن ھەممىلىرى بىزنىڭ پىرىمىزگە ئىرادەت ھەم ئىناۋەت قىلىپ ئىدىلەر ......

هالا ئىشتىمىزكى، ھەزرىتى ئىشان خوجا مۇھەممەت يۇسۇپكە خان ئىنايەت قىلىۋر ئەرمىشلەر دەپ، بايىس نىدۇركى، رەزى مۇرشىددىن ئەراز قىلىپ، مۇرشىت دىگەرگە ئىنايەت قىلغايلار. ئەگەر دەلىل — بىرھان، كەشپى — كارامەت تەلەپ قىلىۋر بولسىلەر قايىلدۇرمىز. مۇرەببىمىز خۇدا ۋە رەسۇلدۇر. يوق ئەرسە رەھىم قىلىپ، رۇخسەت بەرسىلەر، پىرزادىمىزنى، پىرىمىزنىڭ جەمەتلىرىنى ئېلىپ ھەممىمىز بىر تەرەپكە كەتكەيمىز» دىدى. خان خاپا بولۇپ ھەيرەتكە چۈشۈپ، سائەتتىن كېيىن ئەيدىكى: "ئى خەلپىلەر، بۈگۈن كېچە سىلەر ھەمتەۋەججۇھ قىلساڭلار، بىمىز ھەم ئىتىخارى قىلساق» — دەپ باشىنى تۆۋەن سالدى. يەنە ئەيدىكى: — "تاڭلا جاۋاپ بەرسەك» دىدى[7]

شۇ كۈنى كەچلىكى خوجا شادى خوجىنىڭ خەلپىلىرىدىن ئۇشتۇر خەلپىنىڭ ئوغلى ئابدۇلئەزىز ئۇشتۇر خوجا مۇھەممەت يۇسۇپكە زەھەر بېرىدۇ. خوجا مۇھەممەت يۇسۇپ پادىشا ئابدۇللاخان بىلەن كۆرۈشمەي قەشقەرگە قايتىپ، يېڭىسارنىڭ توپلۇققا كەلگەندە جان ئۈزىدۇ. خوجا ھىدايىتۇللا قەشقەردىن يېڭىسار توپلۇققا كېلىپ، دادىسىنىڭ جەسىدىنى ئېلىپ بېرىپ، دادىسىنىڭ :"ۋەسىيىتىم شۇكى: يارمۇھەممەت بىزگە نەزىرە قىلىپ بەرگەن جايلارنى ھەزرىتى مۇھەممەت ئەلەيھى سالام ماڭا بىشارەت قىلىپ، رەۋزى مۇبارەكىنىڭ ئورنىدىن تارتىپ 12 پەرسەڭ يەرنى ماڭا بېغىشلىدى. مۇرىتلىرىم بىلەن شۇ يەردىن قوپارمەن، مېنى شۇ زىمىندا دەپنە قىلغايسىزلەر»[8] دىگەن ۋەسىيىتىگە ئاساسەن، يارمۇھەممەت باي دۇئاغا بەرگەن زىمىنغا دەپنە قىلىنىدۇ.

ئابدۇللاخان 1668 — يىلى ئۆز ئوغلى يولۋاسخان بىلەن بولغان ئۇرۇشتا يېڭىلىپ قالغان سەۋەپلىك ھوقۇقنى كىچىك ئوغلى ئابدۇ مۆمىنگە ئۆتكۈزۈپ بېرىپ «ھەج» قىلىش باھانىسى بىلەن ھىندىستانغا چىقىپ كەتكەندە، يولۋاسخان ھاكىمىيەتنى ئابدۇ مۆمىندىن تارتىۋالدى. ئۆز دۆرىدى (يولۋاسخان) سۇلتان بولغىنى ئۈچۈن خوجا ھىدايىتۇللا دەرھال يەركەنگە كېلىپ، ئىسمى باشلاپ يەركەندىكى مۇرىت توپلاشقا باشلايدۇ. ئارىدىن ئىككى يىل ئۆتۈپ، ئابدۇللاخاننىڭ ئىنىسى ئىسمايىل خان يولۋاسخاننى ئۆلتۈرۈپ، يەردەن سەئىدىيە سۇلتانلىقىنىڭ ھوكۇمرانلىقىنى ئىگەللەيدۇ. خوجا ھىدايىتۇللا ئىسمايىلخان بىلەن بىر قېتىملىق ئۇچرىشىشتا ئۆزىنىڭ مۇرىتلىرىدىن سېپىلىق ئالارلىقنى تەلەپ قىلىدۇ. ئىسمايىلخان بۇ تەلەپنى سەل چاغلاپ مىڭ سىقىل بولدى. بۇ گەپنى ئاڭلىغان خەلق خوجا ھىدايىتۇللاغا كۆپلەپ مۇرىت بولىدۇ. ئازغىنە ۋاقىت ئىچىدە 30 مىڭدىن ئارتۇق كىشى مۇرىت بولۇپ كىتىدۇ. خوجا ھىدايىتۇللانىڭ مۇرىتلىرى سېپىلىق تۆلىمىگەنى ئۈچۈن سۇلتانلىقنىڭ ئىقتىسادى ئاجىزلىشىدۇ. يەرلەر تېرىقسىز قالىدۇ. سوپىلار چاتاق چىقىرىدۇ. «ئىسمايىلخان ياركەنتتىن قەشقەرگە بېرىپ، ھەزرەت خوجا ئاپپاق خوجامدىن پادىشالىقنى تارتىپ ئېلىپ ئۆز ئوغلى باباق سۇلتاننى قاشقەرگە خان قىلدى»[10] دەپ يېزىلغانغا قارىغاندا، ئاپپاق خوجا قەشقەرنى ئىگەللىۋالىدۇ. خوجا ھىدايىتۇللا مۇرىتلىرىغا ئاق تەقيە (ئاقدوپپا) كىيىشىنى بۇيرۇيدۇ. خوجا ئىسھاقنىڭ نەۋرىسى خوجا ئابدۇللا مۇرىتلىرىغا قارا تەقيە (قارا دوپپا) كىيىشنى بۇيرۇيدۇ. نەتىجىدە ئەمەلداردىن تارتىپ پۇقراغىچە ئىككى گۇرۇھقا بۆلۈنۈپ، ئىككى ئىشاننىڭ كەتمەنىنى چاپىدىغان ماجرا كۆتۈرۈلىدۇ. ئىشان — سوپىلاردىن، بولۇپمۇ ھەممە ئەسكەلىكنىڭ باش سەۋەبچىسى خوجا ھىدايىتۇللادىن سەسكىنىپ، بىزار بولغان ئىسمايىلخان، مىلادى 1671 — يىلى ئۇنى يەركەن سەئىدىيە سۇلتانلىقى زىمىنىدىن قوغلاپ چىقىرىدۇ. بۇ توغرىدا: «تەزكىرە خوجا ھىدايىتۇللا» دا: «سەئىد ئاپپاق خوجام پادىشايىم دەھبىدە ئون ئىككى يىل سەيرى — ساياھەت قىلدى» دەپ يېزىلىپتۇ. «سىياھەت—

AltunOq

نامە» ۋە «تەزكىرە خوجا ئىسھاق ۋەلى» دە:«... ھەزرەت ئاپپاق خوجام شۇل يۇرگەنلىرىچە شەھەرمۇ - شەھەر يۈرۈپ، كەشمىر ۋىلايەتلىرى بىلەن كۆزلىرى چىن مەملىكىتىگە چۈشۈپ، ئاندىن يۈرۈپ «جۇ» دىگەن كاپىرلەرنىڭ بۇتخانىسىغە چۈشتىلەر. ئاندا چىن كاپىرلىرىنىڭ بىراھمانلىرى بار ئەردى» دەپ يېزىلغان

3

خوجا ھىدايىتۇللا ئوتتۇرا ئاسىيا تەۋەسىدىكى شەھەرلەردە قاتراپ يۈرۈپ، سەرگەندار بولۇپ، بېشىنى سىلايدىغان كىشى ئىزدەپ، كەشمىر ئارقىلىق تىبەتكە ئۆتۈپ، لاسادىكى بۇددا ئىبادەتخانىسىغا دوقۇرۇپ، ئاندىن «جۇ» دىگەن جايغا بارىدۇ.

كىتاپلارغا يېزىلغان «جۇ» دىگەن جاي جۇچۇەن بولىشى مۇمكىن. «تەزكىرە خوجا ھىدايىتۇللا» دا: «...لەنجۇ شەھرىگە باردى، شۇ ۋاقىتدا خەنزۇلارغا قالماقتىن تەشۋىش يەتكەن ئىدى.... ئاندىن سۇجۇغا (گەنسۇدىكى سۇجۇنى دىمەكچى - ئاپتور) بېرىشنى خالىدى....... ئاندىن سالا(ھازىرقى سالا ئاپتونوم ناھىيىسى دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ ناھىيە چىڭخەي ئۆلكىسىدە بولۇپ، سالا مىللىتى ياشايدۇ. - ئاپتور) غا بېرىشنى خالىدى. ھەزرىتى ئاپپاق خوجام قەشقەردىكى ۋاقىتدا باباخان ئاتلىق زالىم، بەد قىلىق بىر كىشى بار ئىدى. شۇ سەۋەبلىك چىن سەپىرىنى خالاپ قالغان ئىدى. ئالەمنى سەيرى - ساياھەت قىلىپ، مۇبارەك قەدەملىرى بۇ يۇرتلەرگە يەتكەن ئىدى. ھەزرىتى ئاپپاق خوجام ئېيتتى: «ئوندا بولسا بىزنىڭ كاشغەر ۋە ياركەنتلەردە مۇرىت ۋە ئىخلاسمەنلىرىمىز تولا بار ئىدى. باباخان دىگەن بۇ زالىم بەدقىلىقنىڭ زۇلمىدىن ئامان تاپماق» دىگەن ئىدى. بېيجىڭنىڭ (تەزكىرىدە بېيجىڭنىڭ ئىسمى تاسادىپلا ئوتتۇرىغا قويۇلىدۇ. مانا مۇشۇ ئىسمىلىكتە تەزكىرىچى سوپىلار پاكىتنى ئاستىن - ئۈستىن قىلىۋەتكەن - ئاپتور) خانى دەرھال قوبۇل قىلىپ، ئىلمىنىڭ ئۇلۇغى سوقتۇرغا خەت يازدىكى: «بۇلار بولسا خانىنىڭ ئېزىز مېھمانلىرى بۇ مېھمانلار خاندىن نۇرغۇن سوغا - تەقدىملەرگە ئىگە بولدى. خانىنىڭ ھاجەتلىرىنى راۋا قىلىپ ياندى، خانىنىڭ يارلىقى: بىزنىڭ ئىقلىمىمىزدە، قەلەمىمىز كۆرۈلگەن يەردە، قەيەرنى خالىسا بەردىم»، «بۇنىڭ ئۈچۈن سوقتۇر ساڭا خەت يازدىم. خەت بارغان ھامان، ھايال قىلماي، ئون ئىككى مىڭ چېرىك ئېلىپ بېرىپ، كاشغەر ۋە ياركەنتدىكى باباخان زالىمنى ئۆلتۈرۈپ، بالا - چاقىلىرىنى ئەسىر ئېلىپ، بۇ ئۇلۇق مېھمانلارنى كاشغەر ۋە ياركەنتنىڭ پايتەختىدە ئولتۇرغۇزۇپ قايتىپ كەلسەڭ» دەپ يېزىلغان. بۇ تەزكىرىدە بېيجىڭنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلىشى خوجا ھىدايىتۇللانىڭ مۇرىتلىرى تەرىپىدىن قۇراشتۇرۇلغان توقۇلمىدىن باشقا نەرسە ئەمەس. چۈنكى: «ئاپپاق بوبام بېيجىڭگە بارغان» دېمىسە، خوجا ھىدايىتۇللامازىرىغا ۋەخپە قىلىنغان يەرلەردىن پايدىلىنالمايتتى.

خوجا ھىدايىتۇللا بۇتخانىدا 40 كۈن ياتقان بولسىمۇ، دالاي لاما (كىتاپلارغا " دالاكى» دەپ يېزىلغان) بىلەن كۆرۈشەلمەيدۇ. (دالاي كېسەل ئىدى) خوجا ھىدايىتۇللا «كەشپى كارامەت» لەر بىلەن دونداقلاپ ياققان بولسىمۇ، دالاي لاما ئۆلۈپ قالغان. «سىيادەتنامە» دە «خوجا ئاپپاق خوجام بېيجىڭگە بارماغلىق سەۋەپ شۇلكى، بېيجىڭ ئىچىدە بىر قۇتبى سەكراتتا ئىكەن. شۇ قۇتبىنى غۇسلى تاھارەت قىلدۇرۇپ، نامىزىنى ئوقۇتۇپ، يەرگە دەپنە قىلماغلىقتا سەۋەب قىلىپ بارغان دەيدۇلەر»-دەپ بايان قىلىدۇ.

بەزى تەزكىرىلەردىكى ۋە كىشىلەر ئارىسىدىكى «ئاپپاق خوجا بېيجىڭگە بارغان» دېگەن مەسىلە شۇ ۋاقىتتىكى تارىخى شارائىتقا ئۇيغۇن ئەمەس. شۇ كۈنلەردە ئىلىنى مەركەز قىلغان جۇڭغارلار تازا كۈچىيىپ «بېيجىڭنى ئالىمىز» دەپ، شەرققە يۈرۈش قىلماقچى بولۇۋاتقان ۋاقىت ئىدى. شۇڭا چىڭ سۇلالىسى پادىشاسىنىڭ جۇڭغار تۆرىسىگە بۇيرۇق چۈشۈرۈشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئىلىنى مەركەز قىلغان جۇڭغارلار (موڭغۇللار) 1696 - يىلى كاڭشىخان ئۆزى باش بولۇپ ئېلىپ بارغان ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولۇپ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈشىنى قوبۇل قىلغان ئىدى.

«جۇ» (جۇچۇەن) بۇتخانا راھىبلىرى خوجا ھىدايىتۇللادىن سورايدۇ «كىمدۇر سىز ۋە قايسى تەرەپتىن كەلدىڭىز؟» ⑪ «ھەزرەت ئېيتىپلاركى، مەن مۇسۇلمانلار پىرقىسىنىڭ خوجىسىدۇرمەن. ياركەند، كاشغەرنىڭ دۆرت - مۇخلىسلىرىدىمدۇر. ھالا بىراۋ كېلىپ، مەندىن سويۇرغىلىپ، مېنى قوغلاپ چىقاردى. سىزدىن ئىلتىماس قىلىدۇرمەنكى، كىشى بۇيرۇپ مېنىڭ يۇرتۇمنى قولۇمغا ئېلىپ بەرگەيسىز» دەيدۇ. بىراخمانلار: «ئاندا لەشكەر بارمىغى ناھايىتى دىشۋاردۇر» دەپ ئىلى قالماقلىرىنىڭ تۆرەسىگە نامە پۈتتىكى، «ئى پۇشۇدىخان خوجا ئاپپاق بىسيار ئۇلۇغ كىشى ئىكەن. ياركەند، كاشغەرنىڭ خوجىسى ئىكەن بۇنىڭ يۇرتىنى ئىسمايىلخان سۈرۈپ ئېلىپ، مۇنى قوغلاپ چىقارىپتۇر، كېرەككى لەشكەر بۇيرۇپ، بۇنىڭ يۇرتىنى قولىغا ئېلىپ بەرگەيسىز. ۋەللا ئىش تامام بولغۇسىدۇر - نامە تامام» ⑫ «ئەگەر سىز كۆڭۈل قويۇپ كىشى بۇيرىمىسىڭىز، ئەسلا ھۆددىسىدىن چىقالمايسىز» دەپ نامە پۈتۈپ، خوجا ئاپپاق خوجام قولىغا بەردى. نامەنى ئېلىپ، شۇندىن يۈرۈپ، قالماقلار تۆرەسىگە يەتكۈزدى. تۆرە نامەنى كۆرۈپ، تولا تاۋازى بىرلە ئەمەل قىلىپ، ئۆزى باش بولۇپ، لەشكەر ئېلىپ قەشقەرگە يۈزلەندى. قەشقەر خەلقى ئاڭلىدى كىم، خوجا ئاپپاق خوجام "بىشكەتتى" دېگەن كاپىرنى ھىمات قىلىپ كېلىپتۇرمىش. بۇنى ئاڭلىغان ھەزرەت باباق سۇلتان لەشكەر ئېلىپ چىقىپ رۇبىرۇ بولۇپ جەڭ قىلدىلەر. ئاندا كاپىرلار غالىب كېلىپ، باباق سۇلتانغا ئوق تېگىپ شەھىد بولدى. كېيىن قەشقەر خەلقى بارابەر كېلەلمەي نە چارە، ئىتائەت قىلدىلەر» ⑭ مۇشۇ قېتىملىق ئۇرۇشتا قەشقەردە 6 مىڭ كىشى قۇربان بولىدۇ.

موڭغۇللار ۋە خوجا ھىدايىتۇللا قەشقەرنى سەرەمجانلاشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، يەركەنگە يۈزلىنىدۇ. يەركەن شەھەر ئەتراپىدا كەسكىن ئۇرۇشلار بولىدۇ. يەركەن شەھەر ھاكىمى ھەۋەز بەگ ئۇرۇشتا قۇربان بولىدۇ. شەھەر ئىچىدىكى خوجا ھىدايىتۇللانىڭ مۇرىتلىرى ئىمكانىيەت بار ئامبارلارغا ئوت قويىۋېتىدۇ. ھەممە ئۇلارغا ماسلىشىدۇ. ئۇرۇشتا كۆپلەپ كىشىلەرنىڭ ئۆلۈپ كېتىۋاتقىنىنى كۆرگەن پادىشا ئىسمايىلخان شەھەر دەرۋازىسىنى ئاچتۇرۇپ بېرىدۇ. خاتىرىلەردە يېزىلىشىچە، مۇشۇ قېتىملىق ھاكىمىيەت ئىگەللەش ئۈچۈن بولغان ئۇرۇشتا شىنجاڭ بويىچە 80 مىڭ كىشى قۇربان بولغان. بۇ قانلىق پاجىئەنى كۆرگەن خوجا ھىدايىتۇللانىڭ مۇرىتلىرى «خوجامنىڭ تەخسىراتى» دېيىشكەن.

«تەخت - سەلتەنەت مۇسەللەم بولدى. ئىشانۇ خوجا ئاپپاقنى كاشغەردىن ئىخراج ئەيلەپ، بۇ شەھەرلەر ئانچىنان ئاۋات بولدىكى، ھېچ بىر خانلارنىڭ ۋاقتىدا بۇنداق ئاۋات بولغان ئەمەس. 10 يىل بۇخرا ۋە ئەھلى بەھرىمەن بولدىلەركى، بۇ دىيارلار ئىچىدە سىپاھ بارمۇ يوقمۇ ۋە زۇلۇم سىتەم ۋولاقا ئاڭلانمىدى. ئۇلاردا ۋە پازىللەرگە راۋاج تامام بولدى (رەۋاجلىنىپ چېكىگە يەتتى)،

ئاپتۇر). شەرىئەت مۇستاپا رونىقى تاپتى» ⑮ دەپ تەرىپلىگەن بۇ جايلار موڭغۇللارنىڭ قولىغا ئۆتتى.

4

1678 - يىلى موڭغۇللار خوجا ھىدايىتۇللانى تەختكە ئولتارغۇزدى. ئۇ، چوڭ ئوغلى خوجا يەھيانى قەشقەرگە خان قىلدى. باشقا شەھەرلەرگىمۇ ئۆز خەلىپىلىرىنى ئولتارغۇزدى. ئۇ تەختكە چىقىپلا شەھەر ۋە سەھرالاردىكى تامام مەسچىت، مەدرىسىلەرنى خانىقاغا ئۆزگەرتىشكە بۇيرۇيدۇ. كىمدە - كىم قارشىلىق قىلسا زىندانغا تاشلاپ، ئۆيىدە ئەللۇقاتنى پادىشالىق قىلمىغاندا ھۆكۈم چۈشۈرىدۇ. موللا-ئالىملار پالتۇ ئەئلەمنى باش قىلىپ، خوجا ھىدايىتۇللاقىشىغا كىرىپ: «مەسچىتنى خانىقا قىلمىساق» دەپ تەلەپ قىلغانىدا، «سىلەر تەرىقەتنى ئىنكار قىلمىدىڭ» دەپ، قوغلاپ چىقىرىدۇ. شۇ كېچىسى خوجا ھىدايىتۇللا سوپىلىرىنى بۇيرۇپ، پالتۇ ئەئلەم قاتارلىق بىر قانچە ئون كىشىنى پالتا بىلەن چاناپ ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. ئەتىسى بۇ ئالىملەرنىڭ قانىغا مىلىنىپ ياتقان ئۆلۈكلىرىگە قاراپ سوپىلار مۇنداق دېيىشىدۇ:

ماشايىخ مايان كەشپى كارامەتھا بىسىيار تىزەست
ئايىنىشىپ ئاخىر بىسىيار ئالىمان رازە بەتەبەر كۆشتەست.

(مەنىسى: بىزنىڭ ئەۋلىيالىرىمىزنىڭ كارامىتى ناھايىتى ئىتتىككەن، بىرغەزەپ قىلىپلاتى بىلەن بولغۇن كېچە نۇرغۇن موللىلارنى پالتا بىلەن ئۆلتۈرۈۋېتتى).

خوجا ھىدايىتۇللا مەشھۇر ئالىملارنى، مەدرىسىلەرنى، تارىخچىلارنى، تەرجىمانلارنى، مەرىپەتپەرۋەر كىشىلەرنى قەشقەر ھېيتگاھدا، يەركەن، خوتەندە دارغا ئېسىپ ئۆلتۈردى. بەزى ئابرۇيلۇق كىشىلەرنى مەخپىي جاللات بۇيرۇپ، ئۆلتۈرۈۋەتتى. تەرىقەتكە داخىل بولمىغان كىشىلەر بىلەن بېرىش - كېلىش قىلماسلىقنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. خوجا ھىدايىتۇللانىڭ قائىدە - قانۇنلىرىغا موللا - ئالىملار قارشى چىقىپ، ئايەت، ھەدىستىن دەلىل ئېيتىپ، پەققەدىن سۆزلەپ، مەسىلە تەلەپ قىلىدۇ. بۇ ئىشلارنى خوجا ھىدايىتۇللا ئاڭلاپ، ئۆلىمالارنى چاقىرتىپ كېلىپ شۇنداق دەيدۇ: «شەرىئەت مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ ھۆكمى. تەرىقەت بولسا ئاللانىڭ ھۆكمى» شۇندىن باشلاپ سوپىلار بىلەن شەرىئەت موللىرى ئوتتۇرىسىدا قارشىلىق كۈچىيىدۇ. سوپىلار تويدىسۇ، ئۆلۈمدىسۇ جەھرى سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ، ئىسلام دىنىنىڭ قائىدە يوسۇنلىرى ئۆزگىرىشكە باشلايدۇ. دىنى ئالىملار باشچىلىقىدا كىشىلەر ھەر دوقمۇشتا قوزغىلاڭ كۆتۈرىدۇ. «تەختسەلتەنەتتە مۇۋەپپەقىيەت بولمىدىلەر» ⑱ خوجا ھىدايىتۇللا موڭغۇللارغا يۆلىنىپ، 2000 تالىپ ئۆلىمانى ئىلىغا پالايدۇ. ئىككىنچى قېتىمدا قەشقەر، يەكەندىن 1000 نەپەر تالىپ ۋە ئالىملارنى قول ئورنىدا چەرچەنگە پالايدۇ.

خوجا ھىدايىتۇللا موللا، ئالىملارنى قۇرالسىزلاندۇرۇش ئۈچۈن قۇرئان، ھەدىس ۋە تەپسىرلەردىن باشقا كىتابلارنى كىشىلەرنىڭ ئۆيىگە باستۇرۇپ كىرىپ تارتىپ چىقىپ، كۆيدۈرگەننىڭ سىرتىدا، كىتاب ساقلىغان سانداقلەرنىمۇ كۆيدۈرىدۇ. كىتابىنى يوشۇرۇپ قالغۇچىلارنى قاتتىق جازالايدۇ. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭ خەلقىنىڭ مەدەنىيەت مىراسلىرى ۋەيران بولىدۇ. كىشىلەر ئوقۇي دېسە كىتاۋى يوق، ئەركىن سۆزلىشىشكىمۇ ئىمكانى يوق ھالەتتە قالىدۇ. 1514 - يىلدىن 1679 - يىلغىچە ھۆكۈم سۈرگەن يەركەن سەئىدىيە سۇلتانلىقىنىڭ ئوردا خاتىرىلىرى ۋە باشقا كىتابلارنىڭ تېپىلماسلىقى خوجا ھىدايىتۇللانىڭ بىزگە يەتكۈزگەن «ئۇنتۇلغۇسىز شەپقىتى» دىندۇر.

شۇ كۈنلەردە بولۇۋاتقان ئادالەتسىزلىك، ناھەقچىلىكقا چىدىمىغان بەزى كىشىلەر. «ئەي خۇدا، خوجا ھىدايىتۇللانىڭ مۇرىتلىرى يەر يۈزىنى ئىگەللەپ بولدى. ئاسمىنىڭغا ھازىر بول» دېيىشىدۇ.

خوجا ھىدايىتۇللا ھاكىمىيەتنى ئېلىپ بەرگەن موڭغۇللارغا "ئەھلى مەملىكەتنىڭ مەشۇرىتى بىلەن قۇرۇق يانچاي دەپ، 4000 ياقاتون سەرپاي، 4000 سەر تەڭگە ئىنئام ئەيلىدىلەر، كېيىن ئەھلى بىتئەتلەر، سائەتەن بى سائەت زىيادەت قىلىپ، ئىنئامرازى ئالەمگىچە پېقىرلار باشىدىن خالى بولماي، ھەر ئايدا 4000 سەر تەڭگىگە توختىدى"[17] موڭغۇللارغا سوۋغا - سالاملار بېرىپ تۇرىدىلىدىغان ۋە ئالۋاڭ تۆلىنىدىغان بولدى. بۇ ئىش «سىيادەتنامە» دە مۇنداق يېزىلغان: «ھەزرەت ئاپپاق خوجام مەملىكەتلەرنىڭ مەشۇرىتى بىلەن قالماقلارنىڭ بۇ خىزمىتىگە قۇرۇق يانچىسۇن دەپ مىڭ تونغا ئەستەر ئالغىنى بىر جىگدىن پاختا، مىڭ سەر تەڭگىدە ھېساپ قىلىپ، سەرۇپاي ئىنئام قىلدىلەر. كېيىنكى زاماندا مىڭ تونغا مىڭ تەڭگە مىراس بولۇپ قالدى. ئاندىن كېيىن سائەت، بى سائەت ئەھلى بىدئەتلەرگە ئەزبىرايى خۇشامەتلەرنى زىيادە قىلىپ، ئول ۋاقىتتىن بۇ ۋاقىتقىچىلىك ئەھلى مۇسۇلمانلارنىڭ باشلىرىدىن ئالبان خالى بولماي، خام، پاختا، ئايلىق دېگەن ئالبان توختاپ قالغان ئىكەن».

غالدان موڭغۇللارنىڭ بىر قىسمىنى ۋە ئىسمايىلخاننىڭ 380 نەپەر ئۇرۇق-ئەۋلادىنى ئەسىر ئېلىپ ئىلىغا قايتىدۇ. خوجا ھىدايىتۇللا نەچچە ئون مىڭلاپ ئادەمنى ئۆلتۈرۈش بەدىلىگە ھوقۇق ئىگەللەپ، يېتىم-يېسىرلارنىڭ ئېچىنىشلىق نالىسى، سوپىلارنىڭ ھۆكۈمەت ساداسى، موڭغۇللارنىڭ نازارىتى ئاستىدا يۇرت سورايدۇ. بىلەيلىك، پىشقەدەم كىشىلەرنىڭ سۆزلەپ بېرىشىچە، خوجا ھىدايىتۇللا كىشىلەرگە 17 خىل ئالۋاڭ قويغانلىقى ئۈچۈن كىشىلەر تۇرمۇشتا تولىمۇ نامراتلىشىپ كېتىدۇ. غالدان قايتىپ كەتكەندىن كېيىن ئۇنىڭدىن ھال سوراپ: "سوقتۇرنىڭ بۇ قىلغان خىزمىتى بەدىلىگە ھەزرىتى دىۋانە مەشرەپ ئىسلامغا بېرىپ ...[18]" رەخمەت تەشەككۈر ئېيتىپ، سوغاتلار بېرىپ قايتىپ كېلىدۇ.

خوجا ھىدايىتۇللا ھالقا قىلىپ، ساما سېلىپ ۋە سوپىلارنىڭ چاۋۇلداپ ماختاشلىرىدىن ئالەمگە پاتماي تۇرغاندا، ئىسمايىلخاننىڭ ئىنىسى مۇھەممەت ئىمىنخان ئۆچتۇرپاندىن لەشكەر باشلاپ كېلىپ، يەكەننى ئىگەللەيدۇ. خوجا ھىدايىتۇللا ئىلاجىسىز ئىتتىپاق تۈزىدۇ. مۇھەممەت ئىمىنخان تەختتە ئولتۇرىدۇ. خوجا ھىدايىتۇللا سوپىلارنىڭ پىرى بولۇپ ئىشانلىق تەختىدە ئولتۇرىدۇ. شۇ كۈنلەردە مۇھەممەت ئىمىنخاننىڭ سىڭلىسى خان پادىشا خېنىم (بەزى ماتېرىياللارغا مۇھتەرەم خېنىم دەپ يېزىلغان) غا خوجا ھىدايىتۇللا ئاشىق بىقارار بولىدۇ. خوجا ھىدايىتۇللا ئىشەنچىلىك سوپىسى موللا نەقىدىن خان ئارقىلىق پادىشا خېنىمغا خەت كىرگۈزگەندە، خان پادىشا خېنىم: «ئىشەك مۈنچۈقنى تاچىغا خوپ ئەمەس، دەرگاسالار شاھلەرگە مەرغۇپ ئەمەس» (بۇ شېئىر «شاھنامە» داستانىدا بار.) دەپ نېسىۋىسىنى بېرىپتۇ، بۇ ئارنۇمۇسنى بىلمەيدىغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان موللا نەقىنى يەنە ئەۋەتىدۇ. خان پادىشا خېنىم: «بەرمەس قىزنىڭ تويلىقىنى ئىنىر» دېگەندەك تۆۋەندىكى 3 شەرتنى قويىدۇ.

«بىرىنچى شەرتىم شۇكى: بىرەر كىشىگە خەزەپ قىلسام، ئۆلتۈرمىگۈنىچە قويمايمەن، ئارىدا چۈشمىسە ئىكەن. ئىككىنچى شەرتىم: مېنىڭ پادىشازادە تۇققانلىرىم بار، ئۇلارغا قانداق نەرسە لازىم

بولسا ئۇنى قىسقۇالماي بەرسە، كارى بولمىسا، ئۈچىنچى شەرتىم: قەدىمقى پىشقەدەم ئالىملاردىن ئاڭلىشىمچە، ھەزرىتى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام تۇپەيلىدىن بۇ ئالەمگە خۇدانىڭ ۋەلىلىرىدىن كېلەرمىش، ھەممىسى كىشىلەر ئۇ زاتقا ئەگىشەرمىش، مەزكۇر ئەۋلىيالارنىڭ سۇلتانى مەندىن ۋۇجۇتقا كەلسە ئىكەن» ⑲ خوجا ھىدايىتۇللا بۇ شەرتلەرگە ماقۇل بولۇپ،« ئوتتۇز مىڭ قوي، ئوتتۇز مىڭ كالا ئۆلتۈرۈپ، ئوتتۇز مىڭ ئات سوغا قىلىپ » ⑳ « دۇنيانىڭ خۇپلىشى كەيمەك، يىمەك، چاچىماق » ㉑ دېگەن شۇئارى بويىچە توي قىلىپ مېھمان ئۈزىتىدۇ.

خان پادىشا خېنىم زالىملىقى، قانخورلىقى ئۈچۈن ئۆلگەندىن كېيىن،(مەركىتلىك سوپىلەر پىچاق تىقىپ ئۆلتۈرگەن) " جاللات خېنىم " دەپ ئاتىلىدۇ. «ئول ۋاقىتتا ئانداق خۇنرىزلىق بولدىكى، ئىككى كىشى ئۇرۇشۇپ كىرسە ھەر ئىككىسىنى ئۆلتۈرەر ئەردى.مەزلۇم كىشىلەر باشىنى تارىسا ھەم ئۆلتۈرەر ئەردى، ئۆزىنىڭ بىر سىڭلىسى،"پاقلاندۇ خېنىم"دەر ئىدىلەر . خوجايەھياغا نەسىھەت قىلىپ ئەردىلەر، بىسيار ساھىبجامال، تۇغمىشان ئەردى، ئۇنى ھەم رەشكتىن ياققا بەسىپ ئۆلتۈردى ، ھەممە خەلق ۋەھشەتناك بولۇپ، ئۇنى « جاللات خېنىم » دەپ ئاتىدىلەر» ㉒ خوجا ھىدايىتۇللا ۋە ئۇنىڭ خوتۇنى ئۈچۈن ئادەم ئۆلتۈرۈش، قاسساپلار مال ئۆلتۈرگەندەك ئاسان ئىش بولۇپ قالىدۇ. شۇ بىگۇناھ كىشىلەرنىڭ قان قىساسى خوجا ھىدايىتۇللانىڭ چاۋىسىنى 289 يىل ئۆتۈپ چىتقا يايماقتا ، شۇنداق كۈنلەر كەلدىكى، ئەدىپ ۋە ناتىقلىرىمىز، تەتقىقاتچىلىرىمىز تەرىپىدىن خوجا ھىدايىتۇللا مەيدانلاردا، سورۇنلاردا، ماتېرىياللاردا ئوتتۇرىغا چىقىرىلىپ، رەسۋاسى چىقىرىلماقتا. تارىخ شۇنداق ئادىلكى، كىمدە - كىم خەلقنى قاخشىتىدىكەن، مەدەنىيەتنى ۋەيران قىلىدىكەن، بىر قانچە مىڭ يىلدىن كېيىنمۇ تارىخ سەھنىسىگە سۆرەپ چىقىرىلىپ، شەرمسار قىلىنىدۇ.

مۇھەممەت ئىمىنخان نۇرغۇن ئەسكەر توپلاپ ئىلىغا يۈرۈش قىلىپ:«بىسيار كىشى ئەسىر ئېلىپ كەلدىلەر، نەچچە تۆرە ھەم قالماقلار قولىغا چۈشتى » ㉓ (« سىياسەتنامە » دە 30 مىڭ كىشى ئېلىپ كەلدى دەپ يېزىلىپتۇ.) لېكىن خوجا ھىدايىتۇللا تەختسەلتەنەتتىن ئايرىلغاندىن كېيىن، بىر بۆلۈك مۇرىت - مۇخلىسلىرىنى ئارقىسىغا سېلىپ، ئىلىغا قايتا بېرىپ ، غالدان سىرىنغا مۇھەممەت ئىمىنخاننىڭ ئۈستىدىن شىكايەت قىلىپ ، ئەسكەر باشلاپ كېلىپ، ئاقسۇ شەھرىگە ھۇجۇم قىلىدۇ. مۇھەممەت ئىمىنخان تاقابىل تۇرۇپ شەھەرنى بەرمەيدۇ. بىراق خوجا ھىدايىتۇللانىڭ يەركەندىكى مۇرىتلىرى يەركەندە چاتاق چىقارغىنى ئۈچۈن، يەركەنگە قايتىشقا مەجبۇر بولىدۇ. موڭغۇللار ئاقسۇنى ئىگەللەيدۇ. ئۇلار يەركەنگە باستۇرۇپ كەلگەندە يەنە شۇ خوجا ھىدايىتۇللانىڭ مۇرىتلىرى شەھەر دەرۋازىسىنى ئېچىپ بېرىپ، جۇڭغارلارنى شەھەرگە كىرگۈزۈپ قويىدۇ. مۇھەممەت ئىمىنخان قانلىق كۆرەش ئىچىدە قۇربان بولىدۇ. 1682- يىلى يەركەن سەئىدىيە سۇلتانلىقى ئۇزۇل - كېسىل يوقىلىدۇ.

خوجا ھىدايىتۇللا مۇڭغۇللارنىڭ ھىمايىسىدا قايتىدىن ھۆكۈمرانلىققا ئېرىشكەندىن كېيىن، ئىسھاقىيە خوجىلىرىغا (قاراتەقى، قاراتاغلىق، ساقلار دەپمۇ ئاتىلىدۇ) قارشى تازىلاش ئېلىپ بارىدۇ: " ھەزرەت ئاپپاق خوجام تەخت سەلتەنەتتە ئولتۇردى، دىۋانە سوپىلارنىڭ ئەلپازى بۇزۇق، بۇ شازادىلەر (خوجاشۇئەيب، خوجادانىيالنى دېمەكچى ئاپتور)ۋاقىتنى غەنىمەت بىلىپ، ئۆز تائىپەلىرىنىڭ بەزىسىنى ھەمرا قىلىپ ۋە بەزىلىرى بىلەن خىرباد قىلىپ، كىنارە تۇتۇپ، شۇندىن يۈ-

AltunOq

رۇپ، كەشمىرگە بېرىپ، ئاندا ئىستىقامەت قىلىدىلەر. بىر نەچچە زامان ئۆتكەندىن كېيىن، خوجا شادى خوجامنىڭ بىر-ئىككى خەلپىلىرى بىر كىچە ئالتۇن مازارغا كىرىپ، مازارنى زىيارەت قىلىپ تۇرار ئىدىلەر، بۇ دىۋانە سوپىلارنىڭ ئالدىغا ئۇچراپ قالدى. بۇلارنى تۇتۇپ سوراپ ئېلىپ يۈرۈپ، «ھەزرەت ئاپپاق خوجام ئالدىغا ئېلىپ كەلدى»㉔ دېيىلگەندەك، خوجا ھىدايىتۇللا مازارلارنى، خانىقالارنى ئادەم بۇيرۇپ تېپتىپ، خوجا ئىسھاق ئەۋلادى، ياكى ئۇنىڭ ئەۋلاتلىرىنىڭ مۇرىتلىرىنى تۇتۇپ، ھەر خىل ئۇسۇللار بىلەن ئۆلتۈرىدۇ. ئۇ ئىككى نەپەر خەلپىنى400 نەپەر سوپى بىلەن خوتەنگە مەخپى ئەۋەرتىپ ئىلىچى، قاراقاشلاردىن 138 نەپەر ئىسھاقىيە ئەۋلاتلىرىنى تۇتۇپ، قاپقا سولاپ، يۇرۇڭقاش دەرياسىغا تاشلاپ ئۆلتۈرىدۇ. خوجا ھىدايىتۇللا تۇتۇلغان ئىسھاقىيە سوپىلىرىدىن بىرنى كەشمىرگە ئەۋەرتىپ، شۇ ئەيىپ خوجا بىلەن دانىيال خوجىنى كېلىشكە تەكلىپ قىلىدۇ. ئۇلار كۆڭلىنىڭ سانجۇغا كېلىپ خاتىرجەم بولالماي خوجا ھىدايىتۇللاغا خەت ئەۋەرتىدۇ. خوجا ھىدايىتۇللا " ئەي مەخسۇم زادىلەر، كەلسۇنلەر، ھەرنەكى ھەزرەت سىزبىلانە ۋەتئەلا بىزلەركى ئاتا قىلىپتۇرلەر، دىرمايان كۆرگەيمىز، بىزلەرنىڭ ئۇلارغا دەخلىمىز يوقتۇرلەر. بۇرۇندىن نەتەرىقىلىق تۇرۇپتۇرلەر، ھالا شۇ تەرىقىدە تۇرغايلا ۋە بەلكى ئاندىن ھەم خوپراق جىراكى، خانلار پەيكانە تۇرۇرمىزلەر خىش ئەقىر با تۇررۇرمىز، رەھىم قىلماق خىشلاردىن-خىشلارغا ۋاجىپتۇر "㉕ دەپ يېزىپ خەت ئەۋەتىدۇ. شۇ ئەيىپ خوجا يەنىلا خاتىرجەم بولالماي ئىنىسى دانىيالنى قايتۇرىۋەتىپ شۇ ئەيىپ " دەريايى تىزناپ لىۋىگە كېلىپ ئىدىلەر، شۇ كېچىسى خوجا ئاپپاق خوجامنىڭ تۆت يۈز دىۋانە سۇپەت توڭگۇز سوپىلىرى خەۋەر تېپىپ كېلىپ، ھەززەت شۇ ئەيىپ خوجامنى كەربالاخاۋارىجلىرى ھەزرەت ئىمام ھۇسەيىن رەزىيالاھۇ ئەنھۇنى شەھىد قىلغاندەك، ئۇلارنى ھەم شەھىدلىق دەرىجىسىگە يەتكۈزدى» ㉖ خوجا ھىدايىتۇللا ئەنە شۇنداق كىشى ئىدى.

خوجا ھىدايىتۇللا ئۆز مەزھىپىنى كېڭەيتىپ شەرىئەت ئەھلىگە قارشى تۇرغىنى ئۈچۈن تەرىقەت غايەت زور دەرىجىدە ئومۇملىشىدۇ. تۇرپاندا " ئەسىھە بولكەپ " قەشقەردە «خان خوجىنىڭ ئوردىسى» يەركەندە «ئالتۇن مازاردا» بولۇپ3سۇلۇك تەسىس قىلىنىدۇ. سۇلۇك مۇرت قوبۇل قىلىش، پائالىيەت ئېلىپ بېرىش ئورنى ئىدى. سۇلۇك باشلىقى " خەلپە "نى باش ئىشان بەلگىلەيتتى. سۇلۇكنىڭ ئىشلىرى ئىنتايىن مەخپى ۋە سىرلىق بولۇپ، خەلپىلەردىن باشقا كىشى ئۇنىڭ تەشكىلى قۇرۇلۇشىنى بىلىشكە قادىر ئەمەس ئىدى. سۇلۇكلەر كەڭ كۆلەمدە تەشۋىق قىلىش ئارقىلىق كۆپلىگەن كىشىلەر ئىشان، خەلپىلەرگە مۇرت بولىدۇ. خوجا ھىدايىتۇللانىڭ مۇرىتلىرى 300 مىڭ كىشىگە يېتىدۇ. تەرىقەت (خوجا ھىدايىتۇللا "قادىرىيە " سۇلۇكىگە مەنسۇپ تەرىقەتچى ئىدى). پۈتۈن شىنجاڭ دائىرىسىدە ئومۇملىشىدۇ. ناخشا ئوقۇش، سازچېلىش، مەشرەپ ئويناش، كىتاپ ئوقۇش، (قۇرئان، ھەپتىيەك، مەسنەۋى شېرىپ ئوقۇشتىن باشقا) چەكلىنىپ كىشىلەرنىڭ مەدىنى تۇرمۇشى بۇرۇختۇم ھالغا چۈشىدۇ. ھەممە جاي، ھەممە سورۇنلاردا " ھۇئاللاھۇ ...... ۋەلائىلەھە ئىل لەللا» دىن ئىبارەت تەلقىن سادالىرى ياڭراپ، ھەرە تارتىشىش ئويۇنى باشلىنىپ كېتىدۇ (ساما سېلىپ ھالقا قىلىش ھەرە تارتىشقا ئوخشۇتۇلۇپ، ھەرە تارتىشىش دەپ ئاتالغان).

خوجا ھىدايىتۇللا تەرىقەتنىڭ پەيغەمبەرلەرگە ئىخلاس قىلىشتىن تاشقىرى " مىللى ئەۋلىيا " لارغا ئىخلاس قىلىشنىمۇ تۇتقا قىلىپ تۇرۇپ، ئۆز ئەۋلادىنى، ئاخىرقى ھىساپتا ئۆزىنى كۆككە كۆتىرىپ " ئەۋلىيا "،" كەشپى كارامەتچى " دەپ ماختايتتى. شۇڭا ئادەم ئاڭلىسا چۈچۈپ كېتىدىـ

خان ئۇلۇغ نامىلەرنى ئۆزىگە قويۇۋېلىپ كىشىلەرنى ئالداشقا ئۇرۇندى. مۇھەممەت يۈسۈپ ئۆزىنى "ھەزرىتى مازار پادىشا" ("چېقىلغىلى بولمايدىغان مازاردەك پادىشا") "پايزۇل ئەنۋەر" "پەيز نۇر چاچقۇچى" دەپ ئاتىسا، خوجا ھىدايىتۇللا ئۆزىگە جۇڭغار تۆرىسى ئاتا قىلغان "ئاباق" (باشقۇرغۇچى، يولباشلىغۇچى) دېگەن ئۇنۋانىنى "ئاپپاق" دەپ ئۆزىنىڭ نامى قىلىپ ئىشلەتتى.

"ئاپپاق" ئەرەب تىللىرىدىكى "ئۇپۇق"، "ئۇپۇقنى يورۇتقۇچى" دېگەن سۆزنى "يورۇتقۇچى"، "نۇر چاچقۇچى" دېگەن مەنا بىلەن ئۆزىگە ئۇنۋان قىلىۋالىدۇ.

ئۇنىڭ سۈپىلىرىنىڭ ئىزاھلىشىچە "ئاپپاق" دېگەن نامنى ئاللا بەرگەنمىش.

خوجا ھىدايىتۇللانىڭ ھەرەمخانىسىدا كۆپلىگەن كېنىزەكلىرى بولۇپ، شۇ كېنىزەكلىرىنىڭ بىرسى بىلەن داڭلىق شائىر باباراھىم (مەشرەپ) تاھارەت ئالىدىغان چىققان جايدا بىر ئىككى ئېغىز سۆزلىشىپ قالىدۇ. بۇ ئىشنى سۈپىلىرىدىن ئاڭلىغان خوجا ھىدايىتۇللا سۈپىلىرىغا بۇيرۇپ تۇتتۇ- رۇپ قىزىتىلغان تومۇرنى باباراھىمنىڭ گەدىنىگە بېسىپ ئەرلىك جىنسىي ئەزاسىنى كېرەكتىن چىقىرىدۇ. (بىر رىۋايەتتە ئاختا قىلىنغان دېيىلىدۇ) خوجا ھىدايىتۇللا ئۇنىڭ ھۆكمەت ئوقۇپ، ھا- قىر بولۇپ يۈرگەن، ھاكىمىيىتى ئۈچۈن جان پىدا قىلغان ۋە ئۇنىڭ شۆھرىتى ئۈچۈن "ھەرنەپە- سى مىننەت بار، قىلدى مەدەت ئاپپاق خوجام" دەپ شېئىرلار يېزىپ تىنىم تاپمىغان بۇ شائىرنى ئا- خىرى پاجىئەلىك جازاغا ئۇچرايدۇ. جازادىن كېيىن "ئاخۇنۇم ئىدىلەر، تەقسىر پادىشاھىم، بىز- دىن بىر كىتاپ يادنامە قالسا، - دېدى شاھ مەشرەپ، - ئى ئاخۇنۇم مەندىن كىتاپ قالمى- غاي دەرمەن، ئەگەر مەندىن كىتاپ قالسا ئەھلى مۇھەببەتلەر ۋەيران بولۇر، - دەپ ئوتقا تاشلى- دى" ㉗ دەپ يېزىلغانغا قارىغاندا مەشرەپ قەشقەر ۋە يەركەندە يازغان شېئىرلىرىنى كۆيدۈرۈۋې- تىدۇ. باباراھىم خوجا ھىدايىتۇللادىن نارازى بولۇپ، بەلخكە بارغاندا شۇ جاينىڭ ھاكىمى مەھ- مۇتخان ئۇنى دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرىدۇ (خوجا ھىدايىتۇللا مەشرەپنى چېقىپ خەت يازغىنى ئۈچۈن ئۆل- تۈرۈلگەن دېگەن رىۋايەتمۇ بار.)

1693- يىلى ئەتراپىدا خوجا ھىدايىتۇللا قەشقەرگە بېرىپ دادىسىنىڭ مازىرىنى تاۋاپ قىلىپ تۇرۇپ "خان خوجام پادىشاھىمغا ئېيتتىكى ھەي قەدىرلىك پەرزەنت، ھەممە يەردىن بۇ يەر ئوب- دانىراق، بۇ يەرگە ئوبدان بىر گۈمبەز قىلىڭ، ئۇ تا قىيامەتكىچە بۇزۇلمىسۇن دەپ بۇيرىدى. شۇ سائەتتە خان خوجام پادىشاھىم گۈمبەز قۇرۇلىدىغان يەردە پۈتۈن ئەدەپ- تازىملىرىنى ئا- دا قىلىپ تۇردى. ئاندىن گۈمبەز قىلىدىغان ئورۇننى تايىن قىلدى. ھەزرىتىخان خوجام پادىشاھىم ئاتىلىرى ئاپپاق خوجام بۇيرىغان ئىشتىن چىقىپ كەتمەستىن شۇ ھالدا گۈمبەزگە قەدەم قويدى"㉘ گۈمبەز قۇرۇلۇشى باشلىنىپ 3 قېتىم ياسىلىپ 3 قېتىم ئۆرۈلۈپ كېتىدۇ. 4-قېتىم قۇرۇلۇش ئورنىنى قايتىدىن تەييارلاپ ئىش باشلىنىپ خوجا ھىدايىتۇللا ئۆلۈشتىن بىرىم يىل بۇرۇن گۈمبەز پۈتىدۇ.

بەزىلەر خوجا ھىدايىتۇللا (ئاپپاق خوجام) مازىرى ئۇ كىشى ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن ياسالغان دېيىشىدۇ. بۇ سۆز ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن كەلمەيدۇ. خوجا ھىدايىتۇللادىن كېيىن ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى بۇنچىلىك چوڭ گۈمبەزنى سالدۇرالىغۇدەك قۇدرەتكە ئىگە بولالمىدى. ياقۇپبەگ ۋە بۇزرۇك- خان خوجىدىن سۆز ئېچىش تېخىمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. چۈنكى ئۇلار ئۇرۇش بىلەن بولۇپ كېتىپ بۇنداق ئىشلارغا يېتىشەلمىگەن ئىدى.

گۈمبەزنىڭ ئىشىكىگە ئويۇلغان ئۇدۇلىدىكى قەۋرە تېشىغا يېزىلغان ئەبجەت ھېساۋى "ھىجرەتنىڭ 1105-يىلى» مىلادى1694 - يىلدىن بېشارەت بېرىپ تۇرۇپتۇ.

خوجا ھىدايىتۇللا يەركەندە "قالماقلار ھىمايىسى بىلەن بۇ شەھەرنى ئېلىپ ئولتۇرغىنىمغا ئەلھەمدۇلىللا" دەپ كەيپ سۈرۈپ تۇرغان كۈنلىرىدە 68 يېشىدا ئۆلىدۇ. خوجا ھىدايىتۇللانىڭ ئۆلۈشى ھەققىدە "تەزكىرە خوجا ھىدايىتۇللا"دا "سەيد ئاپپاق خوجامغا زەھەر بەردى" دەپ يېزىلغان. «سىيادە تنامە»، "تەزكىرە خوجا ئىسھاق ۋەلى"، "تارىخى نادىرىيە" قاتارلىق كىتابلاردا "ھەزرىتى ئاپپاق خوجام ئالەم پانىدىن ئالەم باقىغا رىھلەت قىلدىلەر. ئۇلار قەشقەر مەۋزۇيدىكى "ياغدۇ" دېگەن كەنتتە دەپنە قىلدىلەر" دەپ يېزىلغانلىقىغا قارىغاندا، ئۆز ئەجىلى بىلەن ئۆلگەن.

5

خوجا ھىدايىتۇللا ھايات ۋاقتىدا بۇ مازارنى "پەلەكتىن نۇر تۆكۈلگەن يەر" "زۇرىيتلىرىم بىلەن شۇ زېمىندىن قوپارمەن" دەپ ۋەز-نەسىھەتلەر قىلىپ، ھەر قايسى جايلاردا ۋاپات بولغان كىشىلەرنى ئۆز مازىرى ئەتراپىغا دەپنە قىلىشنى تەرغىپ قىلىش ئارقىلىق، كىشىلەرنىڭ ئاتا - ئانىسى ۋە ئۇرۇق ئەۋلادىنىڭ بېشىغا تاۋاپ قىلىشقا كەلگەندە، ئۆز مازىرىنىمۇ چۆلدەرەپ قالمايدىغان قىلىشنى، تاۋاپ قىلىشقا كەلگەن كىشىلەرنىڭ ئۆز مازىرى ئۈچۈن نەزىرە بېرىپ تۇرىدىغان قىلىشنى، داشقازاننىڭ قايناپ تۇرىدىغان قىلىشنى، ئۇرۇق ئەۋلادىنىڭمۇ پايدىغا ئىگە بولۇپ تۇرىدىغان قىلىشنى مەقسەت قىلغان.

خوجا ھىدايىتۇللا ئۆز مازىرىنىڭ شەيخلىرى، رېمونت ئىشلىرى ۋە ئەۋلادىنىڭ راسخوتلىرى ئۈچۈن كۆپلىگەن يارمۇھەممەت بايلارنى دۇئاغا كۆندۈرۈپ، "پەلەكتىن نۇر تۆكۈلگەن يەر" گە يەر زېمىنلىرىنى ۋەخپە قىلدۇرىدۇ. بۇ مازار ئۈچۈن ۋەخپە قىلىنغان يەرلەر ھەر قايسى جايلاردا بولۇپ، 10 مىڭ پاتماندىن ئوشۇق ئىكەنلىكىنى پىشقەدەملەر ھېكايە قىلىشىدۇ. توقۇزاق ناھىيىسىدىكى يېڭى ئۆستەڭنىڭ سۇغۇلۇلاچ يېزىسى، يېڭىشەھەر ناھىيىسىدىكى ياندۇمىنىڭ ۋەخپىلىرى، لەڭگەر يېزىسىنىڭ پۈتۈن يەرلىرى، قەشقەر شەھىرىنىڭ قوغان تەۋەسىدىكى يەرلەرنى خوجا ھىدايىتۇللا ئۆز مازىرى ئۈچۈن ۋەخپە قىلىدۇ. بۇ يەرلەرنىڭ بىر قىسمىدىن خوجا ھىدايىتۇللانىڭ ئەۋلادلىرى يەر ئىسلاھاتىغا قەدەر پايدىلاندى.

خوجا ھىدايىتۇللا مازىرى نېمە ئۈچۈن قوغدىلىدۇ؟

بۇ قورۇلۇشنى شىنجاڭدىكى ئىسلام دىنىغا تەتقىقات قىلىدىغان ئەھمىيىتى، قولى گۈل بىناكارلىق تېخنىكلىرى، بىناكارلىق ئۇستىلىرى، گۈزەل سەنئەت خادىملىرى، مېھنەتكەش خەلق بىنا قىلى-

ىغان. بۇ قۇرۇلۇشتا ئۇيغۇر بىناكارلىق سەنئىتى، (تېخنىكىسى)، نەققاشچىلىق سەنئىتى، كاھىشچىلىق سەنئىتى، سىرچىلىق سەنئىتى گەۋدىلەندۈرۈلگەن بولۇپ، بۇلار بىزنىڭ قىممەتلىك مەدەنىي يادىكارلىقىمىزدۇر. بۇ مازارشۇنىڭ ئۈچۈنلا قوغدىلىدۇ.

ۋەتىنىمىز ئىچىدىكى ھەر ساھە كىشىلەرنىڭ، چەتئەللىك مېھمانلارنىڭ، ئىلىم - پەن خادىملىرىنىڭ، ساياھەتچىلەرنىڭ بۇ كۆركەم قۇرۇلۇشنى كۆزدىن كۆچۈرۈشىنى، مەدەنىي - يادىكارلىق ئەكەنلىكىنى چۈشىنىشىمىز لازىم.

يازغانلىرىمدا بەزى نۇقسانلار بولۇشى مۇمكىن. ئۇستازلارنىڭ ياردەم بېرىشىنى سورايمەن.

ئىزاھاتلار

① تەزكىرە خوجاھىدايىتۇللا دىن. ② تەزكىرە خوجاھىدايىتۇللا دىن. ③ پاتمان - ئىسون بەش مىڭ پەرگە تەڭ. ④ تەزكىرە خوجاھىدايىتۇللا دىن . ⑤ تارىخى ئادىرىيە دىن . ⑥ سىيادەتنامە دىن. ⑦ تەزكىرە خوجا ئىسھاق ۋەلى دىن. ⑧ تەزكىرە خوجاھىدايىتۇللادىن. ⑨ سىيادەتنامە دىن . ⑩ تارىخى ئادىرىيەدىن. ⑪ تارىخى ئادىرىيە دىن. ⑫ تارىخى ئادىرىيە دىن. ⑬ سىيادە تنامە دىن. ⑭ سىيادە تنامە دىن . ⑮ تارىخى ئادىرىيە دىن. ⑯ تارىخى ئادىرىيە دىن. ⑰ تەزكىرە خوجاھىدايىتۇللا دىن. ⑱ تەزكىرە خوجاھىدايىتۇللادىن. ⑲ تەزكىرە خوجاھىدايىتۇللا دىن. ⑳ سىيادەتنامە دىن. ㉑ تارىخى ئادىرىيە دىن. ㉒ سىيادە تنامە دىن. ㉓ سىيادە تنامە دىن. ㉔ خوجا ئىسھاق ۋەلى دىن. ㉕ سىيادە تنامە دىن. ㉖ دىۋان مەشرەپ دىن. ㉗ تەزكىرە خوجاھىدايىتۇللا دىن. ㉘ تەزكىرە خوجاھىدايىتۇللا دىن.

ئاپتورلار دىققىتىگە

«قەدىمقى كىتابلار تەتقىقات خەۋىرى» — قەشقەر ۋىلايەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ قەدىمقى كىتابلىرىنى يىغىش، رەتلەش، نەشىر قىلىشنى پىلانلاش ئىشخانىسى باشقۇرغان، ئىچكى قىسىمدا تارقىتىلىدىغان، ئۇنىۋېرسالىق خاراكتېرلىك، قەرەلسىز ژورنال. ئۇنىڭدا ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تىل - ئەدەبىيات، تارىخ، تىبابەت، جۇغراپىيە، ئاسترونومىيە، پەلسەپە...... گە ئائىت قەدىمقى كىتابلىرى، مەدەنىي يادىكارلىقلىرى بىلەن ئاشۇ مەزمۇنلارغا ۋە ئارخېئولوگىيىگە دائىر ئىلمىي تەتقىقات ماقالىلىرى تونۇشتۇرۇلىدۇ.

ژورنال - پارتىيە مەركىزى كومىتېتى، گوۋۇيۈەن، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ قەدىمقى كىتابلىرىنى يىغىش، رەتلەش، نەشىر قىلىش ھەققىدىكى فاڭجېن، سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلىش ھەم ئىزچىللاشتۇرۇشنى، شۇنداقلا ۋىلايىتىمىزنىڭ قەدىمقى كىتابلارنى يىغىش، رەتلەش، نەشىر قىلىش، پىلانلاش خىزمىتىنى يەنىمۇ ئاكتىپ قانات يايدۇرۇپ، خەلقىمىزنىڭ مول، قەدىمقى مەدەنىي مىراسلىرىنى قېزىش، رەتلەش ئارقىلىق ئۇنىڭغا بولغان تەنقىدى ۋارىسلىقنى كۈچەيتىپ، ئۇنى سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئۈچۈن تېخىمۇ ئۈنۈملۈك خىزمەت قىلدۇرۇشنى مەقسەت قىلىدۇ.

ژورنال — باشتىن - ئاياق پارتىيىمىز بەلگىلەپ بەرگەن مەدەنىي مىراسلارغا تەنقىدى ۋارىسلىق قىلىش، شاكىلىنى تاشلىۋېتىپ، مېغىزىنى قوبۇل قىلىش، قەدىمقىنى بۈگۈنكى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش يۆنىلىشىدە چىڭ تۇرىدۇ.

ئەسەر ئېۋەتكۈچى يولداشلار ئەسلىسىگە سادىق بولۇشتىن تاشقىرى، ئۇنىڭغا نىسبەتەن بەلگىلىك پوزىتسىيىسىنى ئىزھار قىلىش، سېلىشتۇرۇشقا ئاسان بولسۇن ئۈچۈن ئەسلىسىنى بىللە قوشۇپ ئېۋەتىشى، ئىلاجى بار تەييارلانغان نۇسخىسىنىڭ بىر قەدەر مۇكەممەلرەك بولۇشىغا ئەھمىيەت بېرىشى، ئەسەر قول ئارىلىقى كەڭ ماقالە قەغىزىگە قارا سىيا بىلەن ئېنىق، پاكىز، چىرايلىق كۆچۈرۈلگەن بولۇشى، تېنىش بەلگىلىرى توغرا، جايىدا قويۇلغان بولۇشى كېرەك. ئەسكەرتىش ۋە

AltunOq

ئىزاھاتلار بىردەك ئەسەرنىڭ ئاخىرىغا بېرىلىشى، نەقىل كەلتۈرۈلگەن سۆزلەر بولسا ئۇنىڭ ئورنى ۋاقتى ئېنىق ئەسكەرتىلىشى لازىم.

بىر ئەسەر ياكى ماقالىنى ئىككى ئورۇنغا ئىۋەتىشكە بولمايدۇ. نەشرگە تەييارلانغان ئەسەرلەرگە نىسبەتەن جاۋاب قايتۇرۇلغاندىن باشقا، ماقالىلارغا بىردەك جاۋاب قايتۇرۇلمايدۇ. ئەسەر ئىۋەتكۈچى يولداشلار ئۆزىدە بىر نۇسخە ساقلاپ قېلىشى لازىم.

ئىۋەتىلىدىغان ئەسەرلەر قەشقەر ۋىلايەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ قەدىمقى كىتابلىرىنى يىغىش، رەتلەش، نەشر قىلىش ئىشخانىسى «قەدىمقى كىتابلار تەتقىقات خەۋىرى» تەھرىر بۆلۈمىگە ئىۋەتىلىشى، تەھرىرلەرنىڭ شەخسى نامىغا ئىۋەتىلمەسلىكى لازىم. ئەسەر ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن مۇۋاپىق قەلەم ھەققى بېرىلىدۇ.

«قەدىمقى كىتابلار تەتقىقات خەۋىرى» ژورنىلى تەھرىر بۆلۈمى.

1984- يىلى 6- ئاي

喀什地区少数民族古籍收集整理出版办公室出版

«قەشقەر كېزىتى» باسما زاۋۇدىدا بېسىلدى

喀 什 日 报 印 刷 厂 印 刷